

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**DİNÎ GRUBA MENSUP BİREYLERDE DİNİ İNANÇ,
TUTUM VE DAVRANIŞ AÇISINDAN KUŞAKLAR ARASI
FARKLILAŞMA**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Birgül OKCU

BURSA – 2020

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**DİNÎ GRUBA MENSUP BİREYLERDE DİNİ İNANÇ,
TUTUM VE DAVRANIŞ AÇISINDAN KUŞAKLAR ARASI
FARKLILAŞMA**
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Birgöl OKCU

Danışman:
Prof. Dr. Vejdi BİLGİN

BURSA – 2020

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 07/08/2020

Tez Başlığı / Konusu: Dinî Gruba Mensup Bireylerde Dini İnanç, Tutum Ve Davranış Açısından Kuşaklar Arası Farklılaşma

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 141 sayfalık kısmına ilişkin, 07/08/2020 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 9'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

07-08-2020

Adı Soyadı: Birgül OKCU

Öğrenci No: 701521011

Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Programı: Din Sosyolojisi

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman:

Prof. Dr. Vejdi BİLGİN

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum “**Dinî Gruba Mensup Bireylerde Dini İnanç, Tutum Ve Davranış Açısından Kuşaklar Arası Farklılaşma**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

0.7.09/2020

İmza

Adı Soyadı : Birgül OKCU
Öğrenci No : 701521011
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Programı : Din Sosyolojisi
Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Birgül OKCU
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Din Sosyolojisi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	: xi+134
Mezuniyet Tarihi	: .../.../2020
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Vejdi BİLGİN

Dinî Gruba Mensup Bireylerde Dini İnanç, Tutum Ve Davranış Açısından Kuşaklar Arası Farklılaşma

Dini gruba mensup bireylerde dini inanç tutum ve davranışlar açısından kuşak farklılaşmasını incelediğimiz alan araştırmamız sırasında ilk olarak içinde bulunduğumuz toplumun tarihsel gelişimine, siyasi geçmişine, ekonomik süreçlerine, kültürel kodlarına ve dini duyarlılıklarına uygun kapsamlı bir kuşaklama çalışmasının yapılmış olmadığını tespit ettik. İkinci olarak alan çalışmamız sırasında edindiğimiz veriler ve kaynak taraması neticesinde, 97 yıllık Türkiye Cumhuriyeti tarihini üç farklı dönem şeklinde tasnif ettik. (1) 1960 ve öncesinde doğanlar, (2) 1960 ve 1990 arası doğanlar ve (3) 1990 sonrası doğanlar. Bu tasnif doğrultusunda ülkemizdeki kuşak farklılaşmasına etki eden temel faktörleri Erenköy Cemaati üzerine yaptığımız alan araştırmamız çerçevesince tespit ettik. Kuşak farklılaşmasına etki eden faktörleri, siyasi konjonktür, ekonomik gelişmeler, eğitim düzeyinin artması, telekomünikasyonda yaşanan ilerlemeler, medya, popüler kültür, dini söylemlerin çeşitliliği ve bu söylemlerin kolay ulaşılabilirliği olarak belirledik. Çalışmanın sonuç kısmında bu faktörlerin birey üzerindeki etkileri sosyolojik bir analize tabi tutarak kuşaklar arası farklılaşmanın bireyin dini inanç tutum ve davranışları üzerindeki etkilerini tespit ettik.

Anahtar Kelimeler:

Dini Grup, Kuşaklar Arası Farklılaşma, Kadın, Sosyal Değişim, Erenköy Cemaati, Modernite,

ABSTRACT

Name and Surname : Birgöl OKCU
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Philosophy and Religious Studies
Branch : Sociology of Religion
Degree Awarded : Master
Page Number : xi+134
Degree Date : / / 2020
Supervisor : Prof. Dr. Vejdi Bilgin

Generational Differentiation in Individuals Belonging to a Religious Group in Terms of Religious Belief, Attitude And Behavior

This study examines "inter-generational differentiation" affecting individuals who are the member of a religious groups, in terms of religious beliefs, attitudes and behaviours. First of all, it's clear that in the Turkish literature there has not been any periodisation study on "inter-generational differentiation" which is available to Turkish society's historical development, political past, economical processes, cultural codes and religious sensitivities. That's why, a new threefold periodization suitable for our gathered data and literatur review is reclaimed: 1) The first period includes the people born before 1960, 2) The second period includes born between 1960 and 1990 3) and last period contains the people born after 1990. In the light of this newly developed periodisation, basic factors influencing inter-generation differentiation has been detected within the framework of a field study on Erenköy congregation. These factors are as follows: Political conjuncture, economic developments, rising educational level, advances in telecommunication, media and popular culture and diversity of religious discourse. In the last part of the study, by sociologically analysing the effects of these factors, influences of inter-generational differantiation on individual's religious beliefs, attitudes and behaviours are determined.

Keywords:

Religious Congregation, Inter - Generational Differentiation, Woman, Social Change, Erenköy Congregation, Modernity.

ÖNSÖZ

Son yüz yılda toplum tarafından en sık kullanılan kavramlarından biri de kuşak farklılaşmasıdır. Kavram, sosyal bilimler alanında pek çok araştırmaya da konu olmuştur. Kavram üzerinde yapılan araştırmalar ABD ve Avrupa merkezli olma özelliği taşımakta ve kuşaklama çalışmaları bu toplumların yaşantımları üzerinden şekillenmektedir. Fakat ülkemizde akademik çalışmalarda kavrama yeteri kadar yer verilmemekte ya da yapılan çalışmalar batı toplumları referans alınarak yapılmaktadır. Bunun neticesi olarak da ülkemize ait genel kabul görececek bir kuşak tasnifi ve kuşak tipolojisi belirlenememiştir.

Kuşak kavramı her ne kadar kesin çizgilerle belirlenebilen bir yapıya sahip olmasa da, nesiller arasında meydana gelen değişimi inkâr etmek mümkün gözükmemektedir. Kuşakları belirleyen unsur, ortak bir tarih içerisinde, ortak değerler çerçevesinde ve ortak bir kültürel yapının var olabilmesidir. Bu üç temel unsur çerçevesinde bütünleşebilen insan toplulukları savaşlar, doğal afetler, ekonomik değişimler, sosyal ve siyasi krizler, artan bilgi ve bununla birlikte değişen teknolojiler vb. neticesinde bir farklılaşma sürecine girmekte ve kendinden önceki nesle göre farklılaşan eylemleri kitleselleştirerek yeni bir kolektif bilinç oluşturmaktadırlar. Her yeni kuşak da kendine ait oluşturduğu davranış kalıplarına göre eylemlerde bulunmaktadır. Bu bağlamda bireylerin, dini inanç, tutum ve davranışlarına ait eylem kalıplarını, içinde bulunduğu dönemin genel toplumsal yapısının şekillendirdiğini söylemek mümkündür.

Uzun süredir gözlemlene imkânı bulduğumuz dini grupların birçoğunda, sıklıkla dile getirilen dini yaşantının farklılaştığına, her şeyin tadının gittiğine, dini yaşayışın artık azaldığına, takva hayatının bittiğine dair söylemlerin geçerliliğini kuşak farklılaşması çerçevesinde inceledik. Bu çalışmamızı tek bir dini grup ile sınırlandırdık. Bizim açımızdan Erenköy Cemaati bu konuda veri toplama anlamında en avantajlı grup olarak tespit edildi ve araştırma evreni olarak tercih edildi.

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin 97 yıllık tarihinde yaşadığı sosyal, siyasal, ekonomik değişimler ve teknolojik gelişmeler neticesinde bireylerde yaşanan kuşaklararası farklılaşmaları anlama, yorumlama ve sınıflandırma çabasına mütevazı bir katkı sunulmaktadır. Araştırmamız temel olarak kuşak farklılıklarının dini gruba bağlı

kadın bireyler üzerinde dini inanç, tutum ve davranışlarda oluşturduğu değişimleri ele almaktadır. Ayrıca dini gruba bağlı kadın bireyler üzerinden yaptığımız bu çalışmada grup aidiyeti ve kuşak etkileşimleri de incelenmektedir.

Son olarak, bu çalışmayı yapmamda bana katkı sağlayan kişilere teşekkür etmek isterim. Öncelikle 1988 yılında başörtüsü yasağı nedeniyle ara vermek zorunda kaldığım eğitim hayatımı tamamlayabileceğim siyasi ortamın oluşmasına en büyük katkıyı verdiğini düşündüğüm Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip ERDOĞAN'a sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışmanın her aşamasında ilgi, yardım ve desteklerini eksik etmeyen, yapıcı eleştiri ve rehberliğiyle yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Vejdi BİLGİN'e en içten duygularıyla sonsuz teşekkür ederim. Din Sosyolojisi alanındaki deneyimlerini bizimle her zaman paylaşan Prof. Dr. Abdurrahman KURT'a ve bilgi birikimleri ile hayata bakışımızı sorgulatan Prof. Dr. Kemal ATAMAN'a şükranlarımı ifade etmeyi bir borç bilirim.

Araştırmam süresince benimle, kişiye özel olması gereken duygu ve düşüncelerini paylaşan tüm katılımcılara teşekkürlerimi sunarım.

Aradan geçen onca seneden sonra üniversiteyi okuma ve yüksek lisans yapma sürecinde benden desteklerini esirgemeyen anne ve babama, bu süreci bitirmemi sabırla bekleyen oğlum Emir Musa ÖZGÜL'e de teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimime başlama konusunda bana en büyük cesareti veren ve tez yazmaktan her vazgeçişimde bana yeniden başlama gücü veren kızım Nurbanu ÖZGÜL'e minnettarlığımı ifade ederim.

Birgül OKÇU

Kocaeli 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET -----	<i>v</i>
ABSTRACT -----	<i>vi</i>
ÖNSÖZ -----	<i>vii</i>
İÇİNDEKİLER -----	<i>ix</i>
KISALTMALAR -----	<i>xi</i>
GİRİŞ -----	<i>1</i>
1.ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ -----	2
2.ARAŞTIRMANIN PROBLEMLERİ -----	3
3.ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ -----	4
BİRİNCİ BÖLÜM	
KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	
1.KUŞAK KAVRAMI -----	7
1.1 KUŞAK KAVRAMININ TARİHSEL SÜRECİ -----	8
1.2. KUŞAK TANIMLAMALARININ TEMEL ÖZELLİKLERİ -----	10
1.3. ÇOKLU KUŞAKLAR KURAMI VE MODERN DÖNEMDE KUŞAK TASNİFİ -----	12
1.3.1. Sessiz Kuşak (1925-1945)-----	13
1.3.2. Bebek Patlaması (Baby Boomers) Kuşağı (1946-1964) -----	14
1.3.3. X Kuşağı (1965-1979) -----	14
1.3.4. Y Kuşağı (1980-1999) -----	15
1.3.5. Z Kuşağı (2000 ve Sonrası) -----	16
1.4.TÜRKİYE’DEKİ KUŞAK TASNİFİ-----	17
2. FARKLILAŞMA VE TOPLUMSAL DEĞİŞİM -----	18
2.1 TANIM VE İÇERİK-----	18
2.2. TOPLUMSAL DEĞİŞİMİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER -----	20
2.2.1. Teknolojik Gelişmeler -----	20
2.2.2. Ekonomik Yapı ve Üretim İlişkileri-----	21
2.2.3. Bilginin Gelişimi -----	22
2.2.4. Kitle İletişim Araçları-----	23
2.2.5. Kültür ve İdeolojinin Farklılaşmaya Etkileri-----	25
2.2.5.1. Kültür ve Popüler Kültür -----	25
2.2.5.2. İdeoloji-----	27
2.2.6. Dini İnançlar -----	29
3. GRUP VE DİNİ GRUP -----	31
3.1. GRUP KAVRAMINA GENEL BAKIŞ -----	31
3.1.1. İşlevleri -----	31
3.1.2. Bireysellik Yitimi ve Grup Sargınlığı-----	32

3.1.3. Grup Normları -----	33
3.2. DİNİ GRUP VE DİNİ GRUPLARIN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ -----	34
3.3. NAKŞBENDİYE GELENEĞİ ve RİTÜELLERİ -----	38
3.3.1. Hatm-i Hâcegan -----	39
3.3.2. Sohbet-----	40
3.3.3. Rabıta -----	41
3.3.4. Evrad-----	43

İKİNCİ BÖLÜM

DİNİ GRUP MENSUPLARINDA TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN BİR ETKİSİ OLARAK KUŞAKLAR ARASI FARKLILAŞMA

1. DİNİ GRUP MENSUBİYETİ AÇISINDAN KUŞAK TASNİFİ-----	46
1.1. 1960 YILI ÖNCESİ DOĞANLAR -----	46
1.2. 1960-1990 YILLARI ARASINDA DOĞANLAR -----	49
1.3. 1990 YILI SONRASI DOĞANLAR-----	57
2. KUŞAKLAR ARASI FARKLILAŞMANIN TEZAHÜRLERİ -----	62
2.1. DİNİ GRUBA GİRİŞ SÜRECİNDE FARKLILAŞMALAR -----	62
2.2. İBADET HAYATINDA FARKLILAŞMALAR -----	66
2.3. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE SİYASET KONUSUNDAKİ FARKLILAŞMALAR -----	68
2.4. BOŞ ZAMAN ETKİNLİKLERİNDEKİ FARKLILAŞMALAR -----	73
2.4.1. Televizyon Programları ve Sosyal Medya-----	74
2.4.2. Müzik ve Dini Musiki -----	79
2.4.3. Tatil Anlayışı ve Sportif Faaliyetler-----	82
2.5. EĞİTİM, ÇALIŞMA HAYATI ve FİNANSAL İŞLEMLERE KATILIMDAKİ FARKLILAŞMALAR -----	85
2.6. KIYAFET SEÇİMİ VE TUVALET KONUSUNDAKİ FARKLILAŞMA ---	89
3. SÜRELİ YAYINLAR VE FARKLILAŞMA -----	93
4. DİNİ GRUPTA FARKLILAŞMAYA ETKİ EDEN FAKTÖRLER -----	98
4.1. SİYASİ YAPILARIN İLİMLİ POLİTİKALARI -----	98
4.2. EĞİTİM DÜZEYİNİN YÜKSELMESİ-----	99
4.3. MEDYA KULLANIMININ YAYGINLAŞMASI-----	100
4.4. EKONOMİK SEVİYENİN YÜKSELMESİ-----	102
SONUÇ -----	103
BİBLİYOGRAFYA-----	106
EKLER-----	114
Görseller-----	114
Soru Formu -----	129

KISALTMALAR

akt.	Aktaran
Alm.	Almanca
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çevirmen
diğ.	Diğerleri
ed.	Editör
e.t.	Erişim tarihi
İ.H.L.	İmam Hatip Lisesi
İ.H.O.	İmam Hatip Okulları
MNP	Milli Nizam Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
RP	Refah Partisi
s.	Sayfa
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TUIK	Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	ve benzerleri
Y.L. Tezi	Yüksek lisans Tezi

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin başlangıcından bugüne kadar birçok kültür, farklı medeniyetlerde dil bulup ortaya çıkmıştır. Bu medeniyetler, kendi varoluş süreçlerini tamamlayıp yerlerini farklı medeniyetlere bırakarak dünya tarihi içinde kaybolup gitmişlerdir. Bugün üzerinde yaşadığımız coğrafya, medeniyetler tarihi bakımından bu varoluş ve yitiş döngüsünün en bariz izlerini taşımaktadır. Bulduğumuz coğrafya farklı dini inançlara sahip kültürlerin beşiği konumundadır. Bugün Şanlıurfa'da, Göbekli Tepe kültürel mirasının ortaya çıkardığı en önemli bulgu, insanlık tarihinin başlangıcından beri insanın inanmaya ve bu inançları dâhilinde diğer inananlarla birlikte inandıkları kutsala tapınmaya ihtiyaç duymuş olduklarıdır. İnanıcı birlikte yaşama isteğinin mikro ölçekte günümüze yansımaları ise, dini grup aidiyetlerinde gözlemlemek mümkündür.

Bir toplumu, sürüden farklı kılan, bireylerin ortak değerler çerçevesinde ürettikleri ve kendinden sonra gelen nesle miras bıraktıkları düşünüş biçimleri, davranış kalıpları, inanç sistemleri, yaşam tarzlarıdır. Gelecek nesillere aktarılan bu miraslar toplumun kültürel kodlarını teşekkül ettirmektedir. Bir nesilden diğerine aktarılan bu kültürel kodlar ise kendi iç dinamiklerini koruma eğilimindedir. Bu koruma eğiliminin ironik yanı ise aslında kültürel yapıların değişimi kendi içlerinde barındırıyor olmasıdır. Böylelikle her kültür bir zaman sonra farklı oranlarda olsa da mutlak bir değişime uğramaktadır. Kültürel kodlarda meydana gelen farklılaşmalar da toplumun yapısında gerçekleşecek değişiminin habercisi niteliğindedir.

Dini inanışlar da kültürün bir ögesi olarak zaman içinde değişime uğramaktadır. Dini yaşantıya ait düşünüş kalıpları, ibadetler, ritüeller, dini sembollere ve bu sembollere ait değer algıları da toplumsal değişimleri etkileyen ve bu değişimlerden etkilenen bir konumdadır. Yeni ortaya çıkan bir inanç sisteminin müntesipleri kendilerine ait farklı bir sosyal düzen oluşturarak eski toplumdaki farklılaşabilir ya da kadim bir din, değişen toplumsal yapıda varlığını aslına uygun sürdürebilmek adına kendini revize edebilir.

Topumlardaki bu değişimlerin sebeplerini, süreçlerini ve sonuçlarını inceleyen farklı sosyoloji kuramları bulunmaktadır.¹ Kuşak kavramı her ne kadar alan yazınında bir

¹ Detaylı bilgi için bkz: Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 19.baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi,2017, s.63-268.

“geçiş referansı”² olarak kullanılmak durumunda kalmış olsa da siyaset, medya, ideoloji, tüketim alışkanlıkları, boş zaman etkinlikleri, dini ve manevi hayat gibi konularda yapılan araştırmalarda toplumbilimciler tarafından sıklıkla kullanılmıştır.

Bu araştırmada, dini grup içinde var olan bireylerde, dini inanç, tutum ve davranışlarında ortaya çıkan değişimleri, kuşak farklılıkları göz önüne alarak toplumsal değişim çerçevesinde incelememiz, zühd hayatı yaşadıklarını düşündüğümüz bireyler aracılığıyla, toplumun inanan diğer kesimlerinde meydana gelen değişimler hakkında bir fikir sahibi olmamıza olanak sağlamıştır.

1.ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın konusu, dini gruba mensup bireylerde, dini inanç, tutum ve davranışlarında toplumsal değişim sürecinde meydana gelen farklılıklardır. Toplumda meydana gelen farklılıkların bireye etkileri, bireyde meydana gelen inanç, tutum ve davranış değişikliklerinin dini grubun iç dinamiklerini etkilemesi, farklılaşan kuşakların dini grup içinde birbirlerine olan etkileşimi ve kuşak farklılıklarından doğan değişime dini grubun tepkisi konu edilmiştir.

Araştırmanın amacı, dini gruba mensup bireylerde, dini inanç, tutum ve davranışlarında toplumsal değişimin etkilerini kuşak farklılaşması göz önüne alınarak incelemektir.

Dini inanç, tutum ve davranışlarda meydana gelen değişim süreçlerini kuşak kavramı çerçevesinde inceleyen bu araştırma, birçok farklı alanda modern kuşak tasnifleri kullanılarak yapılan araştırmalara kıyasla kendine özgü bir kuşak tasnifi yapma çabası bakımından fark oluşturmaktadır. Oluşturduğumuz kuşak tasnifleri Türkiye'nin genel siyasi, ekonomik ve kültürel değişimleri merkeze alınarak yapıldığı için kuşak tasniflerinin sadece bu dini grupla sınırlı olmayıp toplumun genelini içine alan bir kapsayıcılığa sahip olduğu düşünülmektedir.

Sosyal bilimler alanında kadın dindarlığı, kadınların dini yaşam şekilleri, toplumsal değişimin dindar kadının hayat tarzı üzerinden değerlendirilmesi vb. tarzında çalışmalar bulunmaktadır. Bununla beraber, nispeten kapalı bir yapı olarak tanımlanan

² Wade Clark Roof, “ Kuşaklar ve Din”, Peter B. Clark, *Din Sosyolojisi: Çağdaş Gelişmeler*, çeviri ed. İhsan Çapçioğlu, Ankara: İmge Kitabevi, 2012, s.39.

dini gruplara dâhil kadınların, toplumsal değişim süreçlerinden etkilenip etkilenmedikleri, etkilenmenin yönü, sosyal etkileşimin dini gruba etkileri ve dini grubun bu değişime verdiği tepkiler üzerine detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamızın kadınlar üzerinden yapılmasının önemi, kadının varlığının görünmezliği üzerinden işleyişlerini devam ettiren dini grup yapılarına bir projeksiyon oluşturmasıdır. Bu araştırma, bir dini gruba dair kırk yıla yaklaşan kişisel gözlemlerin sosyoloji literatürüne uygun olarak analiz edilmesi bakımından da farklı bir konumdadır.

2.ARAŞTIRMANIN PROBLEMLERİ

Araştırmamızın temel problemini “Dini grup mensubu kadınlarda kuşaklar arasında bir farklılaşma söz konusu mudur ve muhtemel farklılaşmaya etki eden toplumsal faktörler nelerdir?” şeklinde ifade edebiliriz.

Araştırmada cevap aranan alt problemleri ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- Bireyin dini gruba giriş süreçlerinde kuşaklar arası bir farklılaşma var mıdır?
- Dini gruba mensuplarının toplumun genel dini inanç, tutum ve davranışlarına göre farklılıkları göz önünde bulundurularak bireylerin dini yaşam örüntülerinde ve dine dair düşünce yapılarında kuşaklar arası bir farklılaşma var mıdır?
- Dini gruba mensup bireylerin gündelik yaşam pratiklerinin farklılaşmasında teknolojik gelişmelerin, görsel ve sosyal medyanın, modernite ve popüler kültürün etkisi var mıdır?
- Dini gruba mensup olma biçiminin ve yaşının farklılaşma üzerinde etkisi var mıdır?
- Dini gruba mensup bireylerin grup içi rol ve statülerinin değişime etkisi nasıl olmaktadır?
- Dini gruba mensup bireylerin sosyal statülerinin, ekonomik düzeylerinin ve eğitim seviyelerinin farklılaşmaya etkileri nelerdir?
- Dini grubun yapısında, toplumsal değişim ve kuşak farklılaşmasının etkileri nelerdir?

3.ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu araştırma, yukarıda belirlenen sorular çerçevesinde dini gruba mensup bireylerin dini inanç, tutum ve davranışlarında kuşak farklılıkları olduğu ve dini grubun bu farklılıklar neticesinde yapısal dönüşümler geçirdiği hipotezi öngörülerek yapılmıştır.

Araştırmaya literatür taraması yapılarak başlanılmıştır. Araştırma evreni olarak Erenköy Cemaati belirlenmiştir. Kocaeli, Bursa ve Sakarya’da ikamet eden 21 kadın görüşmeciden örneklem oluşturulmuştur. Literatür taraması sonrasında Türkiye’nin genel şartlarına daha uygun olacak bir kuşak tasnifi oluşturulmuş ve görüşmeciler bu tasnif esas alınarak belirlenmiştir. (bkz. Ek. Katılımcı Listesi)

Katılımcılarımızın demografik özellikleri şöyledir:

Tablo 1. Yaş

1960 öncesi doğan	1960-1990 arası doğan	1990 sonrası doğan
3 katılımcı	10 katılımcı	8 katılımcı

Tablo 2. Eğitim durumu

	1960 öncesi	1960-1990 arası	1990 sonrası
İlköğretim	2	-	-
Lise	1	6	1
Ön lisans	-	1	2
Lisans	-	2	5
Yüksek lisans	-	1	-

Katılımcılar içerisinde sadece 1960-1990 arası doğumlu olanlardan iki kişi çalışmakta, diğerleri ücretli bir iş yapmamaktadırlar.

Araştırma nitel araştırma teknikleri kullanılarak yapılmıştır. Mülakatlarda yapılandırılmış ve yarı- yarı yapılandırılmış sorular sorulmuş (bkz. Ek. Soru Formu), derinlemesine mülakat tekniği ve katılımcı gözlem tekniği kullanılarak Haziran 2018 – Kasım 2019 tarihleri arasında veriler toplanmıştır. Yapılandırılmış sorular mülakat

sırasında katılımcıların zamanlarını planlı kullanmak amacıyla hazırlanmış olup nicel veri elde etme hedefi gözetmemektedir. Araştırma konusu olarak seçilen kuşak kavramının bireyler üzerindeki yansımalarının tespit edilebilmesi için gereken geniş projeksiyonun kısa cevaplı sorular aracılığı ile oluşturulması hedeflenmiştir. Elde edilen verilere toplumsal değişme ve kuşak kuramları göz önünde bulundurularak sosyolojik bir analiz yapılmıştır.

Araştırmamızın sınırlılıklarını 1960 öncesi doğanların sayısının grup müntesipleri içerisinde görece az olması, 1990 sonrası doğan görüşmecilerin grup içinde geçirdikleri zamanın az olması, bireylerin dini hayata dair yaşadıkları güzellikleri “riya olur” korkusu ile söylemekten çekinmeleri ve kuşak kavramı üzerine yapılan çalışmalarının tamamının batı kaynaklı sosyal bilimler literatürüne ait modern kuşak tasniflerinden oluşması şeklinde sıralayabiliriz.

Araştırmamızda grup kavramını ve bireyin grup içi davranışlarını anlamlandırabilmek için, Taylor’un *Sosyal Psikoloji*, Aranson’un *Sosyal Psikoloji* kitapları, toplumsal değişimi anlamak için temel kaynak olarak Kongar’ın *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* adlı kitabı kullanılmıştır. Nakşibendi geleneği anlatan, grup tarafından temel kaynak olarak müntesiplerine tavsiye edilen Abdullah Hani’nin *Adap* adlı eseri Erenköy Cemaatinin bağlı olduğu geleneği anlama ve temel prensiplerine ulaşmak için referans eserimiz olmuştur. Kuşak kavramı üzerine Twenge’in *Ben Nesli, İ Nesli*, Janmohamed’in *M Nesli- Yeni Müslüman Gençlik*, Özkoç’un *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış*, Bakırtaş’ın *Y Kuşağı farkı Ne? Neyi, Niçin, Nasıl Alır ya da Aldırır?* gibi telif veya editöryal çalışmalardan yararlanılmıştır.

Nakşibendilik, tarikat yapıları ve kadın konularında, doktora veya yüksek lisans tezi olarak yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Erenköy Cemaati ile ilgili; Emine Merve Aksoy (*Cemaate Katılımı Etkileyen Sosyal Faktörler ve Etkileri*, Y.L. Tezi, Kayseri, 2016) ve Barış Ermiş (*Günümüzde Dini Grupların Siyasetle İlişkileri: Altınoluk/Erenköy Cemaati*, Y.L. Tezi, Isparta, 2018) tarafından siyasal ve sosyal içerikli araştırmalar yapılmıştır. Şeyma Midilli (*Erenköy Cemaatinde Kadın Sohbetleri: İçerenköy Senti Örneği*, Y.L. Tezi, İstanbul, 2018) tarafından grubun kadın müntesipleri ile ilgili bir araştırma daha bulunmakla beraber konu sadece kadın sohbetleri ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmamızı daha önce yapılan tezlerden ayıran en önemli özellik, dini inanç, tutum ve davranışlarda gözlemlenen toplumsal değişimlere dair verilerin, yetmiş yıla varan kişisel gözlemlerin katılımcılar tarafından görüşmeciye direkt olarak aktarılması neticesinde elde edilmiş olmasıdır. Bir dini gruba bağlı bireylerin grup içinde yaşadıkları değişimlerin, toplumla paralellliğini veya zıt yönlerini ortaya çıkarması, grubun bu değişime verdiği tepkileri belirlemesi bakımından da farklı bir çalışma olma niteliği taşımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.KUŞAK KAVRAMI

Kavramlar, zihin dünyamızda var olan soyut resimleri ya da olaylar örüntüsünü tek bir kelime ile dış dünyaya aktarmanızı sağlayan olgulardır. Kavramlar aynı zamanda dış dünyayı algılamamızı, anlamlandırmamızı ve bu sayede dış dünya ile doğru bağlantılar kurmamızı sağlar. İletişimde esas olan kullanılan kavramın iletişim içinde olanlar taraflarca karşılıklı olarak aynı bağlamda algılanmasıdır. Biz bu çalışmada kuşak kavramını, aynı zaman aralığında doğmuş, yaşadıkları zamanın sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal olaylarından ve hâkim değerlerinden etkilenmiş kişileri ve bu kişilerin oluşturduğu toplulukları ifade etmek¹ için kullandık.

Kuşak kavramını anlamak; yeni neslin dünyayı ve insanları, kendi bakış açılarıyla kendinden önce gelen ve yaşça büyük olan nesilden veya nesillerden farklı olarak algıladıklarını kavramak ve kendi anlam dünyaları içinde olaylara ve durumlara kendi dönemlerine ait özel tepkiler verdiklerinin farkında olmaktır.² “Bireysel tepkilerin” benzerliğinin bir jenerasyonun “genel tepkisi” haline gelmesi durumu,³ belirginleşen kuşak farklılığının bir göstergesidir. Birey verdiği tepkileri belli bir bilinç seviyesinin altında, derinlemesine düşünmeden, istemsiz olarak yalın bir davranım olarak gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda davranışçı psikolog John B. Watson tüm davranışları çevreden gelen uyarılara karşı bir refleks olarak değerlendirmiştir.⁴ Gözlemlenen bu davranışların ise tarafsız ve bilimsel olarak analiz edilmesi gereklidir.⁵ Birbirinden bağımsız ve bireysel olması gereken tepkilerin, bir kuşağın genel tepkileri haline dönüşmesi aynı dönemde yaşayan bireylerin ortak etkilere maruz kalmasıyla açıklanmaktadır.⁶ Kuşak kavramı ile ilgili yapılan araştırmalarda, bu çerçevede bireylerin

¹ Nevriye Altuntug, “Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi* Cilt 4, Sayı 1, 2012, s. 204.

² Roof, “ Kuşaklar ve Din”, s.38.

³ Gaye Gökcalp Yılmaz, “Gündelik Hayatta Kuşaklararası Farklılıklar: Almanya’daki Türkler Üzerine Bir İnceleme”, *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış*, ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayrakdaroğlu, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017, s.61.

⁴ Aysel Kayaoğlu, Yavuz Tuna, *Psikolojiye Giriş*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, s.4.

⁵ Rod Plotnik, *Psikolojiye Giriş*, çev. Tamer Geniş, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009, s. 13.

⁶ Roof, “ Kuşaklar ve Din”, s.44

benzerliklerini ve farklılıklarını oluşturan temel etkiler araştırılıp, bu etkilere verilen tepkilere genellemeler getirilerek kuşak tipolojileri üretilmiştir.

1.1 KUŞAK KAVRAMININ TARİHSEL SÜRECİ

Yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişilerin topluluğu⁷ olarak tanımlanan kuşak olgusunun tarihsel geçmişi incelendiğinde, bazı kaynaklar tartışmanın yazılı temellerinin Antik Yunan'a kadar uzandığını göstermektedir.⁸ Ünlü filozof Sokrates'in "Bugünün gençleri lüks ve gösteriş düşkünü, saygısız ve başkaldıran, geveze ve obur yaratıklardır,"⁹ şeklindeki nitelendirmesi geçmiş dönemlerden günümüze kadar gelen nesiller arası farklılaşmanın ve kuşak çatışmasının bir örneği konumundadır.

Kuşak olgusunun varlığı Antik Yunan'a kadar götürülebilirse de kuşak kavramı ile ilgili sosyolojik çalışmalar nispeten yakın tarihlidir. Kuşak kavramı ilk olarak Auguste Comte'un çalışmalarında, tarihsel olarak ilerleme sürecinin bilginin bir kuşaktan diğerine aktarılması ile gerçekleştiği ve bir kuşağın keşiflerinin diğer bir kuşağın keşiflerini hazırladığı, sosyal ve tarihsel ilerlemenin ancak kuşaklar arası bilgi aktarımı ile gerçekleştiği şeklinde yer almaktadır.¹⁰

Yirminci yüzyılda Alman sosyolog Karl Mannheim'ın kuşakların oluşumu ile ilgili yaptığı çalışmalara kadar kuşak kavramı sadece "belirli zaman aralığında doğmanın," "belirli davranış kalıpları ve ortak değer yargılarına sahip olmanın" neticesi olarak tanımlanıyordu. Mannheim 1928'de yapmış olduğu çalışmasında bireylerin aynı tarihsel sürece tanıklık etmeleri üzerinden yapılacak bir kuşak tanımlamasının yetersiz olacağını ön görmüş ve kuşak kavramını sosyal değişimle de ilişkilendirmiştir. Mannheim'a göre hızlı bir toplumsal değişim yaşayan bireyler aynı dönemde doğmuş olmasalar bile davranış ve tutumları geçmiş kuşaklara göre farklılaşarak yeni bir tarihsel ve toplumsal bilinç çerçevesinde farklı bir kolektif kimlik geliştirerek yeni kuşağı

⁷ Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>, (erişim: 30.05.2018)

⁸ Hülya Bakırtaş, Sevilay U. Divanoğlu, Cemil Akkaş, *Y Kuşağı, Farkı Ne? Neyi, Niçin, Nasıl Alır ya da Aldırır?*, Bursa: Ekin Yayınevi, 2016, s. 2.

⁹ Mehmet Zeki Aydın, "Nesiller Arası İletişimsizliğin Sonucu: Kuşak Çatışması", *Din ve Hayat*, sayı.22, İstanbul: 2014, s. 116-117.

¹⁰ Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, çev. Erkan Ataçay, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2001 s.39-43.

oluştururlar.¹¹ Mannheim, bu sosyal etkileşimin olmaması durumunda kuşakların ortaya çıkmayacağını ileri sürmektedir.¹²

Modern kuşak teorilerinin oluşmasında etkili olan bir diğer araştırmacı olarak Jose Ortega Gasset gösterilmektedir. İspanyol felsefeci Ortega kuşağı “var oluşun tamamlayıcı bir çeşididir, ya da isterseniz, kendisini birey üzerinde sıkıca, silinmez bir şekilde yerleştiren bir yaşam tarzı” olarak nitelendirmekte, “bir kuşağın diğer bir kuşağın yerini almasına yeni bir toplumun şekillenmesinin etkisi olarak bakmaktadır.”¹³ Ortega’nın kuşak kavramı için bu tespitleri Mannheim’ın, “kuşakların oluşması için sosyal etkileşimin gerekliliği” fikrini destekler niteliktedir.

Günümüz kuşaklarını içine alan sınırlandırma ve tartışmalar ise ilk olarak Inglehart (1977) tarafından daha sonraları da Strauss ve Howe tarafından (1991) yayımlanan kitaplarla ivme kazanmaya başlamıştır. Inglehart (1977) “The Silent Revolution” kitabında kuşaklar arası farklılıklar ve değişimler üzerinde durmuştur. Strauss ve Howe (1991) “Generations: The History of America’s Future, 1584 to 2069” adlı kitaplarında kuşaklar üzerine fikirler ortaya koymuşlardır. Kuşaklarla ilgili bu yaklaşım “Strauss-Howe Kuşak Kuramı” olarak adlandırılmıştır.¹⁴ Howe ve Strauss (2007) her bir toplumun, parçalarının toplamından oluştuğunu yani zamanın o anında mevcut olan tüm kuşaklardan oluştuğunu belirtmektedir.¹⁴

Kuşak kavramı ile ilgili yapılan çalışmalara getirilen farklı eleştiriler bulunmaktadır. İlk olarak kuşaklama çalışmalarının tarihçesinden anlaşılmaktadır ki sosyoloji alanında bu konu ile ilgili yeterli görgül çalışmalar yapılmamıştır. Belirtmek gerekir ki kavramın tarihçesi ne kadar eskiye dayanırsa dayansın sosyal bilimler alanında kabul görmesi son yüzyıla aittir. İkinci olarak kuşak dönem aralıklarını tarihsel olarak belirlemede yaşanan güçlükler, yaşanan toplumsal veya travmatik olaylara verilen bireysel tepkilerin farklılığı, kültürel ayrımlar ve ekonominin işleyiş biçimlerinin farklı toplumlarda farklı şekillerde gelişmesi kuşak araştırmaları üzerinde negatif etki oluşturmaktadır. Bu sebeple tüm dünyayı kuşatacak bir kuşak tasnifinin yapılması pek mümkün görülmemektedir. Son olarak, kuşak kuramlarının sosyal bilimler alanının da

¹¹ Yılmaz, “Gündelik Hayatta Kuşaklararası Farklılıklar: Almanya’daki Türkler Üzerine Bir İnceleme,” s. 61.

¹² Ozan Ağlargoç, “Kuşaklar ve Çalışma Hayatı”, *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış*, ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayrakdaroğlu, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017, s.34.

¹³ Roof, “Kuşaklar ve Din”, s.43.

¹⁴ Feyza Ağlargoç, “Kuşaklararası Sosyal Medya”, *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış*, ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayrakdaroğlu, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017, s. 174.

birçok konuya tam bir açıklık getirememiş olması, konuya dair yapılan araştırmaların hakemli akademik dergilerden çok popüler dergilerde yer bulması da alan yazınında kavramın geçerliliği ve gerçekliği bakımından bir problem oluşturmaktadır.¹⁵

1.2. KUŞAK TANIMLAMALARININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

Kavramlar her ne kadar belli bir durum/olgu ifade etmek için kullanılıyor olsalar bile kavramlar tanımlanırken ifade ettiği durum/olgu, kavramı tanımlayanlarının olduğu bağlamla ilişkili olarak biçim almakta ve alan yazınında çeşitlilik sunmaktadır. Bu sebeple “kuşak” kavramına ait farklı kavramsal çerçeveler bulunmaktadır.

Kuşak kavramına çalışmalarında ilk yer veren Comte kuşakları, ilerlemeci tarih anlayışı çerçevesinde irdelenmekte ve kuşakları insan bilgi ve tecrübesini bir sonraki kuşağa aktaran, sosyal ve tarihsel ilerlemenin taşıyıcıları olarak ifade etmektedir.¹⁶ Kuşak kavramı Comte’un tanımı bağlamında irdelenecek olursa bireyler, ait oldukları döneme ait edilgen bir tutum sergiliyor gibi algılanmaktadır. “Tarihin değişimi” ve bu süreçte “bilginin gelişimi” kuşakların oluşumunda başat etken niteliğinde gözükmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz üzere modern kuşak teorisini şekillendiren Alman sosyolog Karl Mannheim kuşak kavramını, aynı dönemde doğan bireyler arasında, benzer sosyal ve entelektüel etkilere maruz kalma süreci sonunda, oluşan bağlarla kitlesellenen bir olgu olarak ifade etmektedir. Bu tanımlama kuşak kavramına dair yapılan tanımlamalar çerçevesine “etkileşim” faktörünü de eklemektedir. Bu bağlamda düşünülecek olursa “etkileşim” kuşak kavramı için etken bir faktör olmaktadır. Toplumla etkileşim içine giren birey bu tanımla edilgen konumdan etken konuma geçmektedir. Aynı tarihsel dönemde yaşayan, aynı bilgi birikimine ve teknolojik gelişime ulaşma imkânı olan bir bireyin toplumdan yalıtılmış olarak münzevi bir hayat sürmesi durumunda kuşak kavramı anlam yitirmektedir. Mannheim’ın kuşak kavramında farklılıkların bir anlam ifade edebilmesi için bireylerin inanç, değer, tutum ve davranışlarında etkileşim sonucu belirgin bir “kitleselleşme (Alm. Generationseinheit)”¹⁷ meydana gelmek zorundadır.

¹⁵ Sait Gürbüz, “ Kuşak Farklılıkları: Mit mi, Gerçek mi?” *İş ve İnsan Dergisi*, c.2, s.1, 2015, s.39-57. Ayrıca bkz. Roof, “ Kuşaklar ve Din”, s.39- 40.

¹⁶ Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, s.39-43

¹⁷ Ağlargöz, “ Kuşaklar ve Çalışma Hayatı”, s.33.

Mannheim bir kuşakta olması gereken temel özellikleri; a) Kültürel sürece yeni katılımcıların varlığı, b) Daha eski katılımcıların devamlı olarak süreçten ayrılması, c) Bir kuşağın üyelerinin tarihsel sürecin ancak sınırlı bir kısmına katılım gösterebilmesi, d) Kültürel mirasın aktarılması, e) Kuşaktan kuşağa tecrübelerin sürekli olarak iletilmesi şeklinde beş etmen olarak sıralamaktadır.¹⁸ Mannheim insanın yaşam süresini takribi otuz yıllık dilimlere ayırmış ve insan ömrünün ilk on yılını bilgiyi öğrenme zamanı, sonraki otuz yılını bilgiyi işlediği ve aktif olarak hayatın içinde olduğu, geri kalan süreyi de hayattan yavaşça çekildikleri süre olarak kabul etmiştir. Kuşağın zamanı olarak da ikinci periyodu belirtmiştir.¹⁹

Kuşak kavramı ile ilgili Maurice Debesse'nin kuşak tasnifi önemlidir. Debesse kuşak tanılamasında "aile kuşağı" ve "toplumsal kuşak" ayrımını dile getirmiştir.²⁰ Aile kuşakları, kendine benzer bir varlık yaratma süreci olarak ebeveyn-çocuk ilişkisi içinde bir ırka/soya bağlı olarak gelişen temelde tarihsel akış içerisinde çocukların ebeveynlerinin yerini aldıkları bir süreçtir. Toplumsal kuşaklar ise; aralarında kan bağı olmayan, içinde buldukları çağın yaşam ve düşünce biçimine göre birbirlerine benzerlik gösteren genellikle aynı yaşlarda insanlar tarafından oluşturulmaktadır. Aile kuşakları ile toplumsal kuşaklar arasındaki ortak nokta ise her ikisinin de zamana ve kültüre dayalı olarak bir önceki kuşaktan farklılaşmalarıdır.²¹

Wilhelm Dilthey kuşak kavramına "güç" eksenli farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Ona göre kuşaklar, "Aynı çağda yaşayan bireylerin birbirleri ile olan ilişkileridir; yani aynı çocukluk döneminin, aynı gençlik döneminin ve yaşadıkları yılların en çok 'erkekçe yiğitlik' adına örtüşmesidir. Bu yüzden diyebiliriz ki, bu tarz kişiler aynı kuşağa aittirler."²²

¹⁸ Karl Mannheim, *The Problem of Generations*, 1952'den akt. Mehmet Can Demirtaş, "Seçmen Davranışlarında Kuşak Faktörünün Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme" *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış*, ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayrakdaroğlu, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017, s. 154.

¹⁹ Ali Demir, Hatice Özkoç, Uğur Damgacı, "Kuşakların Yaşam Memnuniyeti Açısından Farklılıklarının İncelenmesi" *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış*, ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayrakdaroğlu, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017, s. 80.

²⁰ Demirtaş, "Seçmen Davranışlarında Kuşak Faktörünün Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme," s. 154.

²¹ Bekir Onur, "Kuşak Kavramı Ve Kuşaklararası Diyalog" <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5461/1626> (e.t. 23.06 2020)

²² William Strauss, Neil Howe, *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York: William Morrow and Company, Inc. 1991, s. 438'den akt. Roof, "Kuşaklar ve Din", s.42.

Kuşak kavramına ait tanımlar farklı olsa da genel olarak tanımlamalar; tarihsel bir sürecin zorunluluğundan, ortak değerlerin ve ortak bir kültürün oluşumundan, farklılaşan bilgidен ve değişen teknolojilerin varlığından, toplumsal farklılaşma süreçlerinden, etkileşim neticesinde kitleselleşen eylemlerden ve toplumda oluşan kolektif bilinçten bahsetmektedir.

Kuşakların oluşabilmesi için bireyde var olması gereken farklılaşmayı ortaya çıkaran etkenler ile toplumsal değişim süreçlerini oluşturan etkenlerin birbirinden bağımsız olduğu düşünülemez. Bu önerme çerçevesinde, toplumsal değişim ve farklılaşma kavramlarını da derinlemesine ele almak gerekmektedir.

1.3. ÇOKLU KUŞAKLAR KURAMI VE MODERN DÖNEMDE KUŞAK TASNİFİ

İlk olarak Karl Mannheim tarafından kullanılan çoklu kuşaklar kuramı Inglehart'ın çalışmalarıyla alanda popülerlik kazanmıştır. Kurama asıl katkıyı Strauss ve Howe'un çalışmaları sağlamıştır. Bu yüzden bazı araştırmacılar bu kuramı "Strauss-Howe Kuşak Kuramı" olarak da adlandırmıştır. "Kurama göre belli dönemlerde doğup büyüyen ve aynı yaş grubu içerisinde yer alan bireylerin benzer davranış özellikleri gösterdiği ve her yeni kuşakla bu davranış özelliklerinin değişebildiği öne sürülmektedir."²³ Bireylerin inanç, değer, tutum ve davranışları tarihin akışı içinde toplumda yaşanan önemli olaylardan (savaş, kıtlık, salgın, doğal afetler, teknolojik gelişmeler vb.) ve bunun neticesinde ortaya çıkan toplumsal değişimlerden etkilenmektedirler.²⁴ Çoklu kuşak kuramı, bireylerin büyüme dönemlerinde farklı tarihi ve toplumsal etkilere maruz kaldıkları ve maruz kaldıkları bu etkiler neticesinde farklı davranış kalıpları sergiledikleri iddiasına dayanmaktadır. Çoklu kuşak teorisyenleri ilerleyen dönemlerde bireylerin ilk deneyimledikleri bu tutumu devam ettirme eğilimde oldukları savını benimsemektedirler.²⁵ Kuşaklar yalnızca aynı toplumsal değişimlerden

²³ Aykut Arslan, Selva Staup, "Kuşak Teorisi ve İçgirişimcilik Üzerine bir Araştırma", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 6, sayı 11, 2015, s. 5.

²⁴ Demir ve diğ., "Kuşakların Yaşam Memnuniyeti Açısından Farklılıklarının İncelenmesi", s. 80. Bkz. Arslan ve Staub, "Kuşak Teorisi ve İçgirişimcilik Üzerine bir Araştırma", s.5.

²⁵ Gürbüz, "Kuşak Farklılıkları: Mit mi, Gerçek mi?" s.41.

etkilenmemektedir aynı zamanda içinde var oldukları toplumsal değişime de katkı sağlamaktadırlar.²⁶

Toplumsal değişimin bir sonucu olarak kuşak farklılaşması, kuşaklar arası çatışma gibi kavramsal problemler ve X, Y, Z kuşağı, M nesli, Ben nesli gibi farklı kuşak tasnifleri son yüzyıl içinde sosyal bilimler alanında araştırma konusu olarak sıklıkla ele alınmaktadır. Araştırmalarda kuşak sınıflandırmalarında genellikle 1925 ila 2000 yılları arasını temel almaktadır. Bu sınıflama tarihsel süreçte yaşanan büyük savaşlar ekonomik krizler doğal afetler ya da devrimler gibi toplumsal hareketler neticesinde aynı kaderi paylaşan bireylerin temel özelliklerini anlamak adına yapılmıştır. Modern kuşak bölümlenmeleri arasında başlama-bitiş tarihleri veya isimlendirilmeleri konusunda küçük farklar bulunmakla beraber genel olarak kuşaklar beş başlık altında ele alınmaktadır: Sessiz Kuşak (1925-1945), Baby Boomers (1946-1964), X Kuşağı (1965-1979), Y Kuşağı (1980-1999) ve Z Kuşağı (2000 ve sonrası).²⁷

1.3.1. Sessiz Kuşak (1925-1945)

Bu kuşak artık dünya nüfusunda çok az bir orana sahiptir. Kuşak sınıflama çalışmalarının iki binli yılların başında yapıldığı düşünülecek olursa bu oran ciddi ölçüde azalmıştır. “Sessiz kuşağı etkileyen en önemli olaylar, Dünya savaşları ve Ekonomik Buhan’dır.”²⁸ Bu dönemin bireylerinin yaşamış oldukları savaşların etkilerini güvensizlik duygusu ve korku olarak hayatlarına yansıttıkları söylenebilir. “Bu kuşağın insanları kıtlık ve zor çalışma şartlarına oldukça alışkan, dini yönü güçlü ve sadakat kavramını kutsallaştıran karakteristik özelliklere sahiptir.”²⁹ Bu sebeple hiyerarşiye önem verirler. İş hayatında genel olarak emekli konumdadırlar. Mannheim’ın tasnifine göre insan ömrünün üçüncü periyodunda ki bireylerdir. Üst düzey danışmanlıklarda bulunmuşlar ve geçmiş birikimlerini bir sonraki kuşağa aktarmışlardır. Aile yapıları geleneksel aile yapısına uygun ve ailevi beklentileri yüksek düzeydedir. Denge ve düzeni hayatın her alanı için gerekli görürler. Bu yüzden yöneticilerine son derece saygılı ve sadıktırlar. Teknolojiye uyum sağlamakta doğal olarak zorlanırlar. Yaşları gereği yüksek

²⁶ David M. Newman, *Sosyoloji- Günlük Yaşamın Mimarisini Keşfetmek*, çev. D. Ali Arslan. 3. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013, s.217.

²⁷ Bakırtaş ve diğ., *Y Kuşağı; Farkı Ne? Neyi, Niçin, Nasıl Alır ya da Aldırır?* s. 3.

²⁸ Çağıl Hale Özel, “Kuşak Kavramı Ve Turizme Yansımaları”, *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış*, ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayraktaroğlu, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017, s. 5.

²⁹ Bakırtaş ve diğ., *Y Kuşağı; Farkı Ne? Neyi, Niçin, Nasıl Alır ya da Aldırır?* s.5.

sıklıkta sağlık problemleri bulunmaktadır. Yaşamış oldukları savaş ve ekonomik buhranın etkisi neticesinde oluşan psikolojik problemler bu kuşakta yaygın olarak gözlenmektedir. Depresyon ve intihar etme eğilimi sıklıkla görülebilmektedir.³⁰

1.3.2. Bebek Patlaması (Baby Boomers) Kuşağı (1946-1964)

Bu kuşak İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomi ve toplumsal hayat üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek için uygulanan refah politikaları ve buna bağlı olarak toplumda gerçekleşen ani nüfus artışına atfen “bebek patlaması” olarak adlandırılmıştır. Sessiz kuşağın çocuklarıdır. Ebeveynlerine göre daha yüksek bir refah seviyesinde büyümüş ve daha iyi eğitim almışlardır. Yükseköğrenim görebilen ilk kuşak olmuşlardır. Bu kuşak özellikle, suikastlar (John F. Kennedy, Robert F. Kennedy ve Martin Luther King), sosyal huzursuzluk, yasa dışı uyuşturucu ile soğuk savaş gibi kavramlar tarafından şekillendirilmiştir. Bu bireylerin kişilik özellikleri vurgulanırken, bireysel olma eğiliminde, bencil, alaycı kişiler olarak ifade edilmektedirler.³¹ Aile yapısının değişmeye başladığı bu dönemde kadının toplumsal cinsiyet rolünde de değişimler görülür. Bu kuşaktaki bireyler artan iş piyasasının taleplerini karşılayabilmek için emekli olduktan sonra da çalışmaya devam etmektedirler. Teknolojiyi kullansalar bile hala teknolojiyle barışık değillerdir. Obezite sıklıkla görülen ve gittikçe yaygınlaşan bir sağlık sorunu haline almıştır. Genel sağlık durumlarında obeziteyle ilişkilendirilebilecek yüksek tansiyon, şeker, kalp yetmezliği gibi hastalıklar sıklıkla ortaya çıkmaktadır. Stres ve anksiyeteye bu grubun psikolojisini tanımlarken ayırt edici bir veri olmakla birlikte madde bağımlılığı da önde gelen sorunlar arasında bulunmaktadır.³²

1.3.3. X Kuşağı (1965-1979)

Bebek patlaması kuşağının gölgesinde büyüyen “kayıp kuşak” ya da “gölge kuşak” diye de isimlendirilen, petrol krizi, sağ-sol çatışmaları, ekonomik sarsıntılarla hayatı şekillenen bir kuşaktır. Geleneksel değerlere bağlı ve değerlerini koruma eğilimindedirler. Anne-babası çalışan çocukların ilk temsilcileridir. Sadece kendilerine değil aynı zamanda kardeşlerine de bakmakla yükümlüdürler. Çalışan ebeveynlerde aile düzenin bozulması neticesinde boşanmalar artmış ve bu yüzden evlilik fikri bu kuşak için

³⁰ Bakırtaş ve diğ., *Y Kuşağı; Farkı Ne? Neyi, Niçin, Nasıl Alır ya da Aldırır?* s.6.

³¹ Bakırtaş ve diğ., *Y Kuşağı; Farkı Ne? Neyi, Niçin, Nasıl Alır ya da Aldırır?* s.6.

³² Bakırtaş ve diğ., *Y Kuşağı; Farkı Ne? Neyi, Niçin, Nasıl Alır ya da Aldırır?* s. 7.

olumsuz bir anlam kazanmış; daha geç evlenip daha az çocuk sahibi olmayı tercih etmişlerdir.³³

Kadınlar iş hayatında görece daha fazla tanımlanmış bir ücret karşılığında çalışır konuma gelmişler bu da geleneksel aile yapısında farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Bu dönem bireyler “marka” kavramıyla kendi kimliklerini tanımlayan ilk kuşaktır.³⁴ Teknolojik yeniliklere açık olan bu kuşak dijital dünya ile ilk tanışan kuşak olmakla beraber bu teknolojiyi genelde iş merkezli olarak kullanmaktadırlar. Bir sonraki kuşağa kıyasla dijital teknolojiye daha mesafelidirler. Günümüzde iş gücünün büyük çoğunluğunu oluşturan bu kuşak için eğitim çok önemlidir.³⁵ İyi bir eğitim iyi bir iş olarak algılanmaktadır.

1.3.4. Y Kuşağı (1980-1999)

Bu kuşakta yer alan kişiler internetin dünyaya hâkim olmaya başladığı bir dönemde dünyaya gelmişlerdir. Bu yüzden “internet kuşağı” da denilmektedir. Ben nesli,³⁶ Bumeranglar (genç yaşta ayrıldıkları ailelerinin yanına ilerleyen yaşlarında geri döndükleri için) veya Peter Pan’lar³⁷ (yaşları büyüse de sorumluluk almak istemeyen çocuklar olarak kalmak istemelerine atfen olabilir) olarak da isimlendirilirler. Teknoloji ve tüketim Y Kuşağının karakteristik özelliklerini şekillendiren iki önemli olgudur.³⁸ Dijital dünyanın yerlileri³⁹ olarak vakitlerinin çoğunu online olarak geçirirler. Bilişim teknolojileri hayatlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Sanal dünyalarının içinde kendi gerçekliklerini yaratırlar. Gündelik hayatın rutin işleri onların telefon ekranından halledebileceği işlerdir.⁴⁰ Fatura yatırmak, alış-veriş yapmak, randevu almak hatta yeni biriyle tanışma artık bu dijital ekran sayesinde gerçekleşmektedir.

Bu kuşağın gençleri olgunluğa erişmeyi, ayrı bir yaşam kurmayı, evlenmeyi sürekli ertelemekte ve otuzlu yaşlarına kadar aileleri ile birlikte yaşamaktadırlar.⁴¹

³³ Bakırtaş ve diğ., *Y Kuşağı; Farkı Ne? Neyi, Niçin, Nasıl Alır ya da Aldırır?* s.8.

³⁴ Altuntuğ, “Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili”, s.206.

³⁵ Özel, “Kuşak Kavramı Ve Turizme Yansımaları”, s. 10-11.

³⁶ Jean M. Twenge, *Ben Nesli*, 4. basım, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013, s. 18.

³⁷ Bakırtaş ve diğ., *Y Kuşağı; Farkı Ne? Neyi, Niçin, Nasıl Alır ya da Aldırır?* s. 9.

³⁸ Özel, “Kuşak Kavramı Ve Turizme Yansımaları”, s. 12.

³⁹ Bkz. Marc Prensky, “Digital Natives Digital Immigrants”, *On The Horizon*, MCB University Press, Vol. 9, No. 5, 2001 s.1-2

⁴⁰ Bakırtaş ve diğ., *Y Kuşağı; Farkı Ne? Neyi, Niçin, Nasıl Alır ya da Aldırır?* s. 13.

⁴¹ Bakırtaş ve diğ., *Y Kuşağı; Farkı Ne? Neyi, Niçin, Nasıl Alır ya da Aldırır?* s. 13.

Özgürlüğüne düşkün, her an iletişim içinde olmak isteyen, kişisel tercihlerinde seçici ve kendine güvenen bir yapıya sahip olan bu kuşak iş hayatında da esnek bir çalışma ortamını tercih etmektedir. Bilgisini rahatça ortama sunabileceği, birikimlerinden faydalandığını düşündüğü ve yaptığı işlerin neticesinin hemen alındığı iş ortamlarını tercih eder. Kendilerinin işe olan katkısı fark edilsin ve iş hayatında hızla yükselsin isterler. Sıkı kuralları pek sevmezler.⁴² Karakter özelliklerini refah içinde büyümeleri şekillendirmiştir. Genelde narsist kişilik özelliklerine yakın davranışlar sergileyebilirler. Özgürlüğe düşkünlük, esnek bir yaşam biçimi ve otoriteye başkaldırı genel de hayat tarzları haline gelmiştir. Sınırsız isteklere sahip, sabretme becerisi olmayan, elde ettiği şeylerle tatmin duygusu yaşayamayan, ruhları tüketimle tatmin olan bireyler olarak tanımlanmaktadırlar.⁴³ Y kuşağı iyi eğitim alma imkânlarına sahip olması ve kendine yüksek harcamalar yapılması bakımından bebek patlaması kuşağı ile benzeşirler.⁴⁴

İş hayatında hızlı yükselmeyi isteler fakat otoriteye saygı duymazlar. Bunun sebebiyse özellikle yöneticilerin bilgi teknolojilerini kullanma bakımından geri kalmış olmalarıdır. Atılgan ve girişimci olmalarına karşı iş hayatında sıklıkla başarısızlığa uğrarlar ve ekonomik zorluktan ailenin yanına dönerek kurtulurlar. Kuşaklar arasında oluşan farklılıkların en fazla gözlemlendiği kuşak olması bakımından da diğer kuşaklardan ayrı bir konumdadırlar. X kuşağının kendinden önceki kuşağın davranış kalıplarına olan farklılıklarına göre, Y kuşağının X kuşağının davranış kalıplarına göre farklılığı daha yüksektir.⁴⁵

1.3.5. Z Kuşağı (2000 ve Sonrası)

Bu kuşağa Z kuşağı isminin verilmesinin nedeni, bazı sosyal bilimcilerin bu kuşağı son kuşak olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.⁴⁶ Z kuşağına mensup bireyler teknolojiye bağımlı, aceleci, internete hakim, yaratıcı, çoklu dikkat ve çoklu karar alma

⁴² Özel, "Kuşak Kavramı Ve Turizme Yansımaları," s. 13.

⁴³ E. Fındık, *Y Kuşağına Mobbing Algısı Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013, s.60-61.

⁴⁴ Özel, "Kuşak Kavramı Ve Turizme Yansımaları" s. 13.

⁴⁵ Bakırtaş ve diğ., *Y Kuşağı; Farkı Ne? Neyi, Niçin, Nasıl Alır ya da Aldırır?* s.13.

⁴⁶ B. Kaplan, "C Kuşağı Tüketici Davranışları ve C Kuşağına Yönelik Pazarlama Stratejileri," *Kafkas Üniversitesi, 18. Ulusal Pazarlama Kongresi*, 19-22 Haziran 2013, Kars, s. 365- 383.

becerisine sahip, anlık tüketen bir profil sergilemektedir. Z kuşağı, istediği her ürünü hemen almak, hemen tüketmek ve sonrasında yeni tüketim deneylerine yönelmek ister.⁴⁷

Aile bağları oldukça güçlüdür, her daim aileyle iyi ilişkiler içinde olmayı isterler. Bunun bir sebebi de karşılaştıkları sıkıntılarda aileyi sığınılacak bir liman olarak bulmak istemeleridir. Bu bakımdan Y kuşağıyla benzer davranışlar göstermektedirler.

Z Kuşağı küresel değerlere sahiptir. Kendinden önceki kuşakların çevreye zarar verdiğini ve kaynakları riske attığını düşündüklerinden daha korumacı bir yaklaşım sergilerler. Çok kültürlülük, çeşitlilik, farklılık, eşitsizlikler ve toplumsal değişim ile ifade edilen günümüz dünyasında Z kuşağı, işleri yoluna sokmayı adeta kendine görev edinmiştir. Z kuşağı rahatına düşkündür; risk almayı ve şiddetin hiçbir türüsünü sevmez.⁴⁸

Bu kuşak hakkında yapılan tanımlamalar aslında bir öngöründen ibaret sayılabilir. Geleceğin bu kuşağı tam olarak nasıl şekillendireceği ise şimdiden net olarak bilinmemektedir.

1.4.TÜRKİYE'DEKİ KUŞAK TASNİFİ

Ülkemizde sosyal bilimler alanında yapılan pek çok araştırmada kuşak kavramı kullanıldığını gözlemlemekteyiz. YÖK tez sayfasında incelediğimiz çok farklı alanlardaki tezlerde kullanılan kuşak tasnifi ise hemen hemen birbirinin aynı denilebilecek oranda benzerlik göstermektedir. Yapılan akademik çalışmalarda, -ister tüketici alışkanlıkları için ister iş ve yönetim sektöründe isterse turizm ve eğlence alanında olsun- kullanılan kuşak tasnifleri, ABD ve Avrupa merkezli araştırmalar neticesinde belirlenen modern kuşak tasnifleridir. Kuşakların oluşumunda yaşanan sosyal, tarihi, ekonomik ve siyasal olayların biçimlendirici rol oynadığı ve her toplumda bu tür olayların farklılıkları düşünüldüğünde bu tasniflerin geçerliliğine de tereddütlü bakılmaktadır.⁴⁹

Şimdiye kadar Türkiye'de yapılan akademik çalışmalar içerisinde bu ülkenin tarihsel ve ekonomik süreçlerini, sosyo – kültürel değişimlerini esas alarak yapılan farklı

⁴⁷ Altuntuğ, “Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili”, s. 209.

⁴⁸ Özel, “Kuşak Kavramı Ve Turizme Yansımaları”, s. 19.

⁴⁹ Gürbüz, “Kuşak Farklılıkları: Mit mi, Gerçek mi?”, s. 42-44.

bir kuşaklama çalışmasına ulaşılammıştır. Sadece Yalçın ve İlic tarafından yapılan çalışmada “Dünya Literatüründeki Kuşakların Karakteristik Özellikleri ve Yaşamlarında Meydana Gelen Önemli Gelişmeler” e dair bir tablo hazırlanmış ve bu tabloda “Meydana Gelen Önemli Olaylar” başlığı altında Türkiye’de yaşanan önemli gelişmeler kuşaklara göre tasnif edilmiştir.⁵⁰

2. FARKLILAŞMA VE TOPLUMSAL DEĞİŞİM

2.1 TANIM VE İÇERİK

Sözlükte “ayrışma” olarak ifade edilen farklılaşma kavramı, bir organizma içerisinde o bütüne ait olan ama taşıdığı kendine ait özellikler ile “o bütünden ayrılmış olmak” lığıyla kendine ait yeni bir var olma durumuna geçişi ifade etmektedir. Toplumsal farklılaşma ise toplumda var olan kişi veya grupların birbirlerinden farklılaşan, hatta uzmanlaşmaya, ayrışmaya ve başkalaşmaya yönelik roller aldıkları bir sosyal süreci ve bu sürecin ortaya çıkardığı neticeleri ifade etmektedir.⁵¹ Farklılaşma biyolojik bir organizmadaki hücrelerde gerçekleştiğinde bütüne ait ama bütünden bağımsız bir var olma biçimi gerçekleşir. (Örneğin bir fetüste el, kol, ayak, göz, vb. organların oluşumu) Farklılaşma kavramı, ifade ettiği bu anlam çerçevesinde birçok sosyal teoride kullanılmıştır. Toplum canlı bir organizma ile benzeştirerek yorumlamaya çalışan sosyologlar, büyümenin doğal sonucu olarak farklılaşmanın toplumun genel yapısında da değişiklikler meydana getirdiğini ve bunun neticesinde toplumsal değişimlerin meydana geldiğini ifade etmektedirler.⁵² 1800 yılında dokuz yüz milyon olan dünya nüfusu 1900 yılında 1,6 milyara, 2000 yılında ise altı milyara çıkmıştır.⁵³ Bu hızlı nüfus artışının doğal bir neticesi olarak ekonomik sistemler, yönetim modelleri, toplumsal ilişkiler farklılaşmış ve bu farklılaşmalar sonucunda yeni bir dünya düzeni ve toplum modelleri oluşmuştur.

⁵⁰ Buse Yalçın, Derya Kelgökmen İlic, “Y Jenerasyonunun Farklılaşan İş Değerleri Ve Liderlik Algılamaları” *Journal of Yasar University*, 2017, 12/46, 136-160

⁵¹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, 15. baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2018, s.316.

⁵² Bkz. Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları*, s.63-83.

⁵³ Hayri Çamurcu, “Dünya Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar,” *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 13, s. 92.

Toplumsal değişmeyi ise toplum yapısının temel alanlarında, tabakalaşma ve sosyal teşkilatlanma durumlarında, toplum kültüründe ortaya çıkan köklü değişiklikler ve farklılıklar olarak tanımlamak mümkündür.⁵⁴

Toplumsal değişim, toplumsal yapıda meydana gelen değişim; yani toplum içinde çoğunluk tarafından paylaşılan örüntülerde zaman içerisinde görülen değişimdir.⁵⁵ Toplumun yapısı toplumsal kurumların belirlediği toplumsal ilişkilerden meydana geldiğine göre, değişme ilişkilerin değişmesidir. Bütün bunların ardında da toplumsal bireylerin, yani aktörlerin davranış değişmeleri yatar.⁵⁶

Toplumsal değişme kavramı ile ilgili sosyal bilimlerde duruma ait farklı yönler ele alınarak değişik tanımlamalar da yapılmaktadır. Biz toplumsal değişmeyi basit şekliyle, temelinde teknolojik gelişimin bulunduğu, insanlar arası “ilişkilerin değişmesi” olarak değerlendirdik.⁵⁷ İnsanlar arası ilişkiler, üretim ve mülkiyet ilişkisi, toplum kuralları, değerler sistemi, ortak anlamların paylaşımı ve davranış örüntülerini kapsayan bir bütündür. İlerlemeci tarih anlayışı referans olarak ifade edilecek olursa toplumsal değişim, doğada yaşam mücadelesi veren insanın ürettiği teknolojiler sayesinde doğaya karşı kazandığı zaferin sürekli devam etmesidir. İnsan basit aletleri icadı sayesinde üretimini arttırmış ve bu sayede kendi mülkiyet alanını oluşturmuştur.⁵⁸ Bu mülkiyet alanlarının sınırlarının belirlenmesi toplumsal yapıların ve kurallarının oluşmasının temelini teşkil etmiştir. Avcı-toplayıcı toplumda daha önceleri var olmayan toprak mülkiyetinin yerleşik hayata ve tarım toplumuna geçişle birlikte ortaya çıkmasını buna bir örnek olarak verebiliriz.

Kabul edilen insanlık tarihine göre belirli bir gelişim gösteren insan; tarihin ilk dönemlerinde ürettiği teknolojiyle doğaya hâkim olmuşken günümüzde ürettiği teknolojinin gönüllü ve çaresiz kölesi konumundadır. Gönüllü kölesidir çünkü teknolojik gelişmelerin getirdiği konforu sevmektedir. Çaresiz kölesidir, çünkü teknolojinin olmadığı zamanlardaki doğada yaşayabilme pratiğini yitirmiştir. Birey bir yandan üretilen

⁵⁴ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, 8.baskı, İstanbul: Sentez Yayınları, 2015, s. 173.

⁵⁵ Vejdi Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum: Sosyolojiye Giriş*, 6. Baskı, Bursa: Emin Yayınları, 2015, s.142.

⁵⁶ Kongar, *Toplumsal Değişme*, s.56.

⁵⁷ Kongar, *Toplumsal Değişme*, s.23.

⁵⁸ Kongar, *Toplumsal Değişme*, s. 23.

teknolojiyle baş etme mücadelesi verirken bir yandan da teknolojinin toplum üzerindeki dönüştürücü etkisini yoğun olarak hissetmektedir.

Değişimin pozitif yönde olduğunu belirtmek amacı ile ‘ilerleme’ olarak adlandırılan her teknolojik yenilik beraberinde toplumsal değişmeyi de getirmiştir. Tarım araç-gereçlerinin bulunmasından, sanayi devrimine, iletişim teknolojilerinden bilişim teknolojilerine kadar her teknolojik yenilik yeni bir toplumsal düzeni, yeni bir tabakalaşmayı ve yeni bir ekonomik sistemi beraberinde getirmiştir. Mülkiyetin edinimi, korunumu, paylaşımı, kültürün öğeleri, dini inanışlar vb. toplum tarafından yeniden şekillenmiştir. Her yeni toplum modeli farklı bir kuşak tipolojisini de bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin son teknolojik gelişmelerle birlikte günümüz toplumları, “dijital yerliler” ve “dijital göçmenler” şeklinde iki farklı kuşak olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.⁵⁹

2.2. TOPLUMSAL DEĞİŞİMİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Değişme, genel olarak önceki durumdan farklılaşmayı, başkalaşmayı ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkar. Aslında değişim bir sürecin ifadesidir ve bu sürecin neticesinde değişime uğrayan toplum, değişim başlamadan önceki toplumdan tamamen farklılaşmıştır.(Üzüm suyunun mayalanma neticesinde şaraba dönüşmesi veya şarabın çeşitli etmenler sonrasında sirkeye dönüşmesinde olduğu gibi. Başlangıçta üzümde elde edilen bir sıvı, kendini etkileyen farklı olaylar neticesinde artık ilk halinden tamamen farklı bir oluş haline geçmiştir.) Etkileşim değişim için itici güç niteliğindedir ve daima iki yönlüdür. Değişim, başlangıçta etkilemiş olduğu öge ya da öğeler tarafından etkilenmeye başlar ve bu şekilde yeni bir değişim başlar.⁶⁰ Bu etkileme ve etkilenme neticesinde toplumsal değişime yol açan sebepler, maddi faktörler ve düşünsel faktörler olarak iki genel başlık altında toplanabilir.⁶¹

2.2.1. Teknolojik Gelişmeler

Maddi faktörler içinde sayabileceğimiz birinci unsur teknolojik gelişimdir. Bu teknolojik gelişmelerin kaynağı olarak insanın doğa ile başa çıkma mücadelesi kabul edilebilir. İnsanlık tarih boyunca kendini etkileyen doğa olaylarına karşı kendini koruma

⁵⁹ Prensky, “Digital Natives Digital Immigrants”, s.1-2

⁶⁰ Kongar, *Toplumsal Değişme*, s. 282.

⁶¹ Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum: Sosyolojiye Giriş*, s.145.

ve hayatta kalma içgüdüleriyle mücadele etmiştir. Neticesinde kendini vahşi hayvanlara karşı korumak için silahlar icat etmiş, barınmak için farklı formlarda evler geliştirmiştir. Bu değişimlerin geçmişten günümüze uzanan bir yansıması olarak dünya ticaret piyasasında yer alan silah sanayi ve uluslararası inşaat firmaları gösterilebilir.

Kongar, insanın alet yapmaya başlaması ve bu alete ait mülkiyet durumunun ortaya çıkmasını, insanlar arası farklılaşmanın en önemli kaynağı olarak ifade eder. Mülkiyetin oluşması bir eşitsizlik durumu meydana getirmektedir. Teknolojiye sahip olan bireyin diğerlerinden farklı olarak bir güç kullanabilmesi bu eşitsizliğin temel sebebinin teşkil etmektedir. Bu eşitsizlik ister bireysel olsun ister toplumsal olsun birbirinden farklı olan iki grubun varlığı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda ele alındığında mülkiyete sahip olanın diğerini yönetmeye başlamasının ve yöneten- yönetilen bir toplum modeline geçilmesinin temelini teknolojik gelişmeler sağlamış olmaktadır.⁶²

Teknolojik değişimler var olan kültürel kodları etkileyerek veya yeni kültürel kodlar oluşturarak toplumsal değişimin gerçekleşmesinde etkin bir görev üstlenmektedir. Yeni teknolojilerin üretilmesi neticesinde ortaya çıkan teknolojik ürünler toplumsal yeni normların ortaya çıkış sürecini başlatmaktadır. Telefonun icadıyla birlikte toplumlarda telefonla konuşma adabıyla ilgili kuralların gelişmesi ya da hava yolu taşımacılığıyla birlikte hava alanlarına ait normların belirlenmesi bu duruma örnek verilebilir. Artık toplumda bireyler telefonla birini aradığında önce kendini tanıtmaları gerektiğini ya da uçuş güvenliği için cep telefonu ile konuşmaması gerektiğini bilmek durumundadır. Ortaya çıkan yeni toplumsal normlar bu teknolojilerle büyüyen kuşak için olağan ve sıradan olup bilinmesi için çaba gerektirmeyen kurallar niteliğindedir. Yeni normlarla şekillenen bireyler yeni toplumsal yapıyı ve farklı kuşakları oluşturmaktadır.

2.2.2. Ekonomik Yapı ve Üretim İlişkileri

Ekonomik yapıdaki ve üretim ilişkilerindeki yapısal değişiklikler toplumsal değişimi gerçekleştiren bir diğer önemli faktördür. Avcı toplayıcı toplumdaki tarım toplumuna geçişle birlikte özel mülkiyet alanlarının oluşmuş, bir sonraki aşamada derebeylik ve serf ilişkilerinden teşekkül eden bir toplumsal yapıya dönüşmüştür. Yine sanayi devrimiyle birlikte artan iş gücü ihtiyacı fabrikalarda çalışan kadın ve çocuk işçiler

⁶² Kongar, *Toplumsal Değişme*, s. 23.

topluluğunu oluşturmuştur.⁶³ Daha önceleri tarımda ailesiyle birlikte çalışan kadın ve çocuklar belli saat aralıklarında dört duvar arasında aileden kopuk yeni bir çalışma sistemine uyum sağlamak zorunda kalmışlardır. Bunun neticesinde; pek çok işi bir arada yapan, zamanlarının çoğunu birlikte geçiren ve kendi ürettiğine malik olan geleneksel aile yapısı çözümler yaşamıştır. Bir yöneticinin emrinde, belirlenmiş zaman aralıklarında, ürettiğine yabancılaşan modern aile yapısı toplumda yerini almıştır.⁶⁴

Toplumsal değişimi başlatan temel faktör olarak gelişen teknolojiyi belirlemiştik. Gelişen iletişim teknolojileri ve internet ağ sistemleri neticesinde değişim sadece toplumların sosyo-kültürel hayatıyla sınırlı kalmamaktadır. Üretim ve üretim ilişkileri de farklılaşma yaşamaktadır. Artık kendi ülke sınırları içinde kapalı bir sistem şeklinde olan üretim bantları ve dağıtım ağları, iletişim ve ulaşımın kolaylaşmasının bir neticesi olarak üretim maliyetlerinin düşürmek amacıyla ucuz iş gücü imkânı sağlayan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere doğru kaymıştır.⁶⁵ Buna en güzel örnek nüfus yoğunluğu nedeniyle ucuz iş gücü bulunan Asya ülkelerinin, büyük şirketlerin fabrikalarının yer aldığı birer üretim merkezi haline dönüşmeleridir.⁶⁶ Sanayinin büyüme sürecinde insan kaynakları açısından yoksunluk yaşayan pek çok Avrupa ülkesi, fabrikalarında üretim bantlarında çalıştırılmak üzere gelir seviyesi ve iş bulma imkânı düşük olan ülkelere işçi talep etmekteydiler. Fakat günümüzde büyük şirketler yeni ekonomik düzende, üretim- tüketim ilişkileri, iş gücü ve üretim maliyeti hesaplarını yaparak, üretim merkezlerini dünyanın ucuz iş gücünün olduğu ticaret bölgelerine taşımaktadırlar.⁶⁷ Ulus şirketlerin de zaman içinde daha fazla çok uluslu şirketlere dönüştüklerini bu süreçte gözlemlemekteyiz.

2.2.3. Bilginin Gelişimi

Toplumsal değişimi etkileyen bir diğer faktör bilgidir. Tarihin akışı içinde bilgi seçkinlere ait özel bir alan olmaktan çıkıp toplumun geneline yayıldıkça, bilgiye ulaşmak kolay ve hızlı olmaya başladıkça toplumsal değişimin hızı da aynı oranda artmıştır.

⁶³ Erinç Yeldan, *Küreselleşme, Kimin İçin*, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s.48-49.

⁶⁴ W.W.Rostow, "Modernleşme Teorisi", *Sosyolojide Temel Fikirler*, Martin Slattery, ed. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, 9. Baskı, Ankara: Sentez Yayınları, 2017, s, 310-317.

⁶⁵ Yeldan, *Küreselleşme, Kimin İçin*, s.49.

⁶⁶ <https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=23991&lst=MansetListesi>. e.t. 16.06.2020

⁶⁷ Yeldan, *Küreselleşme, Kimin İçin*, s.49-50.

Demiryolunun Sanayi Devrimi için anlamı ne ise, yepyeni, eşi benzeri o ana kadar hiç görülmemiş, hiç beklenmedik bir gelişme olan e-ticaretin de Bilgi Devrimi için anlamı odur. Yüz yetmiş yıl önceki demiryolu gibi, e-ticarette ekonomiyi, toplumu ve siyaseti hızla değiştirerek, yeni ve farklı bir patlama yaratmaktadır.⁶⁸

Günümüz dünyası ise artık tüm ekonomik pazar sınırlarının kalktığı firmaların ürünlerini dünyanın her yerinden tüketicilere tek bir “tık”la satabildiği, ekonomik rekabetin reel pazar kadar, sanal ekonomik pazarda da sert olduğu yeni bir süreci deneyimlemektedir. Peter Drucker bu yeni süreçte sanayi ekonomisinde liderliğin tüccardan mühendise geçişinde nasıl köklü bir değişim yaşandıysa yeni ekonomide de böyle toplumsal zihniyette köklü bir değişim yaşanması gerekliliğini savunuyor ve yeni düzenin çalışanları için “Bilgi İşçisi” tanımlamasını kullanıyor. Bunlar bilgiye sahip profesyonellerdir ve bu bilgi, işçileri bilgiyi ürettikleri büyük şirketlerin sadece çalışanı konumunda bırakılarak tatmin edilemezler. Şirketler onlara toplumsal saygınlık ve güç sağlayarak onlara yeni bir statü vermek zorunda kalacaklardır. Bu yeni toplumsal sınıfın toplum üzerindeki değişimlerini ise bize ancak zaman gösterecektir.⁶⁹

2.2.4. Kitle İletişim Araçları

Toplumsal değişmeyi etkileyen bir diğer faktör olarak kitle iletişim araçlarının çeşitlenmesi ve büyük halk topluluklarınca erişilebilirlik oranının fazlalaşması kabul edilebilir. Gutenberg’in matbaayı geliştirmesi ve yazılı eserlerin hızlı olarak çoğaltılması neticesinde toplumda büyük bir değişim gerçekleşmiş, yazılı basım toplum üzerinde kültür kalıplarını oluşturmakta dönüştürücü bir güç olmuştur.⁷⁰

Yirminci yüzyıla ait bir fenomen olarak kabul edebileceğimiz görsel medya ve elektronik iletişim araçları, fiziksel mesafeleri büyük ölçüde azaltmıştır. Farklı kültürlerle ait düşünüş, davranış ve inanış biçimlerinin, farklı toplumlar tarafından izlenmesi ve erişilebilir olmasını sağlayan medya, toplumun genel yapısını belirleyen bir yapı kazanmıştır. Dünyanın farklı bölgelerinde görsel medyanın etkisiyle toplumlar arasında süreklilik içeren bir kültürleşme gerçekleşmektedir. Toplumların büyük çoğunluğu görsel medyanın onlara sunduğu farklı kültürlerle ait öğeleri kendi yaşam örüntülerine adapte

⁶⁸ Peter F. Drucker, “ Bilgi Devriminin Ötesinde”, *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, ed. Anthony Giddens, çev. Günseli Altaylar, 2.Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2010, s. 67.

⁶⁹ Drucker, “ Bilgi Devriminin Ötesinde”, s.68.

⁷⁰ Marshall McLuhan, *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*, çev. Gül Çağalı Güven, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınlar, 2014, s.25.

etmekte ve baskın kültürün iç dinamiklerini kendi hayatlarında deneyimlemektedirler. Dünya üzerindeki kültürlerin büyük çoğunluğunun birbirinden haberdar olması ve giderek birbirine benzemeye başlaması durumu Marshall McLuhan ve Bruce Powers tarafından yazılan *Global Köy*⁷¹ adlı eserde derinlemesine ele alınmaktadır.

Toplumsal değişimleri etkileyen faktörlerinden biri olarak saydığımız küreselleşme genel olarak dünyanın küçülmesi olarak anlaşılmaktadır. Şüphesiz dünyanın gerçekte var olan fiziki büyüklüğü değişmediğine göre küçülmeyi şu iki alanda tanımlamak yeterli olacaktır: Dünya fiziksel iletişim alanları olarak küçülmüştür. Artık dünyanın her noktasına hızlı ve kolay ulaşım imkânları mevcuttur. Dijital iletişim bakımından küçülmüştür. E-mail, web, sanal ağlar saniyeler içinde bir bilgiyi bir yerden başka bir yere nakledebilmektedirler. Dijitalleşme sürecinde artık sanal mağazalar sayesinde e-ticaret ekonomik değişimin de hızını arttırmaktadır. Yeni nesil, zaman veya mekân sınırlaması kalmadan her an tüketime yönelmektedir. Tüketim davranışının yönü zorunlu ihtiyaçlar için tüketmekten, tüketmeye ihtiyaç duymaya çevrilmiştir. Tüketime psikoterapatik bir anlam yüklenmiş ve bu süreçte bedelini ödeyerek alınan “şey,” “manevi doyum” aracı olarak değerlendirilmiştir.⁷² Yakın bir tarihte tüm dünyada ticaret piyasasının büyük bir kısmının sanal para birimleriyle işler hale geleceği ön görülmektedir.⁷³

Küreselleşme ekonomik, siyasal ve sosyal bir süreç olarak hayatımızın her alanında var olacak gibi gözükmektedir. Günümüzde belli grupların sistem karşıtı yaptığı eylem tarzları sosyal ağlar üzerinden farklı kesimlere anında ulaşmakta ve benzer eylemler dünyanın bir başka bölgesinde de var olabilmektedir. Bunun en net örneği olarak yakın bir tarihte dünyanın çok farklı bölgeleri olmasına rağmen, aynı tarz sokak eylemlerine muhatap kalan ulus devletleri verebiliriz. Arap Baharında, Gezi Parkı olaylarında, Rusya seçimlerinde birbirinden bağımsız olan bu siyasal durumlar aynı tür eylemlere muhatap kaldılar. Doğal olan kültürel birikimleri, yaşam örüntüleri birbirinden farklı toplumların kritik durumlar karşısında vereceği tepkilerin de farklı olmasıdır. Fakat

⁷¹ Bkz. Marshall McLuhan, Bruce R. Powers, *Global Köy*, çev. Bahar Öcal Düzgören, 2. Baskı, İstanbul: Scala Yayıncılık, 2001

⁷² Zygmunt Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, çev. F. Doruk Ergun, 2. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2014, s.99.

⁷³ Savaş Durmuş, M. Şebab Polat, “Sanal Para Bitcoin”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt, 9, Sayı 18, s.661-663.

görülen odur ki McLuhan'ın ön gördüğü gibi küreselleşme neticesinde tüm toplumlar arasında kültürel geçişkenlik artmış ve toplumlar arası bağlar gelişmiştir. “Kısacası, küreselleşme, kültürden suça, finanstan çevreye kadar, dünyanın farklı bölgeleri arasındaki bağlantılara ve zaman içinde bu bağlantıların değişme ve genişleme biçimlerine ilişkin bir konudur.”⁷⁴

2.2.5. Kültür ve İdeolojinin Farklaşmaya Etkileri

2.2.5.1. Kültür ve Popüler Kültür

Toplumsal değişim sürecinde kültür kavramı, “etken” mi yoksa “edilgen” mi olarak yer aldığını incelemeyen önce kültür kavramını ele almak uygun olacaktır. Kültür kavramı, tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve/ veya manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü ⁷⁵ olarak tanımlanmıştır. Biz gündelik hayatın içinde kültür kelimesini kullanırken bu tanımla belirlenen çerçeveyi pek düşünmeyiz. Bizler için kültür, yüksek değerleri sembolize eden, var oluşuyla bize değer katan ulaşılması pek de kolay olmayan bir değer durumudur. Modern sosyolojinin önermelerinden biri, kavramlar, fikirler, sözcükler ve öteki sembolik sistemlerin, içinde kullanıldıkları toplumdan ya da gruptan kaynaklandığı biçimindedir.⁷⁶ Bu bağlamda kültür kavramından toplumsal değişimleri anlamak ve açıklamak için yararlanılmaktadır.

Kültür kavramı, genellikle maddi kültür ve maddi olmayan kültür olarak iki farklı bağlamda ele alınmaktadır. Maddi kültür öğeleri olarak elle tutup gözle gördüğümüz her tür nesneyi sayabiliriz. Devasa mimari eserlerden gündelik hayatta kullanılan çatal bıçağa kadar her nesne bir kültürel öğe olabilmektedir. York Minster Katedrali, İsviçre çakısı, yemek çubukları ve bunun gibi pek çok öğe sayılabilir. Maddi olmayan kültür öğelerine, felsefi – fikri görüşler, siyasi, iktisadi, ekonomik faaliyetleri belirleyen normlar, inanç sistemleri, ahlak anlayışları, toplumsal hayatın akışını

⁷⁴ David Held, Anthony Mcgrew, David Goldbaltt, Jonathan Perraton, “Küreselleşme”, *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, ed. Anthony Giddens, çev. Günseli Altaylar, 2.Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2010, s. 71.

⁷⁵ Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr> (e.t. 30.05.2018)

⁷⁶ Rosamund Billington, Sheelag Strawbridge, Lenore Greensides, Annette Fitzsimons, “ Kültür’ü Tanımlamak”, *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, ed. Anthony Giddens, çev. Günseli Altaylar, 2.Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2010 s. 33.

belirleyen örf ve adetler, hatta mitler gibi soyut kavramlar da dâhil edilebilir. Maddi olmayan kültürün en önemli ve taşıyıcı ögesi ise dildir. Dil hem maddi olan hem de maddi olmayan her türlü kültür öğesinin bir sonraki kuşaklara aktarılmasının yegâne etmenidir. Ayrıca dil kendi içinde de farklı varyasyonlarıyla başlıca bir kültür oluşturma kapasitesine sahiptir. Maddi kültür öğelerini anlamlı kılan ise toplumun bu kültür öğelerine atfettikleri değerlerdir. Batı medeniyetlerinde kahve keyif verici bireysel bir eylemken doğu toplumları için dostluk göstergesi niteliğindedir. Bugün halen günlük dilde kullanılan “bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır” sözü buna güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Raymond Williams, kültürün modern nosyonlarının Britanya’da sanayi, demokrasi, sınıf ve sanat gibi “anahtar sözcükler” ile belirlenen 19. Yüzyıl değişimlerinden ve süreçlerinden ortaya çıktığını göstermeye çalışmıştır. Williams, aslında sosyologların toplumsal farklılaşma dedikleri, toplumdaki işlevlerin giderek uzmanlaşmasına dikkat çekmektedir. Onun savına göre, “bir soyutlama ve bir mutlak” olarak kültür kavramı, 19.yüzyılda, “belli ahlaksal ve düşünsel etkinliklerin toplumun geri kalanından pratik olarak ayrılmasının onaylanması” ve öteki toplumsal ve ekonomik etkinlikleri amaçlamak ve değerlendirmek üzere kullanılacak en yüce değerlerin yaratılması çabası biçiminde ortaya çıkmıştır. Williams bu yeni kültür anlayışının sadece sanayileşmeye verilen bir tepki olmadığını, aynı zamanda bir “ yeni kişisel ve toplumsal ilişki türleri” arayışı olduğunu vurgular.⁷⁷

Raymond Williams kültürü toplumsal ilerlemenin bir planlayıcısı konumunda ele almış ve toplumsal değişme süreçlerinde kültüre etkin bir rol vermiş gibi görünmektedir. Fakat kültür sadece toplumsal süreci etkileyen bir faktör değildir. Aynı zamanda kültür toplumsal değişimlerden etkilenen de bir öğedir.

Kültür kavramının modern dünyada ki en büyük rakibi ise “popüler kültür” kavramıdır. TDK sözlükte “Belli bir dönem için geçerli olan, hızlı üretilen ve hızlı tüketilen kültürel öğelerin bütünü.” olarak yer alan bu kavramın hızlı bir şekilde üretilen, tarihsel kalıcılığı belirsiz, yüksek kültürden daha çok halk kültürüne yakın duran kültürel öğeleri tanımlamakta kullanıldığını gözlemlemekteyiz. Fast Food yemek alışkanlığı, R&B tarzı müzik, yırtık kotlar, pembe saçlar, piercing gibi daha birçok olgu popüler

⁷⁷ Billington, “ Kültür’ü Tanımlamak”, s. 37.

kültürün bir ögesidir ve toplumu hangi yönde ve şiddette etkileyecekleri de belirgin değildir.

Toplumsal değişmeyi etkileyen faktörleri maddi ve düşünsel faktörler olarak ikiye ayırmıştık. Kültür, her ne kadar değişimi etkileyen düşünsel faktörlerden biri olarak kabul edilebilirse de yapısı gereği toplumsal değişmeyi etkileyen maddi ve düşünsel faktörler ayrımının ortasında bir yerde duruyor gibi gözükmektedir.

2.2.5.2. İdeoloji

Toplumsal değişimi düşünsel olarak etkileyen bir diğer kavram ideolojidir. İdeoloji terimi, genellikle insan doğası, toplum ve hayatın nasıl olması gerektiği konusunda önceden belirlenmiş, hatta yanlı bir bakış açısını anlatmakta kullanılır.⁷⁸

İdeolojiler genellikle mevcut toplumu anlamaya çalışır ve çoğu kez toplum ve hayatın nasıl olması veya nasıl geliştirilmesi gerektiği konusunda teoriler, inançlar veya politik manifestolar sunar. İdeolojiler genellikle insanlığın doğası hakkında özel bir görüşü ve çoğu kez ahlak ve sosyal adalet konusunda güçlü ve samimi duyguları yansıtır. İdeolojik perspektifler genellikle yanlı bakış açıları olarak, belirli bir ideolojiyi desteklemek veya bir başka ideolojiye karşı çıkmak için olgular ve kişilerin seçici biçimde yorumlandığı özel, çoğu kez kısmi veya kapalı dünya görüşleri olarak görülür.⁷⁹

İdeoloji kavramını bu paragraf çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutarsak toplumsal değişmelerde niçin etkin bir faktör olduğunu anlamamız kolaylaşacaktır. İdeolojiler toplumlara kendi bakış açılarına göre nasıl olmaları gerektiğine dair belli kıstaslar sunarlar ve toplumdan bu kıstaslara uymalarını beklerler. Toplumu kendi belirlediği kurallarla uyumlu hale getirmek içinde ya ikna yolunu ya da güç kullanmayı seçmek durumunda kalırlar. Bir ideoloji toplumda değişimleri gerçekleştirmek için toplumu kendi perspektifine ikna etme yolunu seçmişse bu daha uzun ama daha az sancılı bir değişim süreci olacaktır. Şayet güç kullanmak durumunda kalınmışsa bu toplumsal olarak travmatik bir durum yaratacaktır. Fakat bu, devrimi gerçekleştiren ideolojinin toplumu yönetme gücüne sahip olmasını kolaylaştıracaktır. Çünkü devrimler ya yönetici kadrolar tarafından yapılır ki bu durumda güç zaten yöneten azınlığın elindedir ya da yöneten azınlığa karşı büyük halk kitleleri tarafından yapılır ki bu durumda da eski

⁷⁸ Karl Mannheim, “İdeoloji”, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Martin Slattery, ed. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, 9.baskı, Ankara: Sentez yayınları, 2017, s. 249.

⁷⁹ Mannheim, “İdeoloji”, s. 249.

yönetimin elindeki güç yeni yönetici kadroya geçmiş olacaktır. İdeolojilerin kendi bakış açılarını topluma kabul ettirmeleri her ne şekilde olursa olsun belli bir birikim neticesinde gerçekleşir. Devrimin yönü ya tabandan yukarıya doğru gerçekleşir ki buna Fransız İhtilali ve Kızıl Devrimi örnek gösterebiliriz veya devrim yönetici kadrolardan tabana doğru gerçekleşir ki buna da Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve yerine Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu güzel bir örnek teşkil etmektedir. Denilebilir ki her devrimle birlikte yeni bir sosyal düzen, yeni bir yönetici sınıf, yeni bir yönetici ideoloji ortaya çıkar ve nihayetinde yeni bir radikal alternatif, yeni bir tasavvur ve ideoloji toplumda yerini alır.⁸⁰ İdeolojiler adeta insanlara istikamet vermeye yarayan bir harita görevi görürler.⁸¹

Bu yeni fikirlerin bireylere aşılması ve onların davranışlarının temeli haline gelmesi ideolojilerin varlığını gerçekleştirmeleri için bir ön şart niteliğindedir.”⁸² İdeolojilerin toplumsal değişimi gerçekleştirebilmeleri için öncelikli olan toplumu oluşturan bireylerin yeni ideolojiyi benimsemeleri ve bu değişimi içselleştirmeleridir. Birey belli bir noktadan sonra geçmişten getirdiği düşünce kalıplarını, inanç sistemlerini ve davranış örüntülerini değiştirmeye başlar. Değişim sürecinde kırılma noktası ise kendine sunulan yeni ideolojinin perspektifinden bakmaya başladığı ve bunu kendi bakış açısı olarak benimsediği andır. Artık birey toplumu yöneten kesimle aynı perspektife sahiptir ve genellikle bu bakış açısını tekrardan sorgulama ihtiyacı duymaz. Bu sebeple de ideolojiler bireyin hayatı algılama ve yaşama şablonları olarak katı bir durumu ifade etmeye başlar. Bu inanç sistemlerine tabi olan bireylerse aslında onlara niçin bağlı olduklarının farkında değildirler.⁸³ Dini inançların bireyde, ideolojik bir temel oluşturması ve bireyin dini inanışlarını toplumsal alanda da görünür kılma ve yaygın hale getirme çabası, dinin ideolojik bir aygıt olarak da tanımlanmasına sebep teşkil etmiştir. Bu bağlamda dini gruplar için, dinin ideolojik bir aygıt olarak kullanılmasında taşıyıcı bir görev üstlenmişlerdir denilebilir.

⁸⁰ Mannheim, “İdeoloji”, s. s.251.

⁸¹ Şerif Mardin, *Din Ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları,2014, S. 25.

⁸² E. C.Cuff, W.W.Sharrock, D. W. Francis, *Sosyolojide Perspektifler*, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Say Yayınları, 2013,s. 34.

⁸³ Cuff ve diğ., *Sosyolojide Perspektifler*, s.34.

2.2.6. Dini İnançlar

Toplumsal değişmeyi etkileyen düşünsel faktörler içinde ele alacağımız dini inançlar toplumsal değişme ve din ilişkisinde iki yönlü bir işleve sahiptir. Bir yönüyle toplumsal değişmeye engel teşkil eden bir faktörken, bir başka yönüyle de toplumsal değişmenin temel faktörü veya motor gücü olarak kendini gösterir. Dini, toplumsal değişmeyi engelleyen bir faktör olarak kabul eden görüşü için de iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. İlk yaklaşım, dini bir “istikrar aracı” olarak görür ve toplumda sürekli yeniden sağlanan düzenin toplumun değişiminde engel oluşturduğunu savunur. Diğer yaklaşım ise, egemen iktidarın kendi iktidar alanlarının devamı için bir “güç aracı” olan dinin, mevcut düzenin devam edebilmesi ve güç merkezinin yer değiştirmemesi için toplumsal değişimin önünde fren olduğudur.⁸⁴

Toplumsal değişimin bir faktörü olarak din, toplumu değiştirme gücünün kaynağını nereden almaktadır sorusunu Durkheim’in dinin kaynağı olarak toplumu gören sosyolojik bakış açısıyla izah edebiliriz. “Durkheim’e göre toplum dengeyi korumak için çeşitli ögelerin devrede olduğu organik bir bütündür. Yapısal-fonksiyonel modele göre toplum her biri diğeriyle bağlantılı yapılardan oluşur. Birinin yapı ve işlevlerinde meydana gelen değişim diğerlerini de etkiler. Dolayısıyla herhangi bir toplumsal olayın sebebi de toplumsal olmalıdır.”⁸⁵ Din toplum tarafından üretilen sosyal bir olgu, ortak manevi değerlerin bir ifade formudur ve bu konumu ile toplumsal değişimlerde etkili bir aktör olmaktadır.

Geleneksel olarak kutsala atfedilen güçleri topluma atfeden Durkheimcılar⁸⁶ toplumu; kutsal olanla olmayanın belirleyicisi, kutsal olanın biçimine karar veren ve her ferdin üstünde bir güce sahip olan konumda ele almaktadırlar. Toplum, dinin üreticisi olarak kabul edilmektedir. Birey tüm davranış örüntülerini değer yargılarını, inanış biçimlerini ve sosyal yükümlülüklerini toplumun içinde öğrenir ve bu öğretilerin içinde toplum tarafından üretilen dini inanç ve dini hayat da yer almaktadır. Paden ise toplumun Tanrı gibi önce bize var oluşu verdiğini sonrasında ise kendine tam teslimiyet ve itaat beklediğini belirtir ve dini davranışı bir sosyal davranış biçimi olarak kabul eder.⁸⁷

⁸⁴ Kurt, *Din Sosyolojisi*, s. 180.

⁸⁵ Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum/Sosyolojiye Giriş*, s. 58.

⁸⁶ William E. Paden, *Kutsalın Yorumu*, çev. Abdurrahman Kurt, İstanbul: Sentez Yayınları, 2008, s. 49.

⁸⁷ Paden, *Kutsalın Yorumu*, s. 50.

Din toplumu oluşturan, toplum da dini oluşturan, birbirine bağlı yapılar olarak tanımlandığına göre dini yaşantıların toplumun değişiminde etkin rol oynamasından daha doğal bir durum yoktur. Bu bağın çift yönlü olması toplumsal hayattaki değişimlerin de dini inançlar ve dini yaşantılardaki değişime mutlak etkisinin olduğu anlamını içermektedir. Burada anlatılmak istenen esas konu dinin kaynağının ne olduğu meselesi değil dini inançların toplumu ve toplumun dini inançları nasıl şekillendirdiğidir. Dinin toplumsal hayatı etkilemesine en bilindik örnek olarak Protestan ahlakın püriten yaklaşımı sayesinde oluşan birikimlerin sermayenin ana kaynağını teşkil etmesi ve bunun neticesi olarak toplumun kapitalist bir döneme geçişini verebiliriz. Bu olay “Reformasyon kilisenin insan yaşamı üzerindeki egemenliğini ortadan kaldırma değil, o güne kadarki egemenlik biçimi yerine başka bir egemenlik biçimini geçirme anlamına gelmektedir.”⁸⁸

Toplumsal değişimi etkileyen faktörler olarak belirlediğimiz; bilginin üretimi ve teknolojik gelişmeler, ekonomik ilişkiler, kitle iletişim araçları ve küreselleşme, siyasi faktörler, kültürel öğeler ve dini söylemler aynı dönemde yaşayan bireyler üzerinde benzer sosyal ve entelektüel etkiler oluşturur. Bu etkiler sayesinde aralarında yeni bağlar kurarak kiteselleşen bireyler kendilerinden önceki nesilden farklılaşarak yeni bir kuşağı oluştururlar. Dünya genelinde teknolojik gelişme ne kadar fazla olursa olsun bir toplum ekonomik ve kültürel olarak teknolojik gelişmeleri içselleştirip, gündelik hayat deneyimlerini bu gelişmelere göre uyarlamazsa yani toplumsal bir etkileşim oluşmazsa, toplumsal yapıda kuşak farklılaşması belirgin bir şekilde gözlenemez. Toplumsal değişimin hızlı gerçekleşmediği toplumlar durağan toplumlardır ve bu toplumlarda yeni gelen kuşak kendinden önce gelen kuşağın gündelik hayat pratiklerini devam ettirmekte zorlanmamakta, kuşaklar arası benzerlik toplumsal dengenin korunumunu olumlu yönde etkilemektedir. Kuşakların belirgin bir diğer özelliği ise yalnızca aynı toplumsal değişimlerden etkilenmemesi aynı zamanda içinde var oldukları toplumsal değişime de katkı sağlamalarıdır.⁸⁹

⁸⁸ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Milay Köktürk, 2.baskı, Ankara: Bilge Su Yayıncılık, 2013, s.8.

⁸⁹ David M. Newman, *Sosyoloji: Günlük Yaşamın Mimarisini Keşfetmek*. Çev. Ali Arslan, Ankara: Nobel Yayınları, 2013, s. 217.

3. GRUP VE DİNİ GRUP

3.1. GRUP KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

Bireyin dini inanç, tutum ve davranışlarındaki değişimi incelemek için bir dini grubu araştırma evreni olarak belirledik. Bunun gerekliliği olarak da grup kavramı, grup davranışları, grup yapısı, grubun işlevleri ve dini gruplara ait genel bir bakış açısı oluşturulması gerekmektedir.

En yalın şekliyle; “gereksinim ve hedefleri nedeniyle etkileşime giren üç ya da daha fazla sayıda bağımsız insan”⁹⁰olarak tanımlanan grup, var olabilmenin zorunlu bir biçimi olarak nitelendirilebilir. İster insan için isterse diğer birçok canlı türleri için etkileşimde bulunmak, karşılıklı ihtiyaç duymak en temel yaşamsal gereksinimdir. Batı kaynaklı insanlık tarihi tasniflerine göre ilk dönemlerinde ilkel kabileler halinde yaşadığı varsayılan insan; korunma, barınma, üretme hatta neslini devam ettirebilmek için topluluklar halinde yaşama ihtiyacı hissetmiştir. Bu sebepten bireyin bir gruba dâhil olma isteğinin insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir.

3.1.1. İşlevleri

Grupların temel bazı işlevleri bulunmaktadır. Bunların başında kişinin “aidiyet” duygusunu gerçekleştirmesi gelir. Birey ait olduğu grupta kurduğu ilişkileri devam ettirmek ve korumak eğilimindedir. Bu noktada grup normları belirleyici olmaktadır. Gruba ait bir diğer işlevse bireyin kendi “kimliğini tanımlamasına” yardımcı olmaktır.⁹¹ Bir partinin rozetini taşımak ya da bir kulübün formasını giymek bireyin kimliğine ait tanımlaması olarak karşımıza sıklıkla çıkabilmektedir. Bireyin saygınlık, güvenlik, hatta sosyal bir ortam ihtiyacını da giderebilmektedir. Grubun bir diğer işlevi olarak bireyin edimleri üzerindeki etkisinden bahsedilebilir. Birey başkaları ile bir arada iken edimlerinde başarının arttığı ve ya azaldığı gözlemlenmektedir. “Toplumsal hızlandırma” ve “toplumsal ket vurma” adı verilen bu iki durumla gündelik hayatın akışı içinde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Ama burada esas olan bireyin edimi gerçekleştirme becerisidir. Şayet birey başkalarının yanında iyi bildiği bir işi yapıyorsa toplumsal hızlandırma etkisi oluşur,

⁹⁰ Elliot Aranson, Timothy D. Wilson, Robin M. Akert, *Sosyal Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012, s. 496.

⁹¹ Aranson ve diğ., *Sosyal Psikoloji*, s.498.

acemisi olduğu bir işi yapıyorsa devreye toplumsal ket vurma girer ve performansı düşer.⁹²

Bireyin edimleri üzerinde toplumun etkin olabilmesi için bazı gereklilikler vardır. Öncelikle bireyi gözlemleyen kişilerin sayısının çok olmasıdır. Birey tanınmadığı ya da kendisiyle ilgilenilmeyen yüz kişilik bir toplulukta bir etki hissetmezken tanıdık iki kişi tarafından izlenilmek bir baskı oluşturmaya yetecektir. Bununla beraber tanıdık on kişinin oluşturacağı baskı elbette tanıdık iki kişinin oluşturacağı baskıya oranla daha güçlü olacaktır. Bir diğerk faktör ise gözlemleyen kişi veya kişilerin güç seviyeleridir. İster yaşça ister konum gereği ya da sadece bireyin o kişiye verdiği anlam bakımından olsun gözlemcilerle yüklenen değerlerdir. Bireyin gözlemcileriyle aynı mekânı ve zamanı paylaşması da bireyin edimleri üzerinde pozitif veya negatif yönde etki oluşturacaktır.⁹³

3.1.2. Bireysellik Yitimi ve Grup Sargınlığı

Grubun birey üzerindeki önemli bir etkisi de sosyal psikologların “bireysellik yitimi”⁹⁴ olarak adlandırdıkları durumdur. Bireysellik yitimi ile ilgili yapılan çalışmalarda araştırmacılar bireylerin genellikle grup içinde kendi kimliklerini belirten bir simge olmadığı durumlarda hareketlerini kontrol etme ihtiyacı hissetmediklerini, toplumsal normları veya belli ahlak kurallarını önemsemediklerini ortaya çıkarmışlardır. Tanınmazlık bazı durumlarda bireyin saldırgan duygularını kontrol etme gereksinimini ortadan kaldırmasına sebep olmaktadır. Yapılan araştırmalar da bireylerin “giydikleri üniforma türünden etkilendiklerine işaret etmektedir. Üniforma olumlu, özgeci davranışı ima ederse içindekiler ona göre davranabilmektedirler.”⁹⁵ Bireysellik yitiminin kişinin grupta olan bağının artmasına ve grup normlarına daha çok bağlanmasına sebep olduğu da söylenmektedir.

Grubun üyelerini birbirine bağlayan ve karşılıklı düşkünlüğü teşvik eden özellikleri “grup sargınlığı” olarak adlandırılmıştır. Birlikte yapılan aktiviteler, geçirilen zaman, paylaşılan duygu ve düşünceler ne kadar çoksa grup sargınlığı da aynı oranda artmaktadır. Grup sargınlığı ne kadar yüksek ve güçlü ise üyelerin grupta kalma, grup

⁹² Shelley E. Taylor, Letitia Anne Peplau, David O. Sears, *Sosyal Psikoloji*, çev. Ali Dönmez, 3.Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 2012, s. 303-306.

⁹³ Taylor ve diğ., *Sosyal Psikoloji*, s.310.

⁹⁴ Taylor ve diğ., *Sosyal Psikoloji*, s. 312.

⁹⁵ Taylor ve diğ., *Sosyal Psikoloji*, s. 313.

etkinliklerine katılma ve benzer üyeleri gruba almaya çalışma olasılığı da o denli yükselecektir.⁹⁶

Grubun sargınlığını yükselten etmenlerin başında grup üyelerinin birbirini sevmesi ve güçlü bir arkadaşlık bağına sahip olmaları gelmektedir. Bir diğer unsur olarak grubun etkili bir şekilde ortak işler yürütebilmesidir. Grupla birlikte iyi işler yapmak her zaman için bireyde kendini gerçekleştirme duygusunu destekleyici bir unsurdur. Ayrıca bireysel olarak belli amaçlarına ulaşmasında grubun etkin rol oynaması da grupta sargınlığı arttıran bir faktör olarak nitelenmektedir. Kısaca grupta hissedilen mutluluk ve kişinin moralini yükseltmesine yardımcı olan her durum bireyin grupta kalma sebebini artırmaktadır. Bazen kişi kendini grupta kalmak mecburiyetinde de hissedebilir çünkü gruptan ayrılmanın çok yüksek bir bedeli olabilir ve birey bu bedeli ödemek istemez. Kişi gruptan ayrılmamış olsa bile artık bu birey için grup sargınlığından söz edilemez.⁹⁷

3.1.3. Grup Normları

Grubu oluşturan ve grubu bir arada tutan en önemli özellik ise grup normlarıdır. Birey bir gruba dâhil olma sürecinde öncelikle grupta var olan bireylerle düşünce ve inanışları açısından benzerlik hissetmek ister. Ait olduğu gruptaki kişilerle yaş ve cinsiyet bakımından bile bir uyum yakalama beklentisi içindedir.⁹⁸ Genelde bir gruba yönelirken kendisi ile aynı tutum ve davranış içinde olan bireylerin olduğu gruplara yönelim gerçekleşir. Aynı zaman da gruplar da kendilerine benzer tutumlar sergileyen kişileri gruba kabul etme eğilimindedirler. Grup normlarına uymamak ya da sürekli olarak bu normların ihlal edilmesi ya bireylerin gruptan uzaklaştırılması ya da norm değişikliğine gidilmesi ile neticelenir. “Normlar bütün grup üyelerinin nasıl davranması gerektiğini belirtirken, roller grup içinde belli pozisyondaki insanların nasıl davranması gerektiğini söyler. Sosyal rollerin de potansiyel bedelleri vardır. İnsanlar kendilerini bir role fazla kaptırıp kişisel kimliklerini ve kişiliklerini yitirebilirler. Sosyal roller kişisel kimlikleri alt edecek denli güçlü olabilirler ve insanlar oynadıkları rollere dönüşebilirler.”⁹⁹

Grupların en temel özelliklerinden biri de işleyişlerinde bir hiyerarşik düzenin olmasıdır. İster belli kurallar çerçevesinde tespit edilmiş olsun, isterse doğal bir

⁹⁶ Aranson ve diğ., *Sosyal Psikoloji*, s. 505.

⁹⁷ Taylor ve diğ., *Sosyal Psikoloji*, s.317.

⁹⁸ Aranson ve diğ., *Sosyal Psikoloji*, s.498-499.

⁹⁹ Aranson ve diğ., *Sosyal Psikoloji*, s. 500.

belirlenim süreci sonrasında oluşsun her grup için bir liderin varlığı kaçınılmazdır.¹⁰⁰ Grupların ortak hafızalarından ve bu hafızayı canlı tutacak, gruba mahsus özel bir dilin varlığından da söz edilebilir. Birlikte yaşamışlıklar ortak hafızayı oluştururken, bu hafızaya gönderme yapan bir kelime ya da bir simge grup üyeleri için derin anlamlar ifade edebilmektedir.¹⁰¹

3.2. DİNİ GRUP VE DİNİ GRUPLARIN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

Gereksinim ve hedefleri için etkileşime giren insan topluluklarını genel bağlamda grup olarak tanımlamıştık. Mikro ölçekte “grup” olarak tanımlanan etkileşim içindeki insan toplulukları makro ölçekte “toplum” olarak nitelenmektedir. Toplumu, insan davranışlarını düzenleyen toplumsal kurumların meydana getirdiği bir sistem olarak tanımlamak mümkündür.¹⁰² Toplumların kendilerine ait davranış örüntüleri, yasaları, dini inançları, kültürel ve ekonomik bağları, hatta ırki bağlamda yakınlıkları vardır. Bir toplumu diğerinden ayıran özellikler ise bu noktalarda ki farklılıklar çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Toplumu bir bütün olarak ele almamızı sağlayan dini inanç da toplum içinde farklı şekillerde var olabilmektedir. Bu hem ayrı bir dine inanma şekliyle hem de inanılan dinin farklı yorumları şeklinde zuhur etmektedir. Bir dini/dini grubu toplumun diğer inançlarından farklı kılan şey bir toplumu diğer bir toplumdan farklı kılan şeylerle aynıdır. Her dinin/dini grubun kendine ait davranış örüntüleri, ritüelleri, sembolleri, yazılı ve/ veya yazılı olmayan yasaları vardır.

Dini grupların ortaya çıkış sürecini Hans Freyer “Dinden Doğan Zümreler”¹⁰³ içerisinde ele almaktadır. Freyer’e göre dinin ortaya çıkışı ve ardından dine ait zümrelerin varlığa gelmeleri belirli süreçlerin neticesinde gerçekleşmektedir. Bu sürecin başlangıcını “Çok tanrılı halk dinlerinden, tek tanrılı dinlere geçiş” olarak kabul etmektedir. Dine ait zümreler çok tanrılı halk dinlerinde “ gizli dernekler ve sır grubu olarak”¹⁰⁴ istisnai bir şekilde var olsa bile bu dini zümreler “yüksek dinlerin ortaya çıkması” ile sürekli ve düzenli görünüşler haline gelirler.

¹⁰⁰ Taylor ve diğ., *Sosyal Psikoloji*, s.335-337.

¹⁰¹ Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum: Sosyolojiye Giriş*, s.105-106.

¹⁰² Kongar, *Toplumsal Değişme*, s.42

¹⁰³ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013, s. 75.

¹⁰⁴ Freyer, *Din Sosyolojisi*, s. 76.

Freyer dinden doğan zümrelerin ortaya çıkışlarını şu şekilde sıralamaktadır:

1. Dini bildiren, kuran bir kimsenin ortaya çıkması
2. Dini kuranla birlikte onun kişiliği çevresinde çok dar, küçük bir topluluğun oluşması (tilmizler, sahabe)
3. İlk tilmizler zümresinin etrafında hemen daima ilk “salık”lerden meydana gelen daha geniş bir çevrenin oluşması
4. Salıkların köprü görevi gördüğü ilk cemaatlerin oluşumu. İlk cemaatler din ile birlikte, dinden dolayı ortaya çıkmış bulduklarından, dine özgü zümreler olarak nitelendirilmektedir.
5. Daha geniş alanlara yayılan ve mensuplarının sayısı artan yüksek dinler, zamanla belirli bir örgütlenme içine girerler.
6. Bu örgütler din öğretisini bir sistem haline getirmek, dinsel öğretiyi korumak ve bu öğretiyi düşünsel olarak geliştirmek için özel yetenekli kimselere ihtiyaç duyarlar. Bu süreç ise ruhban sınıfını ortaya çıkarmaktadır.
7. Din belirli bir büyüklüğe ulaştıktan sonra dinin temel öğretilerinin özetini oluşturan itikat formülleri ortaya çıkar. Fakat zaman içinde farklı alanlarda olabilen sapmalara dair uyarılara ihtiyaç duyulur. Bunlar özellikle pek dindar olan cemaat üyeleridir. Bütün yüksek dinlerde ortaya çıkan büyük mutasavvıflar bu zümreden kişiliklerdir.
8. Mutasavvıfların etrafında oluşan “kardeşler (ihvan) birliği” n den sonraki ilk adımda hemen hemen bütün evrensel dinlerde karşılaşılan tarikatlar teşekkül eder. Tarikat mensuplarından istenilen şey bütün yüksek dinlerde benzerlik gösterir. Bunlar kısaca, ömür boyunca tarikata bağlılık, tarikat üyeleri için söz konusu yükümlülöklere uymak vb. gibi hususlardır. Tarikat üyelerinin yükümlölükleri daima dine mensup olan sıradan kimselerin yükümlölüklerinden ağırdır. Tarikatlar, büyük din topluluğundan ayrılmayı göstermez; aksine, aynı camia içindeki, daha yoğun bir dinsel yaşayışı anlatır.

9. Fakat dinsel uyarı(ikaz), uyarıcılar/ muterizler zümresinin büyük dinsel camiadan maddeten de ayrılması sonucunu doğurabilir. Bu durumda birçok mezhep ortaya çıkar.”¹⁰⁵

Bu maddesel ayrılıklar neticesinde ortaya çıkan mezhepler zümresi bizim araştırmamız dışındadır. Araştırmamız, dini gruba dâhil olan bireylerde dini inanç, tutum ve davranışlar bakımından farklılaşmayı, İslam Dini içerisinde yer alan ve takva hareketleri neticesinde oluşan bir tarikatın öğretileri çerçevesinde ele almaktadır. İslam tasavvuf geleneğinde Nakşibendilik olarak bilinen ekol ve bu ekole bağlı olarak günümüzde varlığını devam ettiren Erenköy Cemaati hakkında genel bir bakış oluşturmak için tasavvufi geleneği ve tarikat esaslarını incelemeyi araştırmamıza dâhil ettik.

İslam geleneğindeki zühd kavramı genellikle dünyaya karşı olumsuz tavır ve davranışların bütününe ifade eder.¹⁰⁶ Sufiyye dilinde zühd, Allahtan başka her şeyi gönülden çıkarmak, onlara hiç değer vermemek, varlıklarına sevinmemek, yokluklarına üzülmemek olarak nitelendirilmektedir.¹⁰⁷ Zühd hayatı insan ruhunu kemale ulaştıran en emin yollardan biri olarak da ifade edilmiştir.¹⁰⁸ Kulun ruhunu kemale ulaştırması, yaratıcısı tarafından kendisinden yaşaması beklenilen dini hayatı yaşaması, dünya hayatında kendisinden istenen emirlere uyup yasaklardan kaçınması için kalbi bir kıvam elde etmesi gerekmektedir. Dünya hayatının kula cazip gelen yanlarına ve kalbi kıvamı yakalamak için kalp tasfiyesi ve ruh tezkiyesinin gerekliliği mutasavvıflar tarafından sürekli tavsiye edilmektedir. “Kur’an-ı Kerim’de, kalbin makbul hallerini bildiren en önemli vasıflar; takva, zühd ve ihsandır. Zühd: Masiva, yani Allah- celle celalühu-‘dan başka her şeyin kalbde ehemmiyetini kaybetmesidir”¹⁰⁹

Buraya kadar genel bir çerçeve çizmeye çalıştığımız zühd kavramı ve zühd hayatı, dinler tarihi boyunca hemen hemen bütün yüksek dinlerin müntesipleri içinde kendine bir yer bulmuştur. Hatta bazı uzak doğu dinlerinin inanç temelleri bu “her şeyden vazgeçiş” üzerine inşa edilmiştir. “Taoizm’in inanç sistemi, mutlak sükûnet ve rahatlık

¹⁰⁵ Freyer, *Din Sosyolojisi*, s. 79- 96.

¹⁰⁶ Semih Ceyhan, “Zühd”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, c.44, s.530-533.

¹⁰⁷ Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992, s. 275.

¹⁰⁸ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 10. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, s. 75.

¹⁰⁹ Osman Nuri Topbaş, *İmandan İhsana Tasavvuf*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2002, s. 23-24.

içinde dünyaya sırt çeviren bir hayat tarzına dayanmaktadır.”¹¹⁰ Aynı şekilde Hıristiyan öğretilerdeki asketizm de bu bağlamda incelenebilir.

Zühd hayatı Asr-ı Saadet döneminde İslam’ın ruhunu esas alan bir yaşayış biçimi olarak görülmektedir. Hz. Muhammed bu noktadaki yaşantısıyla zühd bakımından hem önderlik eden hem de etrafındaki sahabesine zühd hayatını tavsiye eden konumdadır. Peygamber’den sonra Hulefa-i Raşidin döneminde de devam edegelen zühd ve takvaya dayalı hayat anlayışı zamanla ekonomik anlamda zenginleşmeye başlayan İslam toplumunda etkisini kaybetmiştir. Bu durumdan rahatsızlık duymaya başlayan bazı inananlar Peygamber ve sahabelerinin zühd yaşantısını hayatlarında uygulamaya başlamışlardır. Her yüksek dinde dinin bütün buyruklarını olduğu gibi yerine getirmeye kararlı bu tür kişiliklere mutlaka rastlanmaktadır.¹¹¹ Takva anlayışına dayalı bir hayat yaşamak isteyen bu inananlar ve onların takva hayat tarzını kendine örnek olan kesimler neticesinde, Freyer’in ifade ettiği evrensel dinlerde karşılaşılan tarikatlar, İslam inancı içerisinde de teşekkül etmiştir.

Daha sonraları İslami ilimler literatüründe “Tasavvuf” olarak yerini alacak dini zahidane yaşamının metotları hicri ikinci yüzyılda belirmeye başladı. “ İslam dünyasında tarikatların ilk örnekleri 8. yüzyılın ilk yarısında görülüyor. 12. yüzyıldan itibaren müritlerle şeyhler arasındaki ilişki biçimlerinin belirli ilkelere bağlanmasıyla tarikatlar birer kurum kimliği kazandılar.”¹¹² Kurumsal bir kimlik kazanan tarikatların iç hiyerarşileri, adabları, ıstılahları, ibadet şekilleri oluştu. Bunlar tarikatın liderine ve gruba bağlılık, kardeşlik bağına sadakat, sırrı ifşa etmemek vb. gibi iç kurallar, seyr-ü süluk denilen kişinin manevi tekâmülü için gerekli metotların belirlenmesi vb. şeklinde ifade edilebilir. Muhammed b. Abdullah Hani’nin *el-Behcetü’s-Seniyye* adlı eseri Nakşbendi geleneğinin usul ve erkânını anlatması bakımından önemli örneklerden biridir. Kitabın Mevlana Halid-i Bağdadi tarafından, Muhammed b. Süleyman el- Bağdadiye imla ettirilen *el- Hadikatü’n-Nediyye* adlı kitabının telhisi olduğu müellifin mukaddimesinde yer almaktadır.¹¹³

¹¹⁰ Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, 4. Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi, 2012, s. 92.

¹¹¹ Freyer, *Din Sosyolojisi*, s.93

¹¹² Kurt, *Din Sosyolojisi*, s.163.

¹¹³ Muhammed b. Abdullah Hani, *Adap*, çev. Ali Hüsrevoğlu, İstanbul: Erkam Yayınları, 1985, s. 9-10.

Tarikatlar toplumda sadece müntesibinin Allah ile olan yakınlığı kurması, tefekkür ve ihsan duygusuna ermesi ya da kâmil insan olmasına rehberlik etmenin ötesinde ictimai sorumlulukları üstlenen bir kurum niteliği de taşımaktadır. Hans Freyer bu noktada hastalara bakan, onlara şefkat ve ihtimam gösteren, dinin yayılması için çabalayan, dinsel metinlerin incelenmesi, işlenmesi için okullar kuran tarikatlardan bahsetmektedir.¹¹⁴ Belli bir tasavvufi geleneğe bağlı olarak günümüze kadar gelen ve dini grup kapsamında ele alacağımız Erenköy Cemaati'nde bu tarz ictimai oluşumların yüksek seviyede varlığı da dikkat çekicidir.

3.3. NAKŞBENDİYE GELENEĞİ ve RİTÜELLERİ

Kurucusu, Hacı Muhammed Bahauddin Nakşibend (718/791) olan bu tasavvufi geleneğin inanç yapısı “Sadat-ı Nakşibendiye hazaratının i'tikadı ehl-i sünnet velcemaat i'tikadır,”¹¹⁵ şeklinde ifade edilir ve Nakşibend yolu, “aynen ashab-ı kiramın yolu” olarak nitelendirilir.¹¹⁶ Tarikat kişinin kalp eğitimini esas alır. Tarikatın eğitim yönteminin kalbi ince ince işlediği ve güzelleştirdiğine inanıldığı için Farsça “nakş bend” (nakış yapan) kelimesi ile bilinirler.¹¹⁷

Temel düsturları, kulun yaradılışının gayesi olan ibadet ve ubudiyyete gayretli olması, masiva ile olan alakasını kesmesi, kalbi selime erişmesidir. Bunlar da ancak zikir, fikir, murakabe ve teveccüh ile gerçekleşebilir. Nakşibendi anlayışa göre, velayet mertebelerinin en yükseği ubudiyyet makamıdır ve kul bu mertebeden düşmemek için ibadatlere ihlasla devam etmelidir. Ayrıca bir edebi korumak veya bir mekruhu terk etmek zikir, fikir, murakabeden daha evla olarak kabul edilmiştir. Bütün bunlar ancak “şariat-ı mutahharanın ahkâmına riayet”le bir anlam kazanır. Aşk ve muhabbet ise asıl maksatlardan olmayıp, ubudiyyet makamına erişmek için birer vesiledir.¹¹⁸ Şah-ı Nakşibend tarikatının esasının “halvet der encümen” (halk içinde Hak ile beraberlik) olduğunu söyler.¹¹⁹ Toplum içinde kendilerini konumlandırışları “Zahirimiz halk ile batınımız Hak ile”¹²⁰ cümlesiyle ifade edilmektedir. “Hayr ve felah cemiyette, halk

¹¹⁴ Freyer, *Din Sosyolojisi*, s.96.

¹¹⁵ Hani, *Adap*, s. 11.

¹¹⁶ İmam-ı Rabbani, *Mektubat-ı Rabbaniye Şariat Ve Tasavvuf*, çev. Necdet Tosun ve diğ., İstanbul: Erkam Yayınları, 2014, s113.

¹¹⁷ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s.234.

¹¹⁸ Hani, *Adap*, s. 11-12.

¹¹⁹ H. Kamil Yılmaz, *Altın Silsile*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1994, s. 115.

¹²⁰ Hani, *Adap*, s. 80

arasına karışmaktadır”¹²¹ sözüyle de toplumdan ayrı kalarak dervişlik kisvesine bürünüp nefsin afetine duçar olunmamasını telkin etmiştir. Esas olan toplumun derdiyle dertlenerek, toplum içinde kalarak, toplumun diğer fertleriyle doğru ilişkiler kurmak ve tüm bunları yaparken inancını olması gerektiği gibi yaşama becerisini kazanabilmektir. Bahaeddin Nakşbendi yıllarca sokakların temizliğiyle, hayvanların yemleri ve yaralarının tımarıyla uğraşmış, hayır hizmet işlerine kendini vakfetmiştir. Onun bu davranışları tarikatın genel yapısına da sirayet etmiş ve kendinden sonra gelen vekiller de bu minvalde müritlerine tembihatlarda bulunmuşlardır.

Bir inanç sistemi etrafında toplanan müntesiplerin o gruba ait olabilmesi için uyması gereken kurallar ve uygulaması gereken ritüeller mutlaka bulunmaktadır. Bu kurallar ve ritüeller, grubu toplumun geri kalanından farklı kılmaktadır. Dinin genel ibadet ve ritüellerinden farklılaşan fakat dini esaslar bakımından ana akımdan ayrılmayan bu tür uygulamalar grup birliğini sağlamaktadır. Ayrışmadan farklılaşmak, farklılaşırken bütün olmaya devam edebilmek bu bağlamda esas teşkil etmektedir. Nakşbendi geleneği sosyolojik bir bakış çerçevesinde anlamak için öncelikle içinde yaşadığımız toplumdan genel inanç, tutum ve davranışlar bakımından ayrıştığı noktaları bulmak ve bu gruba özel inanç, ibadet, ritüeller ve tutumları incelemek gerekmektedir. Bu sebeple ana akım dini gelenekten ayrılmadan farklılaşan genelde Nakşbendi geleneğe, özelde araştırmamız dâhilinde incelediğimiz Erenköy Cemaatine ait geleneksel ritüelleri şöyle tespit ettik.

3.3.1.Hatm-i Hacegan

Nakşbendilik’te kişiye özel hafi (sessiz) zikir esas alınır. Açıktan ibadet, zikir, ayin veya merasim ekseriyetle bulunmaz. Fakat toplulukla yapılan ve tarikata özel olan hatm-ı hâcegan isimli bir zikir daha vardır.¹²² Bu zikir halka açık ortamlarda gerçekleştirilmez ancak müntesipler içinde belli bir olgunluğa erişmiş kimselerle yapılması tercih edilir.

Hatm-i hacegan tarikat silsilesinde yer alan kişilerin isimlerinin saygı ile okunup hatırlanması anlanına gelir. Bu esnada yâd edilmeleri demektir. Bu arada bazı sureler, dualar, salavatlar, okunur, tevhid ve lafz-i celal zikri yapılır.¹²³ “Silsile” kavramı İslam

¹²¹ Yılmaz, *Altın Silsile*, s. 117.

¹²² Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s.234.

¹²³ Yılmaz, *Altın Silsile*, s.9.

tasavvuf tarihinde tarikatların önderlerini Peygambere bağlayan manevi zincir manasındadır. Bu zincir mürşidin irşad yapabilme yetkisini de ifade eder. İslam tasavvuf geleneğinde geçmişten bu güne kadar gelebilmiş iki silsile olduğu kabul edilmektedir. Nakşibendiye gelenek Ebubekir Sıddık vasıtasıyla Peygambere bağlanmaktadır.¹²⁴

Liderin konumu gruba katılım ve grup aidiyetinin devamlılığının sağlanması bakımından büyük önem teşkil etmektedir.¹²⁵ Bu bağlamda dini tasavvufi zümrelerin genelinde görülen lider odaklı sadakat ve itaat Erenköy Cemaati içinde geçerli olmakla beraber diğer dini gruplara göre daha esnek olduğu, talimatların hoşgörü ile sağlandığı anlaşılmaktadır.¹²⁶ Bireyler farklı şekillerle grupla tanışmış olsa da gruba bağlılık ve aidiyetin oluşabilmesi lidere olan inançla gerçekleşebilmektedir. Bu sebeple grup liderinin tasavvuf geleneğince onaylanmış bir kimse olması grubun devamlılığı açısından büyük önem arz etmektedir. Belli bir geleneğe bağlı olma durumu gruba katılacak yeni bireylere ekstra güvenlik duygusu vermektedir. Nakşibendi gelenek lider ve liderin durumu açısından ashaba olan bağlılıklarını “altın zincir” olarak ifade etmektedirler. Kemalata ise bu bağın yüceliğinden dolayı ulaşıldığını belirtmişlerdir.¹²⁷ Bu bağlamda hatm-i haccan liderin güçlü bir geleneğe bağlı olmasının göstergesi konumunda bir ritüel (zikir) olarak değerlendirilebilir.

3.3.2. Sohbet

Nakşibendiye geleneği sohbet esası üzerine kuruludur.¹²⁸ Sohbet konularını genellikle Yaraticının yüceliği, merhameti, verdiği nimetleri idrak etmek, insanın yaradılış gayesi, dinin emir ve yasaklarını neler olduğu, Peygamberin örnek ahlakı ve peygamber sevgisi, Allah dostlarının menkıbeleri, muamelat esasları vb. oluşturmaktadır. Gruba dâhil olanın bu sohbetlere düzenli olarak devam etmesi beklenmektedir. Sohbet mürşid (lider) tarafından bizzat ya da onun icazet (izin) verdiği kişiler tarafından yapılır. Ehemmiyetine binaen sohbet yetkin bir kimse olmasa da daha önceden kaleme alınmış eserlerin okunması şeklinde mutlaka gerçekleşir. Fakat bu durumda esas olan sadece

¹²⁴ Detaylı bilgi için bkz. Yılmaz, *Altın Silsile*, s. 7-11.

¹²⁵ Taylor ve diğ., *Sosyal Psikoloji*, s.337.

¹²⁶ Barış Ermiş, “Günümüz Dini Grupların Siyasetle İlişkisi: Altınoluk/Erenköy Cemaati”, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2017.s. 36.

¹²⁷ Rabbani, *Mektubat-ı Rabbanide Şeriat Ve Tasavvuf*, s.114.

¹²⁸ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 234. Muhammed Bahaeddin Nakşibend hazretleri sohbetlere çok ehemmiyet verirdi. “TARİKATIMIZ SOHBETLEDİR” buyururdu. Sohbeti terk eden tarikatı terk etmiş olur.” Bkz. Hani, *Adap*, s. 81

kitabın okunmasıdır. Katılımcıların bu sohbetten rabitasının gücü seviyesince nasibi olan kadar bilgiyi, manevi hazzı alacağı vurgulanır.

Araştırmamızda dini gruba bağlı bireylerde sohbete devamlılık grup sargınlığını korumak ve güçlendirmek bağlamında bir ritüel olarak ele alınmıştır. Düzenli olarak grupla bir araya gelme başarısını göstermek, gruba aidiyet sürecinde aşılması gereken ilk sınav olarak ifade edilebilir. Gruba kabul edilmek, gruba ait öğretiler ve gruba özel ibadet şekillerinin yeni müntesibe açıklanması bu devam sürecine göre belirlenmektedir.

3.3.3. Rabıta

Gündelik hayatta son derece sıradan bir alet olan “rabıtiye” ile benzer işlevi ifade eden bir manada kullanılan “rabıta” sözcüğü aynı kökten gelmektedir. “Sözlükte “bağlamak” mânasındaki rabt kökünden türeyen ve “iki şeyi birbirine bağlayan ip; alâka, bağ, münasebet” anlamlarına gelen râbıta kelimesi tasavvufta sâlikin kâmil bir mürşide gönlünü bağlaması, onun sûret ve sîretini (hem yüzünü hem ahlâk ve davranışlarını) düşünmesini ifade eder.”¹²⁹ Rabıta sadece Nakşbendi geleneğe ait bir ritüel değildir fakat en güçlü savunucusu ve uygulayıcısı oldukları için bu gelenekle özdeşleşmiş görülmektedir. “Rabıta bir bakıma başkalarına benzeme ve taklid arzusunun bir tezahürü olarak, tasavvufî eğitimde bir araç olarak görülmüştür.”¹³⁰ Rabıta hali, insan olarak yaratılmanın doğal bir neticesi olarak algılanmakta, bireyin bilerek veya bilmeyerek içinde daim olarak bulunduğu bir hal olarak tasvir edilmektedir.

Rabıta konusu tasavvuf ve tarikatlar tarihinde, varlığı ve geçerliliği tartışmalı bir konu olarak ele alınmaktadır. Ancak biz kavramı literal tartışmaların ötesinde bir fenomen olarak dini grubun eylemleri üzerindeki etkisi bağlamında araştırdık. Bu süreçte “rabıta” fenomeninin bireyin üzerinde bir nevi “panoptikon” etkisi oluşturduğunu gözlemledik. Bu etkiyi şu şekilde açıklamak gerekir. “Panoptikon, çok farklı arzuların hareketle, türdeş iktidar etkileri imal eden bir makinedir” diye tanımlar Foucault ve ilave eder: “Gerçek bir tabi olma durumu hayali bir ilişkiden mekanik olarak doğmaktadır.”¹³¹ Dini gruba bağlı birey tam da burada tanımlandığı şekliyle “rabıta” aracılığıyla bir tabi olma durumu içine girer. Üstadiyla kalben kurmuş olduğu bu hayali bağ sayesinde

¹²⁹ Necdet Tosun, “Rabıta”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, c.34, s. 378-379

¹³⁰ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 12. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009, s. 366.

¹³¹ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 1992, s.254.

zihninde adeta panoptikon tarzı bir kule inşa eder. Bu kuleden gündelik hayatın içinde yapmış olduğu her hareketinin gözlemlendiğini düşünür ve tüm davranışlarını daha fazla dini kurallara uygun düzenleme gayreti içine girer. Panoptikon adeta “fizik bir araca sahip olmadan bireylerin üzerine doğrudan etki etmekte; “zihne zihin üzerinde iktidar” vermektedir.”¹³² Bu noktada bireyin davranışında sorgulanması gereken, kulede gözetleyen olarak niçin yaratıcının veya peygamberin değil de üstadın seçilmiş olduğudur. Buna verilebilecek en anlamlı cevap, üstadın reel olarak ulaşılabilir konumda olması denilebilir. Bu bağlamda Nakşibendi gelenekte vefat eden bir üstada rabita yapılamaması da bir delil niteliğindedir.

Bir birey olarak insanın kendi davranışlarını kontrol altına alabilmesi ve buna mukabil yasalara uygun davranış sergileyebilmesi için herhangi bir caydırıcıya ihtiyaç duyması psiko-sosyal kabul edilebilecek bir vakıdır. Bu caydırıcılar birey için kimi zaman devlet, devlet tarafından belirlenen yasalar, toplumsal değerler, dini inançlar, kimi zaman da bireyin ödev ahlakı olarak tanımlanabilir. İnsanın mutluluğu için gerekli olan ahlaki eylem ve ölçülülük ise buyrulan görevleri - arzulara gem vurmamak, özveride bulunmak, kişisel çıkarlardan vaz geçebilmek - yaparak öğrenilen bir şeydir.¹³³

Günümüzde bu durumu tanımlayan en güzel örneklerden biri de motorlu araç yollarının kenarlarına yerleştirilen polis aracı maketleridir. Bu maketler aslında orada olmayan, bununla birlikte bireyin anlam dünyasında temsil ettiği konum gereği bireyi yasalara uyma davranışına iten bir caydırıcı niteliğini taşımaktadırlar. Rabita fenomeni de gruba bağlı birey için aynı işlevi görüyor denilebilir. Rabita sayesinde müritler mürşitleri tarafından fiziksel bir olanak olmasa da daima gözlemlendiklerini düşünmekte ve bu yüzden hal ve hareketlerini buna göre düzenlemektedirler.¹³⁴ Dini gruba bağlı birey için rabita fenomeni, bu işlevleri bakımından da önemli bir ritüeldir. Bizim araştırmamıza örneklem olan bu dini grupta, bireyin züht hayatı yaşamasındaki gayreti ve başarısının, rabitasının gücü nispetinde olduğu inancı bulunduğunu, bu yüzden de her daim rabita halinde olmanın müntesibe tavsiye edildiğini gözlemledik. Rabita fenomeni birey için bir caydırıcı olmakla birlikte onu ahlaki eyleme yönlendiren bir ritüel olarak da önem arz

¹³² Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s.259.

¹³³ Emile Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, çev. Oğuz Adanır, 22. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2010, s.153.

¹³⁴ Gözde Özelce, *Türkiye’de Kadın Sufileri Rehber Edinenler Üzerine Nitel Bir Araştırma: Cemalnur Sargut Ve Hayat Nur Artıran Örneği*, Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 114.

etmektedir. Aynı zamanda rabita, lidere olan bağıllık ve sevgi neticesinde liderin yaşadığı gibi bir zühd hayatı yaşayabilmenin bir çeşit destekçisi olarak da değerlendirilmektedir.

3.3.4. Evrad

Evrâd sözlükte “gelmek, çeşmeye varmak, suya gelen topluluk, akan su ve dere” gibi mânalara gelen vird kelimesinin çoğuludur.¹³⁵ Vird kelimesi ile sufilerin her gün okudukları ayetleri kastettikleri ilk dönem tasavvufî kaynaklarda yer almaktadır. Bununla birlikte sufiler vird kelimesini nâfile namaz kılma, belli dualar okuma, tefekkür ve ağlama anlamında da kullanmışlardır.¹³⁶ Her tarikatın kendine özel vird usulleri bulunmaktadır. Nakşibendi gelenekte tespit ettiğimiz en belirgin virdler şunlardır: Teheccüd vakti nâfile namaz kılmak ve belirlenen sayılarda ve şekillerde tesbihatta bulunmak. Kuşluk, işrak ve evvabin gibi günün farklı vakitlerinde nâfile namazlar kılmak. Gün içinde belirli miktarda Kelime-i Tevhid’i tekrar etmek, Kur’an-ı Kerim’den mutlaka bir miktar okumak ve mümkün olduğunca abdestli olmak. Evradın yapılmasında verilen sayıya riayet edilmesi ve evradın ifası sırasında mümkün olabildiğince yalnız olması ise müntesiplere ehemmiyetle tembih edilmektedir.

Evrad müntesibe ancak mürşid tarafından bizzat veya mürşit tarafından vazifelendirilen kişiler tarafından vekâleten verilebilmektedir. Evrad izninin verilmesi bir çeşit bireyin gruba kabul ritüeli olarak gerçekleşmektedir. Kişinin gruba katılma kararıyla birlikte genellikle, dini bir temeli bulunan “istihare” olarak bilinen rüya yöntemine başvurulur ve görülen rüyanın neticesinde kişi kabul edilir veya biraz daha beklemesi tavsiye edilir. Gruba kabul edilen birey grubun geleneksel eğitim usullerine uygun verilen evradı uygulamaya başlar.

Virdler gruba bağlı bireylerin gruba ait davranışları yapma veya terk etme noktasında ayırım referansı olarak araştırmamızda yer almıştır. Birey kendini hem gruba bağlı hissedip hem de bu virdleri yapma ve yaşama konusunda eksik olabilmektedir. Bu noktadaki eksiklikler bireysel alanda kaldığı için bireyin grup aidiyetini ve grup sargınlığını etkilememektedir.

¹³⁵ Mustafa Kara, “Evrâd”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, c.11. s.533-535.

¹³⁶ Abdulkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 10.Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019, s.301-304.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNİ GRUP MENSUPLARINDA TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN BİR ETKİSİ OLARAK KUŞAKLAR ARASI FARKLILAŞMA

Bireylerde toplumsal değişimin bir etkisi olarak kuşaklar arası farklılaşma ve neticesinde dini inanç, tutum ve davranışlarındaki değişimi ele aldığımız bu çalışmamız esnasında alan yazınında hâkim olan modern kuşak tasniflerinin araştırmamız için uygun olmadığına karar verdik. Literal tarama sırasında edindiğimiz bilgiler ışığında ülkemiz şartlarına daha uygun ve özgün olacağına inandığımız bir kuşak tasnifi yapmaya çalıştık ve çalışmamızı bu tasnifi esas alarak geliştirdik. Kuşak tasniflerini yaparken öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonraki dönemi ele aldık. Tüm toplumu etkileyen Kurtuluş Savaşı ve sonrasında yeni kurulan bir devletin toplumda yarattığı etkileri araştırma konumuz dışında tuttuk. Yeni cumhuriyetle birlikte kendini yeniden tanımlamaya çalışan bir toplumda gerçekleşen toplumsal kırılmaları kendimize referans noktaları olarak belirledik. Ülkemize ait bir kuşak tasnifi yaparken alan yazınında kabul gören kuşak kuramları ve kuşak ayrımları için kullanılan temel kriterleri esas aldık. Temel kriterler olarak tarihsel süreçte doğum sırası, siyasi, ekonomik ve sosyal değişimler ve teknolojik gelişmeleri kabul ettik.

Kanaatimizce Türkiye'deki siyasi, ekonomik ve kültürel değişimlere bağlı olarak yakın tarihimizde üç farklı kuşak olduğu iddia edilebilir: (1) 1960 yılı öncesinde doğanlar, (2) 1960-1990 yılları arası doğanlar ve (3) 1990 yılı sonrası doğanlar. Bu kuşakları Mannheim'in insan ömrünü otuzar yıllık dönemlere bölerek yapmış olduğu kuşak tasnifine uygun olarak belirledik. Alan yazında farklı yıl aralıklarının esas alındığı kuşak bölümlenmeleri de mevcuttur.¹

1960 yılı Türk halkının kendi askeri ile ilk defa karşı karşıya kaldığı bir tarih olup, araştırmamız açısından toplum için ciddi bir kırılma noktası olarak kabul edilebilir. Osmanlı dönemindeki askeri ayaklanmalar padişaha karşı yapılırken yeni cumhuriyette halkın iradesiyle seçilen siyasi yönetime karşı yapılmıştı. Toplumların kendilerine ait

¹ Bkz. Şebnem Morsümbül, *Değerlerin Kuşaklar Arası Değişimi: Ankara Örneği*, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s.17.

muayyen bir ben algısı olduğu ve dünyaya bu zaviyeden baktıkları düşünülecek olursa,² toplumun yüzde ellisinin iradesiyle seçilen iktidarın askeri bir darbe sonucu görevden alınması devrik iktidara oy veren halk kitlesinin benlik algısını örselemiş ve devletine karşı merkez ideolojinin “ötekisi”³ konumunda bırakmıştır. Görevden alınan iktidarın muhafazakâr - milliyetçi bir yapıya sahip olması dini inançlarına göre gündelik hayatını tanzim etmek isteyen mütedeyyin kesim için bir umutsuzluk kaynağı olmuştur. Görüşme yaptığımız 1951 doğumlu katılımcımız o günlere dair en belirgin hatırası olarak, annesinin dönemin başbakanı için verilen idam kararını radyodan dinlediğinde kendini divanın üstüne atması ve saatlerce orada ağlaması olarak ifade etmektedir.⁴ 1960 askeri darbesi kendi destekçileri açısından da önemli bir dönüm noktası olma niteliğindedir. Yeni devletin kurulmasıyla birlikte demokrasi, özgürlük, eşitlik, halkın istediği yönetim, şeklindeki söylemlerle iktidarda bulunan seçkinlerin, iktidarı kaybettiklerinde demokratik olmayan yolları tereddütsüz onaylayabildiklerini göstermiştir. Bu dönem, toplum bünyesinde uzun süredir varlığını gizliden gizliye büyüten modern – geleneksel, ilerici – gerici, laik – dinci gibi dikotomik söylemlerin, 1960 askeri darbesi ile birlikte toplumda görünürlük kazandığı bir tarih olması bakımından da önem taşımaktadır. Bu nesil Mannheim’ın bölümlemesindeki insan ömrünün son periyodunda olan ve hayatın içinde görünürlükten yavaşça çekilmeye başlayan kuşaktır. Günümüzde atmış yaş ve üzerinde olan bu bireyler 2018 TÜİK verilerine göre nüfusun % 8,7’lik dilimini oluşturmaktadırlar.⁵

İkinci kuşak olarak 1960-1990 arasını tespit etme sebebimiz her on yılda bir yapılan askeri müdahaleler ile oluşan istikrarsız siyasi bir ortam ve neticesinde ülkede kaotik bir ortamın oluşmasıdır. Dünyada süregiden soğuk savaşın ülkeye etkileri, ekonomik çalkantılar, Avrupa’ya işçi göç hareketlerinin başlaması gibi etkiler de bu döneme ait veriler olarak sıralanabilir. Bu tür toplumsal travmalar ve değişim süreçleri yeni kuşakların oluşumunda başat rol oynamaktadır. Katılımcılarımız bu dönemi anlatırken güvenlik problemleri ve ekonomik sıkıntılar neticesinde genel bir tedirginlik

² İbrahim Kalın, *Ben, Öteki Ve Ötesi – İslam Batı İlişkileri Tarihine Giriş*, 7. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2016, s. 456.

³ Caner Taslaman, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de İslam*, 4.Baskı, İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2013, s.163

⁴ N.O. , İzmit, 1951, İlkokul, Ev Hanımı

⁵ Türkiye İstatistik Kurumu, “Nüfus Projeksiyonları, 2018-2080,” *Haber Bülteni*, sayı:30567, 2018. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30567> (e.t., 29.07.2020)

ve huzursuzluk halinde olduklarını ve bu halin toplumun genelinde de yaygın olduğunu belirttiler. 30-60 yaş aralığında olan bu bireyler şu an ülkenin maddi ve kültürel sermayesinin büyük bir kısmını elinde bulunduran kuşaktır.

1990 yılında ilk özel televizyonun, yerel radyoların ve akabinde internet erişiminin toplum hayatına girmesi Türk toplumu için yeni bir kuşak profiline oluşumunda etken konumdadır. 1990 sonrası ülkede yaşanan teknolojik değişimlere bağlı olarak toplumsal değişimlerin hız kazanması bir kuşak farklılaşmasının belirlenmesi için gereken kırılma noktası olarak uygun bulunmuştur. Bu teknolojik gelişim ve değişim neticesinde 1990 sonrası doğanların yaşam pratiklerinde ve düşünce sistemlerinde 1960 sonrası doğan kuşaktan tutum ve davranışlar bakımından önemli ölçüde farklılaştıkları gözlemlenmektedir. Bu kuşak tarihsel süreçte doğum sıraları bakımından en fazla veriye ulaşılabilen kuşak olma özelliğini taşımaktadır. 1990 sonrası doğanlar görece olarak ülkenin en yüksek refah seviyesine ulaştığı döneme denk gelen kuşaktır. Mannheim'in bilgiyi öğrenme zamanında olduklarını belirttiği bu kuşak günümüzde toplum ve iş hayatında yeni yeni yerini almaya başlamaktadır.

1.DİNİ GRUP MENSUBİYETİ AÇISINDAN KUŞAK TASNİFİ

Yapmış olduğumuz kuşak tasnifi çerçevesinde dini gruba bağlı bireyler arasından gerçekleştirdiğimiz mülakatlar ve kişisel gözlemlerimiz neticesinde grup mensubiyeti açısından kuşakların başat özelliklerinin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu özellikler, görüşme yaptığımız kuşakların genelde gündelik hayata, özelde ise dini hayata dair tutum ve davranışları temel alınarak tespit edilmiştir. Bu tespitler farklı kuşakların dini inanç tutum ve davranışlarının dini grup aidiyetlerinden etkilenmesi ve farklı kuşakların dini grubun yapısında meydana getirdikleri değişimleri de içermektedir.

1.1.1960 YILI ÖNCESİ DOĞANLAR

Günümüzde atmış yaş ve üzerinde olan ve dini gruba bağlı bir bireylere ulaşmak genç bireylere göre daha zor olmuştur. Toplumun geneline göre sayıca az olan bu yaş grubuna ait katılımcılarımızla yapılan mülakatlar sırasında tespit ettiğimiz birincil ortak noktayı 1960 askeri darbesinin günlük ve dini hayatlarına dair yaptığı etkiler oluşturmaktadır.

1930 Menemen hadisesinden sonra devletin dini hayat üzerinde kurmaya çalıştığı kontrol⁶ ve bunun için yaptığı baskı 1946'da Demokrat Parti'nin kurulup girdiği ilk seçimde iktidara % 53.5⁷ bir oranla gelmesiyle birlikte azalmıştır. Fakat 1960 askeri yönetimi dini hayatın -yeniden- sadece özel alanda ve toplumsal görünürlükten uzak bir şekilde yaşanmasına izin veren bir sistem tesis etmiştir. 1960 öncesi doğan katılımcılarımız, 1930 - 1946 yılları arasını ve 1960 ihtilali sonrasını dinini öğrenmek ve yaşamak anlamında “zorlu dönemler” olarak tanımlamışlardır.

Katılımcımız on yaşında camiye Kur'an öğrenmeye giderken hocasının; “Kur'anlarınızı resimsiz gazetelere sararak gelin, başlarınıza örtü koymayın, burada örtersiniz.”⁸ dediğini anlatmaktadır. Bir diğer katılımcı ise “Sadece namaz surelerini kulaktan ezberlemiştim, Kur'an'ı yüzünden okumayı çok geç yaşta öğrendim,”⁹ demektedir.

Katılımcılarımızı bu dönemde yaşadıklarını anlatırken kendilerini, dini bilgileri yetersiz, dini hayatı yaşamaya istekli fakat inançlarını yaşamakta çekinen bireyler olarak tanımladıklarını gözlemledik: “Çocukluğumda keşke eski zamanlarda yaşasaydım derdim. Örtümle gezdiğimde utanıyordum ama diğerleri gibi açık gezmeye de utanıyordum. Çocuk aklımla böyle bir çözüm bulmuştum işte.”¹⁰

Bu kategorideki katılımcılarımızın birçoğu dini gruba dâhil olma süreçlerini “dini duygularını rahatça birlikte yaşayacakları bir yer bulma ve manevi doyum” arzusunun bir neticesi şeklinde ifade etmektedir.

Grupta 1960 öncesi doğumlu bireylerin eğitim seviyeleri, genelde okur-yazar, ilkokul terk ve ilkokul mezunu şeklindedir. Görüşme yaptığımız kişilerin arasında bulunmamakla beraber araştırma evrenimiz olan dini grupta nadiren üniversite mezunu olan bireyler de mevcuttur. Eğitim düzeylerini ele alırken katılımcılarımıza neden okumadıkları sorulduğunda ise genelde; o dönemde “köy enstitülerinin toplumun genel dini değerlerine uygun olmayan bir eğitim verdiği, kızları okutup da ne olacak

⁶ Yılmaz Polat, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'deki İslamcı Akımlar*, İstanbul: Milenyum Yayınları, t.y., s.28

⁷ <https://www.yenisafak.com/secim-1950/secim-sonuclari> (e.t.11.01.2020)

⁸ N.O. , İzmit, 1951

⁹ R.Y. , Sakarya, 1949, İlkokul, Ev Hanımı

¹⁰ N.O. , İzmit, 1951

yavuklusuna mektup mu yazacak” vb. şeklindeki konuşmalar neticesinde ailelerinin onları okula göndermediği şeklinde cevap vermektedirler. Yaşadıkları köyde okul olmaması ve ailenin “kızını” yatılı bir okula göndermeyi kabul etmemesi de gelen cevaplar arasında karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönemde ilköğretimden sonra eğitim alma imkânı bulamayan katılımcımız sürekli olarak “*Benim kelimelerim yetersiz, ben kendimi tam ifade edemiyorum, ben sizin gibi farklı kelimeler bilmiyorum,*”¹¹ gibi cümlelerle kendini yetersizlik ile ifade etmiştir. Bir diğer katılımcımızın da “*Benim sizin gibi bilgin yok ama bir görev verdiler elimden geldiğince yapmaya çalışıyorum,*”¹² şeklindeki ifadeleri bu döneme ait dindar kadınların eğitim konusunda kendilerini genel olarak yetersiz hissettiklerini göstermektedir. Fakat dikkat çekici olan husus bu iki katılımcının uzun yıllar boyunca bağlı oldukları grupta belli bir konumda sohbet etmekle vazifeli olmalarıdır.

Bu yaş grubundaki katılımcılarımız eğitimle tanımlanana bir meslek sahibi değildirlir ve bir meslek karşılığında gelir elde etmeleri istisnai bir durumdur. Bununla beraber katılımcılarımız genelde sigortasız iş olarak tanımlanan, ev ortamında yapılan işlerle (halı dokumak, dantel örmek, terzilik vb.), gündeliğe giderek, bağ-bahçe işlerine giderek aileye maddi katkı sağlamaktadırlar. Herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşundan sosyal güvenceleri bulunmamaktadır. Bu yaş grubuna dâhil olan kadınlar için en itibarlı meslek içinde buldukları sosyal çevre itibarı ile mevlithanlıktır. Mevlithanlık, dindar ailelerin kız çocukları için kurdukları en büyük hayal, arzuladıkları en itibarlı konum durumundadır.

Bu döneme ait katılımcılarımız ekonomik olarak orta veya alt gelir grubuna dâhil ziraatçı, esnaf veya işçi sınıfı ailelerden gelmektedirler. Bu da ülkenin o dönemki genel toplumsal ve ekonomik yapısına uygun bir durum olarak değerlendirilebilir.

Sosyokültürel olarak bu dönem hala radyonun ülke gündemini belirlediği ve televizyon yayınlarının olmadığı bir zaman dilimidir. Avrupa ve Amerika ise 1930/36 arasında düzenli televizyon yayıncılığına geçmiştir.¹³ Dindar kesim ise henüz radyo

¹¹ N.O. , İzmit, 1951

¹² R.Y. , Sakarya, 1949

¹³ http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller/pdf/Radyo%20Televizyon%20Tarihi.pdf (e.t. 03.07.2020)

yayınlarına karşı mesafelidir. Bir katılımcımız¹⁴ eve radyo aldığı için babasının dindarlığının sorgulandığını belirtmektedir. Bunun nedeni olarak ise, radyo almayı batılılaşma ve dinden uzaklaşma olarak görülmesi olduğunu belirtmiştir.

Yine bu dönemde doğan katılımcılar -genelde ergenlik yaşlarında- *Ses, Hayat Mecmuası* gibi batılı hayat tarzını yansıtan ve modernleşmenin öncüsü¹⁵ niteliğindeki dergileri ailelerinden gizli olarak aldıklarını, resimli romanları takip ettiklerini, kadınlar matinelere ve sinemaya gittiklerini belirtmişlerdir. Tesettür konusu bu dönemde geleneksel formda varlığını göstermekte, başörtüsü genellikle evlenmiş kadınlara ait bir durum olarak varlık bulmaktadır. Eski deyimlerimizden olan “*kızın başını bağladık*” deyimini de bu minvalde kullanılmaktadır.

Bir katılımcı bu döneme ait hatıralarını şu şekilde aktarmaktadır:

Ayağımızda varla yok arası incecik bir çorap, eteklerimiz diz hizasında, omuzumuza atılı bir hırka, başta mendil kadar bir örtü olmadan annem asla dışarı çıkmamıza izin vermezdi, şimdi anlıyorum ki meğer sadece bizi tesettüre alıştırmıyormuş.¹⁶

En popüler sosyalleşme yerleri olarak mesire yerlerinde yaptıkları akşam gezintileri, bayram panayırıları, düğün cemiyetleri, ölüm ve doğum mevlitleri olarak ifade etmektedirler. Toplumun bir diğer kesimi içinse bu dönem balolar ve alkollü içeceklerin bulunduğu partilerin hayatlarında yer almaya başladığı bir dönemdir.

Katılımcılarımız dini gruba dâhil olma süreciyle birlikte dini hayata uygun olmadığını düşündükleri yaşam tarzlarından bilinçli olarak vazgeçişlerini de dile getirmektedirler.

1.2.1960-1990 YILLARI ARASINDA DOĞANLAR

Bu kuşak aralığında doğan bireyler şu anda 15 - 64 yaş aralığında olup nüfusun % 67.8'lik bölümünün içinde bulunmaktadır.¹⁷ İçinde bulunduğumuz toplumun genel yapısını şekillendiren bu kuşak ülkenin siyasi, ekonomik ve güvenlik anlamında en kaotik dönemine şahitlik etmişlerdir ve bu kaotik dönemde kendilik bilinçlerine ulaşmışlardır.

¹⁴ N.O. ,İzmit, 1951

¹⁵ <http://blog.milliyet.com.tr/bir-zamanlar--hayat-mecmuasi--vardi/Blog/?BlogNo=374645> (e.t. 24.06.2020)

¹⁶ N.O. ,İzmit, 1951

¹⁷ Türkiye İstatistik Kurumu, “Yıllara, Yaş ve Cinsiyete Göre Nüfus” Temel İstatistikler, Nüfus ve Demografi, Nüfus İstatistikleri,(e.t. 04.08.2020) <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

Kuşakların genel karakteristik özelliklerini bireyin çocukluk ve ergenlik dönemlerinde yaşadıklarının oluşturduğu göz önünde bulundurulacak olursa bu kuşak döneminde yaşanan olayların önemi daha net anlaşılabilir.

Bu dönemi ‘kaotik’ olarak ifade etmemizin sebebi ülkemizde, 1971 Muhtırası, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, 1 Mayıs 1977 Taksim olayları, 1980 darbesi gibi askeri süreçlerin yaşanması, koalisyon hükümetleri ve kısa aralıklarla yenilenen genel seçimler neticesinde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar; yüksek enflasyon, hayat pahalılığı, bitmeyen kuyruklar ve bulunamayan temel ihtiyaçlar gibi ekonomik problemler; yurt dışına işçi gönderilmesi, öğrenci olayları, bombalı terör saldırılarının toplumsal düzeni ve huzuru bozması gibi ülke gündemini belirleyen travmatik olayların bu dönem içinde yaşanmış olmasıdır. Ayrıca bu dönemde doğan bireylerin 1986 Çernobil Faciası, 1989 Berlin Duvarı’nın yıkılması, soğuk savaş dönemi gibi uluslararası olaylara şahitlik etmeleri de bu dönemi kaotik olarak ifade etmemizde etkili olmuştur.

Katılımcılarımız bu döneme ait siyasi anlamdaki en radikal değişimi, milli ve manevi değerlere parti tüzüğünde açıkça yer veren Milli Nizam Partisi (1970) ve sonrasında Milli Selamet Partisi’nin (1972) kurulması olarak belirtmektedirler. Demokrat Parti ile başlayan, daha sonraları Adalet Partisinin kurulması ile devam eden İslamcı kesimin siyasette yer alma çabası¹⁸ yeni kurulan bu partilerle ivme kazanmıştır. Bu partilerin kurulması süreci, siyasal İslam’ın cumhuriyet döneminde görünürlük kazandığı ilk zaman dilimi olarak ve dini muhalefetin ilk defa kendi başına örgütlenişi olarak değerlendirilmektedir.¹⁹ Katılımcımızın “İlk zamanlar Demirel İzmit’e gelirken onun karşılamak için Adapazarı’na kadar eşimin gitmişliği vardı ama sonraları baktık ki söyledikleri ile yaptıkları aynı değil; biz de Erbakan hocanın peşinden gitmeye başladık,”²⁰ şeklindeki ifadeleri bu döneme dair dindar kesimin siyasete bakış sürecine ışık tutar niteliktedir. İslamcı siyasetin genel siyaset içinde kendine dair net çizgiler belirlediği bu dönemle birlikte dindar bireylerin siyasete bakışı da belirlenmektedir.

¹⁸ Hulusi Şentürk, *İslamcılık: Türkiye’de Siyasi Oluşumlar Ve Siyaset*, 3. Baskı, İstanbul: Çıra Yayınları, 2015. s. 319-320.

¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye’de Modernleşme Din Ve Parti Politikası “MSP Örnek Olayı,”* İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985, s. 81-129.

²⁰ N.O., İzmit, 1951

1980 askeri darbesi sonuçları açısından “sağdan bir kişi soldan bir kişi astık”²¹ gibi cümlelerde vücut bulan büyük acılara sebep teşkil etmiş olsa da, adeta kanıksanmış bir darbe geleneğinin ya da beklenen bir sonun gerçekleşmesi şeklinde toplum tarafından onay bulduğu gözlenmiştir. 1980 darbesi ile ilgili olarak (1960 öncesi doğan) görüşme yaptığımız katılımcıların genel ifadeleri “Zaten bekliyorduk, başka çare kalmamıştı” gibi yaşanan durumu kabullenışı belirten sözlerden oluşmaktadır.

1980 müdahalesi sonrasında ülkede İslamcı hareketlerin yükselişinde toplumda yaşanan gençlik olayları, anarşi, terör ve neticesinde ortaya çıkan kaos ortamının etkili olduğu belirtilmektedir.²² “Ülke yönetimi 1960 sonrası askeri rejiminin izlerini taşıyor olsa da İslami hareketler gelişimini devam ettirdi. Çok partili seçim sistemiyle birlikte, sosyal ve ekonomik değişiklik, 1960-80 yılları arasında İslamcı hareketin büyümesinde önemli rol oynadı.”²³ Bununla birlikte 1980 askeri müdahalesi ile birlikte toplumun siyasetten arındırılma sürecine itildiği ve siyasetlesizleştirmeye yönelik tavırlar içine girildiği şeklinde tespitler de mevcuttur.²⁴ Göle ise, 80 sonrası dönemi apolitik bir toplum oluşturma süreci olmaktan ziyade, yeni bir politik anlayışın toplumda oluştuğu bir dönem olarak nitelendirmektedir.²⁵

Öte yandan 1980 darbesiyle birlikte kapatılan siyasi partiler sonrasında ilk seçimlerle birlikte kurulan ANAP’ın ülke yönetiminde liberal, icraatçı politikalar ve yumuşak politik üslup belirlemesi, inanç, fikir ve aynı zamanda sermaye dünyası için önemli bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır.²⁶ 1960 ve 1980 askeri darbeleri ile kesintiye uğrayan İslami kesimin ekonomik gücü merkezin ekonomide değişen rolünün etkisiyle yeni bir toplumsal kesimde sermaye birikimine imkân vermiştir.²⁷ Bu dönem İslami sermayenin artmasına ve dini söylemli partilerin oy artırımına zemin teşkil etmiştir.

²¹ Kenan Evren, <https://www.youtube.com/watch?v=H7WONXi57qM> (e.t. 03.07.2020)

²² Necdet Subaşı, *Türk Aydınını Din Anlayışı- 1980 Sonrası Örneği*, 2. Baskı, Ankara: Otto Yayınları, 2016, s.161.

²³ Polat, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye’deki İslamcı Akımlar*, s.36.

²⁴ Subaşı, *Türk Aydınını Din Anlayışı- 1980 Sonrası Örneği*, s.20-21.

²⁵ Nilüfer Göle, *Melez Desenler- İslam ve Modernlik Üzerine*, 4. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s.38.

²⁶ Göle, *Melez Desenler- İslam ve Modernlik Üzerine*, s.45-46.

²⁷ Taslaman, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de İslam*, s.170-173.

Bir katılımcının, “Erbakan hocaya kazanamayacağına bile bile dinen mesul olmamak için oy verirdim ama seçim akşamların da Özal kazanınca sevinirdim,”²⁸ şeklindeki sözleri bu döneme ait dindar bireyde “siyaset ve din” ilişkisini çok net bir şekilde ifade etmektedir. Din, bireyin siyasal inançları içinde merkezi bir yer tutmaktadır.²⁹ Bu nedenle verdiği oydan mesul olmamak adına dini söylemi olan bir partiye oy verme ihtiyacı hissetmekte, bununla birlikte dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak ülke yararına olacağını düşündüğü bir partinin kazanmasını istemektedir.

Siyasi ve ideolojik aktörlerin bu kadar yoğun olduğu, dini söylemlerin sert ve keskin olduğu bu dönemde yetişen bireyler kendilerini “İslam davasına sahip çıkan, bir davası olan, idealist ve dava adamı bireyler” olarak tanımlayarak bir sonraki kuşaktaki bireyleri bu değerlerden yoksun olarak nitelendirmektedirler.

Katılımcıların ve temsil ettikleri dini grubun eğitim seviyelerine ve eğitim süreçlerini ele almadan önce dönemin eğitim şartlarını ele almak uygun olacaktır. Bu dönemde, 1972 yılında Erim hükümetince çıkartılan İ.H.O. İdari Yönetmeliği çerçevesinde okullara kız öğrenci kaydının alınması engellenmektedir. 1976’da bir velinin durumu Danıştay’a iletmesinin ardından “eğitimde fırsat eşitliği” ilkesine ters düşen bu yönetmelik iptal edildi.³⁰ Danıştay’ın bu kararı dini hassasiyeti yüksek ailelerde kızların eğitim hayatına devam edebilmelerine imkân sağlamakla birlikte uygulamada sıkıntılar devam etmekteydi.

1960-1990 arası dönemde doğan katılımcılarımız ve temsil ettikleri dini grupta, çoğunluğun lise mezunu olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber üniversite mezunu olanların sayısında da görece bir artış vardır. Özellikle bu yaş grubunda olan bireylerin eğitim hayatlarına ileriki yaşlarda devam ettikleri, orta öğretim, lise ve üniversite eğitimi aldıkları görülmüştür.

76-80 arasında İstanbul’da ki Tuba Kız Kur’an Kursu’na gittim. O da Diyanet’e bağlı ama bir artısı vardı: İmam- Hatip’e hazırlama dersleri gösteriliyordu orada. O zamanlarda daha İHL

²⁸ N.O., İzmit, 1951

²⁹ Mardin, *Din Ve İdeoloji*, s.30.

³⁰ Mustafa Öcal, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, s. 229.

kızlar için açık değil. Okul dışından İHL sınavlarına giriyorsunuz imam hatip mezunu oluyorsunuz, öyle bir devirdi.³¹

Kur'an kurslarında açılan İmam-Hatip Okulu dışarıdan bitirme programları sayesinde ortaokul ve lise mezunu olduğunu belirten katılımcımız, üniversiteyi ise ailesinin örgün eğitim veren hiç bir üniversiteyi fiziki ortam açısından kızlarını göndermeye uygun bulmadığı için Açıköğretim Fakültesi sayesinde bitirdiğini belirtmektedir. Tüm bu gelişmeler bir önceki kuşaktan nispeten daha fazla eğitim alma imkânı bulan kuşak için olumlu gelişmeler olarak sayılabileceği gibi aynı zamanda eğitim almak için verilen bir mücadelenin de göstergesidir. Bu kuşaktaki katılımcılar eğitilmiş olmanın toplumda yükselen bir değer olduğu dönemde eğitim alma imkânı bulamamışlar ve bu durumdan çıkış yollarını sürekli olarak aramışlardır.

Bu dönemde -1960/1990 arası- eğitim hayatında sıkıntıları bizzat yaşayan bir katılımcı “Sizce kızlar zorunlu eğitimden sonra da eğitim hayatına devam etmeli mi?” sorusuna “Mutlaka! Mutlak!” diyerek sert ve kararlı bir cevap vermiştir.³² Bu katılımcı dini grup içinde adanmışlar statüsündedir ve zühd hayatını tavizsiz yaşamaya çalışan bir bireydir. Bu konumda olmakla beraber 1990 sonrası doğumlu kızını, günümüzde eğitim alma imkânlarını İslami kurallara uygun olarak nitelendirerek üniversitede örgün eğitime göndermektedir. Bu katılımcının, ailesi üniversite ortamını İslami şartlara uygun bulmadığı için yükseköğrenim göremediği göz önünde bulundurulduğunda, bireylerin eylemlerinde ki değişimin toplumsal düzende meydana gelen değişimle direkt bağlantılı olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu kuşaktaki katılımcılarımızın mesleki durumları ve ailelerinin meslek hayatına dair bakış açıları bir önceki kuşağa göre farklılık göstermektedir. Örneğin bir önceki dönemde dindar ailelerin kızları için kurduğu mevlithanlık hayalinin bu dönemde Kur'an Kursu öğreticiliğine veya kadın doktora duyulan ihtiyaç bağlamında tıp doktoru olması şeklinde değiştiği gözlemlenmektedir. Alınan eğitimle yani diploma ile tanımlanmış bir meslek sahibi olmak ve bu meslekleri karşılığında gelir elde etmek bir önceki kuşakta olduğu kadar nadir değildir. Fakat hala dindar kadın için meslek sahibi olmak ve ekonomik bağımsızlık yaygın bir hedef olarak ortaya konulmamaktadır.

³¹ M. K., Bursa, 1963, Üniversite, Ev hanımı

³² M. K. Bursa, 1963

Sosyokültürel olarak bu dönemin genel yapısı incelendiğinde 1960'lı yılları dindar kadın kimliğinin toplumda ve kamusal alanda görünürlük çabasının başladığı yıllar olarak nitelendirmek mümkündür. Örneğin 1960-1990 arası dönemde ilk defa kadınlar tarafından milli ve manevi değerleri taşıyan bir dergi (Şadırvan) yayımlanmaya başlanmıştır. (bkz. Ek. 1.) Bu dönemde tüm Türkiye’de binlerce kadına ve erkeğe etki eden Şule Yüksel Şenler³³ konferanslarıyla mekânları doldurmaktadır. Hatice Babacan’ın Şule hanımla konuştuğundan sonra başörtüsüyle derslere girmesi ve arkasından Ankara İlahiyat Fakültesi’ndeki başörtüsü protestolarının başlaması³⁴ da tespitimiz için uygun bir örnek teşkil etmektedir.

Bir katılımcının, “*Ayağım kırık ve sargı içindeydi ama Şule hanımın konferansına gitmek için eşim taksi tuttu ve ben o kırık ayakla da olsa oraya gittim,*”³⁵ şeklindeki ifadeleri 1960-1990 arası dönemde dini gruba bağlı kadınların kendilerine tanımlanan sosyal konumdan tatmin olmadıkları ve kendilerine İslam’ın değerleri çerçevesinde yeni ufuklar açacak kült isimlere ihtiyaç duyduklarının bir göstergesi niteliğindedir.

Göle, bu dönemin sosyolojik analizini yaparken İslamcı hareket neticesinde ortaya çıkan yeni aktörlerden, yükselen sınıflardan ve kentleşen toplum kesiminden bahseder ve üniversiteye devam edip meslek sahibi olmak isteyen kentli başörtülü Müslüman kızlarla, örf ve âdetini bırakmak istemeyen çarşafli kadını aynı kefiye koymayı sosyoloji açısından uygun görmez.³⁶ Göle’nin yapmış olduğu kentli ve eğitilmiş dindar kadın - gelenekçi dindar kadın ayrımı hem toplumun geneli açısından hem de dini gruba bağlı bireyler açısından dindar kadındaki değişimin başlangıç noktası olarak ifade edilebilir. 1990 sonrası doğan katılımcılarımızla yaptığımız görüşmelerde bu değişimin izleri net bir şekilde gözlenmiştir.

Genelde dindar / muhafazakâr özelde ise dini gruba mensup kadın için gündelik hayatta tesettür bu dönemle birlikte sıkıntı çekilen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir katılımcı bu dönemde yaşadıklarını şu şekilde aktarmaktadır:

³³ <https://www.fikriyat.com/galeri/biyografi/sule-yuksel-senler-kimdir-sule-yuksel-senlerin-hayati/6> (e.t. 13.01. 2020)

³⁴ Milliyet, “İlahiyat Öğrencileri Derse Girmiyor”, 12.04.1968, s.3. bkz, “İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Bugün Boykota Başlıyor” 15.04.1968, s.1 ve “İlahiyat Fakültesi Boykotu Durdu” 25.04 1968,s.1 <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Hatice%20Babacan/> (e.t. 26.02.2020)

³⁵ N. O. İzmit, 1951

³⁶ Göle, *Melez Desenler- İslam ve Modernlik Üzerine*, s.44

Biz tesettürlü kıyafet bulmakta çok zorlandık, etek boyları kısa, kalın çorap yok, bol dış kıyafet bulamazsın ancak mecmualarda verilen kalıplar sayesinde kendin dikersen giyebilirsin. Tesettüre uygun giyindiğinde de çevrenden tepki alırsın. Bu yüzden pek çok arkadaş Şule Hanım'ın verdiği kalıplardan diktiklerini kullanamadı bile. Ben inancımı yaşamakta gayret ettim, Rabbim de bana yardım etti. ³⁷

Dindar kadının tesettür konusu bu dönemde sadece kişisel bir tercih olmaktan çıkarılmış ve siyasal İslam'ın bir simgesi olarak tanımlanmaya başlamıştır. İslamcı hareketlerin genelinde kadının örtüsü aracılığıyla toplumsal görünürlük sağlanmıştır.³⁸ Kamusal alan ve başörtüsü konuları, bu dönemin kadın kimliği üzerinden yapılan en belirgin ideolojik tartışmalar niteliğini kazanmıştır. Dindar kadının başörtüsü ile okuma ve çalışma talepleri, siyasal İslam'ın toplumda görünürlük kazanma çabasının en güçlü göstergesi olarak işlev görmüştür. Başörtü talebinin çarşafly köylü kadından değil de üniversite okumak isteyen kentli kızdan gelmesi geçmişte olduğu gibi kadının örtü talebini “gericilik” suçlamasıyla kapatılamayacak bir konuma getirmiştir. Çünkü “ talep edebilmenin” bizatihi kendisi modern anlayışın bir parçası olarak değerlendirilmektedir.³⁹

İslamcı hareketin kadınların eğitim ve siyasal hayata katılımlarını desteklemesinin beklenmedik sonuçları ortaya çıkmıştır. “İkinci kuşak İslami kadınlar, kamusal alana katıldıkça özel alanlarını ve kendi geleneksel kadın kimliklerini dönüştürmektedirler.”⁴⁰ Kadının kamusal alana katılımı ve geleneksel kimliklerinin dönüşümü de özellikle dindar kadının giyim tercihlerindeki değişimle ifade bulmuştur. Bu dönemde doğan katılımcılarımızın kıyafet tercihleri okul ve çalışma ortamına göre şekillenmeye başlamış ve alternatif giyim stilleri geliştirilmeye başlanmıştır. Bu dönem dindar kadının gardırobunun daha önceleri “lanetlenmiş”⁴¹ giysi olarak ifade edilen pantolon ile tanıştığı dönemdir. Her ne kadar pantolon dindar kadının dolabında yer bulmuş olsa da hala uzun entari altına giyilen bir giysi niteliğindedir.

³⁷ N. O. İzmit, 1951

³⁸ Göle, *Melez Desenler- İslam ve Modernlik Üzerine*, s.110.

³⁹ Göle, *Melez Desenler- İslam ve Modernlik Üzerine*, s.40.

⁴⁰ Nilüfer Göle, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s.15.

⁴¹ Bu dönemde dini gruplar arasında kadının pantolon giymesi erkeğe benzemek olarak kabul edilip, Hz. Peygamberin bu konudaki “kadına benzeyen erkeğe ve erkeğe benzeyen kadına lanet olsun” hadisi çerçevesince değerlendirilme yapıldı.

Bu dönemde sosyo-kültürel olarak karşımıza çıkan bir diğer değişiklik ise televizyonun günlük hayat içinde yerini alması ve toplumsal değişiminin belirleyici bir etkeni olmasıdır. 1960 öncesinde radyoya gösterilen tepkiler bu dönemde televizyona gösterilmiştir. Dindar aileler için televizyona yapılan en büyük eleştiri, evin içinde resim, heykel vb. suretlerin olmaması gerektiği şeklindeki hadise uymamasıdır. Bir diğer eleştiri ise yayınlarda genel ahlaka, örf ve adetler uygun olmayan, çocukların ve gençlerin ahlaki gelişimlerini olumsuz etkileyecek görüntülerin -o güne kadar güvenli alan olarak tanımlanabilecek- meskenlerine denetimsiz olarak girmesidir. Bu dönemle ilgili yaptığımız görüşmelerde dini gruba mensup bireylerin evinde nadiren televizyon olduğunu, televizyon olanların ise bunu çevrelerinden gizlemeye ve televizyonun etkilerinden de çocukları korumaya gayret ettiklerini tespit ettik: *“Bizim evdeki televizyon dolabında kilit vardı. Bizim çocukluğumuzun en büyük başarısı gizlice anahtarın yerini bulmak ve fazladan televizyon seyretmeyi başarmaktı.”*⁴²

1960-1990 arası dönemde televizyon yayınları her ne kadar devlet denetiminde olmuş olsa da yayın politikaları bakımından dindar aileler için problem teşkil etmeye devam etmektedir. Dindar ailelerin televizyon yayıncılığına mesafeli duruşuna rağmen, televizyonun hissettirmeden bireyi dönüştürme gücü bu dönemle birlikte toplumun farklı kesimlerinde çeşitli şekillerde etkili olmuştur. Dünya gündemini takip etmek, dünyayı keşfetmek ya da bir filmde hayallere dalmak birey için artık bir düğme dokunuşu kadar uzaklıktadır. Gidilip gidilmeyeceğine aile reisinin karar verdiği sinema veya gazino ortamları artık evin içinde kendine kalıcı bir yer bulmuştur. Bu yılları Türk toplumu için geri dönüşü olmayan bir değişim sürecinin başladığı dönem olarak nitelendirmek uygun olacaktır.

1960-1990 döneminde doğan bireyler için dini gruba dâhil olma sebepleri bir önceki kuşaktaki manevi haz ve dini birlikte yaşamanın ötesinde, dini konularda daha fazla bilgiye ulaşmak istemeleri ve dindar bir toplulukla birlikte olmanın dini yaşantıyı kolaylaştırdığına dair inançları olarak değişmiştir. Gruba dâhil olma kararını bir katılımcı; *“İlim, bilim, din, hepsinin burada bir arada olduğunu gördüm”*⁴³ şeklinde ifade etmektedir. Bu dönemde bireylerin dini algılama, anlama, anlamlandırma süreçlerinde, dinin geleneksel

⁴² A. Ç. Körfez, 1970, Lise, Ev Hanımı

⁴³ S. G. Sakarya, 1981, Lise, Çalışan

aktarım şekillerinden uzaklaştıkları ve daha çok bilgiye dayalı bir din algısı geliştirdikleri gözlenmektedir.

1.3. 1990 YILI SONRASI DOĞANLAR

1990 yılı sonrasında doğan bireyler dini hayatı en rahat yaşama imkânı bulan kuşak olarak nitelemek mümkündür. Bu kuşak için değişim siyasi ve ekonomik gelişmelerden çok teknolojik ilerleme bağlamında ele alınmalıdır. Bu dönemin en önemli siyasal gelişmeleri olarak 1994 yerel seçimleriyle birlikte Refah Partisinin ülke siyasetinde etkinlik kazanması, 1995 genel seçimleri neticesinde Refah-Yol hükümetinin kurulması, 28 Şubat süreci ve iki binli yıllarda siyasi iktidarını kesintisiz sürdüren Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurulması olarak sayabiliriz. Bu dönem aynı zamanda SSCB'nin dağılmasıyla(1991)⁴⁴ birlikte soğuk savaşın sona erdiği ve tek kutuplu bir dünya siyasetine geçildiği dönem olarak da önem taşımaktadır.

Fakat kuşaklama çalışmamız sırasında 1990 yılını referans noktası olarak alma sebebimiz özel televizyon yayıncılığının (Star TV)⁴⁵ başlangıç tarihi olması ve internet erişiminin bu tarihten sonra yaygın hale gelmesidir. Çok kanallı televizyon yayıncılığı (uydu yayınlarına geçiş) ve hızlı internet erişim imkânları, yukarıda bahsettiğimiz siyasi ve sosyal gelişmelerin toplum üzerindeki etkisini arttıran birer faktör olarak gözlemlenmektedir. “Medya bireyleri pasif alıcılara çevirerek, eğlendirirken dönüştürmekte ne kadar büyük bir sosyal ve kimliksel değişime sebep olduğunu hissettirmeden etki etmektedir.”⁴⁶ Medyanın bireyi ve toplumu etkileme - değiştirme gücünün artması devletin ve ailenin, eğitime ve etkileme gücünde düşüşe yol açmıştır.⁴⁷

90'larda özgürlük kazanan özel radyolar ve televizyonlar, kültürel çeşitlenmenin ve dili çözülen Türkiye'nin örnekleri olmuş⁴⁸ ve İslami kesim bu dönemde kurduğu medya organlarıyla alternatif bir ideolojiyi yaygınlaştırma sürecine girmiştir.⁴⁹ Fakat İslami kesimin alternatif medyası⁵⁰ küresel medya karşısında çok acemi bir konumda

⁴⁴ <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/sovyet-sosyalist-cumhuriyeti-birligi-sscb-310> (e.t. 13.01.2020)

⁴⁵ <http://www.dogusyayin grubu.com.tr/hakkimizda/markalarimiz/Televizyon/star> (e.t. 07.07.2020)

⁴⁶ Taslaman, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de İslam*, s.191.

⁴⁷ Taslaman, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de İslam*, s.204

⁴⁸ Göle, *Melez Desenler- İslam ve Modernlik Üzerine*, s.51.

⁴⁹ Taslaman, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de İslam*, s.192.

⁵⁰ Bkz. Taslaman, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de İslam*, s.190-209

kalmıştır. Küresel kültür ana akım medyanın da etkisi ile 1990 sonrası Türk toplumunu hızlı bir şekilde değiştirmektedir ve dindar kadında bu değişimin içinde kendi varlığını yeniden tanımlamak durumundadır. Televizyonun etkileme –değiştirme gücüyle büyüyen bu kuşak yetişkin bireyler olduklarında ise televizyon yayıncılığında değişimin tetikleyicisi konumunda olmuşlardır.

Bu döneme ait görüşme yaptığımız katılımcıların ve gözlemeleme imkânı bulduğumuz gruba dâhil olan kadınların eğitim durumlarında genel olarak etkili olan unsur 28 Şubat sürecini yaşamış olmalarıdır. Dindar kadın için 28 Şubat sürecinin birçok farklı alanda etkisi görülmekle beraber eğitim alma hakkı üzerinde oldukça yıkıcı bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu süreç dindar kadının üniversite eğitimine iki farklı şekilde yansımıştır: 1) 1982- 1997 arasında kısıtlı da olsa üniversite veya yüksekokullarda başörtüsü ile okuma imkânı bulan kız öğrencilerin yeniden eğitim sisteminin dışına itilmeleri ve eğitimden çekilmeleri. 2) Yurt dışında eğitimlerini tamamlama imkânı bulmaları.

Yurtdışına eğitim almak için gitmek o güne kadar “köyde okul olmadığı için şehre okumaya gönderilmeyen kız çocukları için” yeni bir dönemin başlangıcı niteliğindedir. Bu dönemde İslamcı kesime ait olarak tanımlanan birçok dernek ve vakıf imkânı olmayan kız çocukları için burs programları oluşturmuştur. Yurt dışında eğitim alma imkânı bulan birçok dindar genç kız için artık hayata anneleriyle aynı pencereden bakma durumu söz konusu değildir. Bu değişimde asıl etkili olan ise batı tarzı modern hayatla yakın temas kurmalarından çok, batı tarzı İslam’la tanışmalarındır.⁵¹

Türkiye’de sekiz yıllık kesintisiz eğitimle kızlarda okullaşma oranının yükseltilmesi planlanmıştır. Fakat bu karar İmam-Hatip okullarının ortaöğretim kısmının kaldırılması demektir.⁵² Daha önceleri ortaokulun devamı olarak liseye devam eden kız çocuklarının, bu kararla birlikte aileleri tarafından 8. sınıftan sonra liseye devam etmeleri yerine Kur’an kurslarına gönderildikleri gözlenmektedir. Kur’an kurslarının 1960-1990 arasında yaşadıkları maddi yetersizlikleri, ekonomik olarak zenginleşen muhafazakâr kesim aracılığıyla giderdiği, daha önceleri yetersiz fiziki şartlar sebebiyle öğrenci

⁵¹ Batı da İslami yaşantılar ve batılı Müslümanların dini yaşamaya dair farklı bakış açılarını anlamak için bkz. Nilüfer Göle, *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar*, İstanbul: Metis Yayınları, 2015; Esra Özyürek, *Müslüman Olmak Alman Kalmak*, İstanbul. İletişim Yayınları, 2015.

⁵² https://www.ebs.org.tr/ebs_files/files/yayinlarimiz/149-egitimbersen.org.tr-149.pdf (13.01. 2020)

bulmakta zorlanan Kur'an kurslarının bu dönemde günün en son gerekliliklerini bünyesinde barındıran tam teşekküllü eğitim kurumu niteliği kazandığı görülmektedir.

28 Şubat sürecinde ilkokulu bitirmiş olan katılımcı, *“Bu dönemde 8 yıl kesintisiz eğitim benim için zorunlu değildi. Ailem bu karara karşı bir sivil direniş mantığı ile eğitimimi örgün olarak devam ettirmedi. Vakıfta açılan kurslara katılarak farklı eğitimler aldım. Liseyi dışardan bitirdim. Şimdi AÖF den üniversiteyi okuyorum,”*⁵³ şeklindeki ifadeleri dönemin eğitim ortamını çok net özetlemektedir.

1990 sonrasında doğan ve 8 yıl kesintisiz eğitimin katsayı problemine takılan bir başka katılımcının, *“Ailemin tüm itirazlarına rağmen liseye gitmeyi başardım. Ancak İHL olmak kaydıyla. Bu da karşıma katsayı problemini getirdi. Çok istememe rağmen psikoloji okuyamadım. İş hayatımda yaşadığım tatminsizlikler zaman zaman yeniden psikoloji eğitimi alma isteğimi tetikliyor,”*⁵⁴ şeklindeki sözleri dönemin sıkıntılarının birey üzerindeki etkilerini göstermektedir.

Bu iki katılımcımızın ortak noktaları, dini gruba aileleri aracılığı ile dâhil olmaları ve eğitim tercihlerinde dini grubun genel dokusunun etkili olmasıdır. Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz'ın, *“Siyasi hayatıma mal olsa da bu yasa çıkacak,”*⁵⁵ dediği sekiz yıl kesintisiz eğitim yasasının o yıllarda belli bir kesimdeki birçok gencin hayallerini yok ettiği anlaşılmaktadır.

Dini gruba mensup kadınların meslek hayatlarına ve mesleki gelişimlerine bakıldığında, belediyelerin ve halk eğitimlerin açtığı yaygın eğitim ve meslek edindirme kurslarıyla kendilerini geliştirme eğiliminde oldukları dikkat çekmektedir. Bu tutum dindar kadının ekonomik olarak bağımsız hale gelme sürecinin başlangıcı olarak nitelenebilir. 80'li yıllarda üniversite bitirip bir meslek sahibi olan ve çalışma hayatına katılan dindar kadın bu dönemde diğer kadınlar için rol model olma konumunda kalmış, hatta bu misyonu gönüllü olarak üstlenmiştir. Bu kadınlar özellikle vakıf ve derneklerin düzenlediği eğitim seminerlerinde bilgilerini gönüllü olarak aktarmakta, bunu da “ilimlerinin zekâtı” olarak nitelemektedirler.

Bu yıllar siyasi hayata dindar kadının katılımı konusunda da önemli değişikliklerin yaşandığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Refah Partisi Kadın

⁵³ A. C. H. İzmit, 1987, Lise, Ev Hanımı

⁵⁴ N.Ö. ,İzmit, 1991,Üniversite, Çalışan

⁵⁵ <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/merve-kavakci-islam/siyasi-hayatima-da-mal-olsa-8964.html>

Kolları aracılığıyla dindar kadın ilk defa etkin bir şekilde siyasi hayatın içinde yer almaktadır. “ RP’li Hanımlar İslamcı kadın bağlamında 1980 sonrası ev ile kamusal alan arasında ihdas edilmiş olan terkinin kitleselleşmesini sağlayan aktör olarak politik alana katılmışlardır.”⁵⁶ Dindar kadının siyasi hayatın içinde etkin rol oynamaya başlaması dini gruba mensup bireyler arasındaysa hala kabul görmeyen bir davranış olarak nitelenmektedir. Bir katılımcı bu dönemle ilgili yaşadıklarını şöyle ifade etmektedir: “*O dönemde ben hasbelkader seçim sonrası (1994 yerel seçimleri) zafer turunda görüntülenmişim, gazetede resmimi görenler gidip beni Mübareğe şikâyet etmişler, şimdi bakıyorum da beni şikâyet edenler bu işler de önde gözükmek için koşuş atıyorlar.*”

Bu yıllar eğitimli- eğitimsiz tüm dindar kadının, siyasi hayatla buluştuğu bir dönem olmanın yanında vakıf, dernek vb. kuruluşlar aracılığıyla sosyal hayatta görünürlüklerinin artmaya başladığı bir dönem niteliği de taşımaktadır. Kadınların bu gönüllü faaliyetleri dini grubun bazı erkek katılımcılarında, “*Kadınları sokağa döktünüz de iyi ettiniz sanki*” şeklinde ifadelerle karşılık bulmuştur.

1990 sonrası dönemde başlayan kadının sosyal ve siyasal olarak değişiminin, günümüze gelindiğinde ulaştığı noktayı göstermesi bakımından bir katılımcının anlattıkları çok önemlidir:

2015 yılında vakıf Pazar alanında kermes açmıştı. O günlerde de Cumhurbaşkanımız İzmit’e gelecek ve zorunluk olarak bizim kermes alanının yakınından geçecekti. Bir kardeşimiz kendini başkanlık otobüsünün önüne atmış ve bir şekilde Tayyip Bey’e ulaşmış. Sağ olsun davetimizi kırmadı ve gelip kermesimizi gezdi.⁵⁷ O gün hem çok mutlu oldum hem de kadın erkek mahremiyeti nerede kaldı diye de bayağı bir üzüldüm. Dünyalık bir lideri görüp gerçek Sahibimizin emrini unuttuk.⁵⁸

90’lı yıllar sosyal ve siyasi bağlamda toplum içinde kendi varlık alanını inşa etmeye çalışan kadınlar için yeniden evlere çekilmelerine sebep teşkil edecek olayların da yaşandığı bir dönem olma niteliğindedir. 28 Şubat post-modern darbesinin hazırlanılma ve uygulanma sürecinde ana akım medyanın olayları istediği şekilde yansıtması ve toplumu manipüle etmesinin bedelini yine kadınlar ödemektedir. Medyanın

⁵⁶ Ömer Baykal, “Türk Siyasetinde Refah Partisi Hanımlar Komisyonu Deneyimi”, *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami Ve Politik Bilimler Dergisi*, 2(2), 2017, s.118

⁵⁷ <https://www.tccb.gov.tr/yurt-ici-ziyaretler/354/31900/kocaeli>

⁵⁸ A. Ç. Körfez, 1970

28 Şubat sürecine vermiş olduğu destek Fadime Şahin olayı üzerinden⁵⁹ bir katılımcımızın ifadesinde şu şekilde yer almaktadır: “28 Şubat sürecinde televizyon kanallarında yer alan programların etkisiyle yolda yürürken arkamızdan Fadime’ler gidiyor diye sataşmalara maruz kalıyorduk.”⁶⁰ Bir diğer katılımcı ise 28 Şubat’ın kendi üzerindeki etkisini, “28 Şubat olana kadar eşim sohbetlere gitmeme karışmıyordu, ne zaman televizyonda Fadime olayı patladı eşim ondan sonra sohbetlere gitmemi yasakladı,”⁶¹ cümleleriyle ifade etmiştir.

90’lı yılları dindar kadın kimliğinin görünür belirleyicisi olan “tesettür” kavramının, batının kapitalist ekonomi sistemi tarafından üretilen “moda” kavramıyla aynı cümle içinde geçmeye başladığı dönem olarak belirtmek mümkündür. İlk dönemlerinde dindar kadının tesettürlü giyim ihtiyacına cevap vermek amacıyla giyim sektörüne giren idealist firmalar, iki binli yıllara gelinliğinde dindar kadının tesettür şeklini belirleyen, tüketim ekonomisinin destekçileri, kapitalizmin ayrılmaz parçaları olarak varlıklarını devam ettirmektedirler. Tesettür, kadını negatif durumlardan gizleyen olmaktan çıkıp, toplumsal görünürlüğe ulaştırıcı bir araç şeklini almaktadır. (bkz. Ek. 2.)

Müslüman kadın kimliğinin görünür belirleyicisi olan tesettür bu dönemle birlikte Müslüman kadının toplum içindeki sosyal statüsünün göstergesi olarak algılanmaya başlamıştır.⁶² Bu dönemdeki örtünme biçimi gelenekçi İslamcı kadından tamamen farklılaşmaktadır. Kentli eğitimli Müslüman kızların giyiminin stil, renk ve kumaş açısından yeni bir kimliği tanımladığı, bu halleriyle de geleneksel Müslüman kadından çok, laik ve iddialı modern kadını hatırlattığı vurgulanmaktadır.⁶³ Bir önceki dönemde var olan örtüsüyle tebliğ yapma, “tesettürüyle davasının bayraktarı olma” mantığı değişmiş yerini kendini daha rahat hissedebileceği, kişisel zevklerini yansıtan ve özgür iradesini herkese ifade eden bir örtünme mantığı almıştır. Özgür iradesini herkese ifade etmekten kastımız ise, kadının örtüsünün nasıl olmasına karar veren dindar erkeklere karşı takınılan tavidir.

⁵⁹ Defne Suman, “Feminizm, İslam Ve Kamusal Alan”, Nilüfer Göle, *İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri*, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s.84-90.

⁶⁰ N. O. İzmit, 1951

⁶¹ N.E. İzmit, 1954, İlkokul, Ev hanımı

⁶² Kadının toplum içindeki yeni konumu ile ilgi daha detaylı bilgi için bkz. Kenan Çayır, “İslamcı Bir Sivil Toplum Örgütü: Gökkuşuğu İstanbul Kadın Platformu”, Nilüfer Göle, *İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri*, İstanbul: Metis Yayınları, 2013: s. 57-67.

⁶³ Göle, *Melez Desenler- İslam ve Modernlik Üzerine*, s.110.

Dini gruba dâhil olma süreçlerinde bu kuşak için söylenebilecek en önemli husus genç bireylerde zühd hayatından çok imanı koruma kaygısı ve dini tebliğ arzusu olarak ifade edilebilir. Bu kuşakta yer alan katılımcılarımızda inançlarını yaşarken toplum tarafından kabul görme beklentisi yerine, inançlarını istediği gibi yaşamamanın hakları olduğu görüşü hâkimdir.

1990 yılına kadar dindar kadın ancak eşinin ya da yakın bir akrabasının dâhil olduğu dini gruba katılabilmekteydi. Dönemin siyasi konjonktürü ile birlikte dini gruplara ait genel yargının olumlu yönde değişimi, kadınların kendi mizaçlarına uygun gruplara dâhil olabilmesine imkân tanımıştır.

2. KUŞAKLAR ARASI FARKLILAŞMANIN TEZAHÜRLERİ

Çalışmamızda bireyin, inanç, tutum ve davranışlarının belirleyicisi olarak toplumu gören yaklaşım ve toplumsal değişimlerin bireyi doğrudan etkilediği ön kabulleriyle, dini gruba bağlı bireylerde dini inanç, tutum ve davranış farklılıkları kuşak kuramları göz önüne alınarak araştırılmış ve elde edilen veriler analiz edilmiştir. Bireyin dini yaşantısı, sosyal ve siyasal hayata katılımı, eğitime ulaşma istek ve imkânları, ekonomik hayata katılımı ve konumu, boş zaman etkinlikleri incelenerek elde edilen veriler tasnif edilmiştir. Bununla birlikte bireylerin dini gruba giriş sürecindeki inanışlarını, gruptan beklentilerini, grup liderine ve grubun diğer üyelerine dair düşünceleri incelenmiş, bu verilerde kuşak tasnifi sırasında göz önünde bulundurulmuştur. Bu sınıflandırma neticesinde, ibadet hayatında, boş zaman etkinliklerinde, eğitimde, ekonomik hayata katılımında, kıyafet seçimi ve tuvalet konusu kuşak farklılıkların gözlemlendiği davranışsal alanlar olarak belirlenmiştir.

2.1. DİNİ GRUBA GİRİŞ SÜRECİNDE FARKLILAŞMALAR

Bireyin bir gruba girmek için duyduğu isteği psikolojik olarak temellendirdiğimizde beş önemli sebep bulunmaktadır: Güvenlik duygusu, sosyal gereksinimler, saygınlık hissi, kendini gerçekleştirme ve aidiyet ihtiyacı.⁶⁴ Araştırmamızda dini gruba dâhil olan bireylerin gruba giriş süreçlerini bu beş temel gereksinim bazında ele aldık.

⁶⁴ Aranson ve diğ., *Sosyal Psikoloji*, s.495-496.

Özellikle 1960 öncesi doğan katılımcılarımızda güvenlik ve güvenilirlik duygusu dini gruba giriş sürecinde en belirgin etken olarak bulunmaktadır. Manevi hazları birlikte yaşayabilecekleri güvenilir bir topluluk arıyor olmaları özellikle dönemin sosyal ve siyasal şartları düşünüldüğünde daha fazla bir anlam kazanmaktadır. Toplumun hala geçmiş dönemlerden kalma dinini aleniyetle yaşamaya dair korkuları bulunmaktadır. Genelde bu yaş grubu bireyler için (araştırma örnekleminizde) gruba girme tarihi en erken 1970’li yıllardır. Bu tarihte ülkenin siyasi olarak darbe dönemi sonrası olması ve ülke genelinde asayiş problemlerinin bulunması sosyal gereksinim bakımından yeter sebep olarak kabul edilebilir. Ayrıca bu dönemde dini hayata sahip çıkan ailelerin gelenekçi ve ataerkil bir aile yapısına sahip oldukları da dikkate alınmalıdır.

Bu konu ile ilgili katılımcımızın paylaştıkları şu şekildedir:

Yola dâhil olduktan sonra çevremizden bu durumu büyük bir sır olarak saklıyorduk. O kadar ki aynı binada oturuyor olmamıza rağmen ablam ancak on yıl sonra haberdar oldu bir tarikata bağlandığımızdan. Şimdi o da bu yola bağlı, hatta bazen kaybettiğim o senelerin hakkını senden alacağım diyerek sitem eder.

-Peki, niye saklama ihtiyacı duydunuz?

-Nasıl söyleyebilirdim ki, toplumda hemen “hu”cu diye damgalanırsınız o dönemde ve ablam da bu tarz şeylere çok ters bakan bir insandı. ⁶⁵

Bu katılımcının gruba 1974 yılında dâhil olup ancak 80’li yıllarda yakınlarına söylediği düşünülünce dönemin sosyal ve siyasi konjonktürü daha net anlaşılacaktır.

Bu konu ile ilgili diğer bir örnekte ise, “Aslında ailem bir tarikata bağlıymış ama eskiden bu işler saklı olduğundan benim onlardan haberim yoktu, ”⁶⁶ şeklinde ifadeler yer almaktadır.

Bu vakada dikkat çekici olan husus, 1981 doğumlu olan bu katılımcının 2005 yılında dâhil olduğu gruba ailesine açıkladığında dedesinin de aynı grupta (tarikat) olduğunu öğrenmesidir. Bir sonraki kuşaktan edindiğimiz bu bilgi 1960 öncesi doğan bireylerin gizlilik ve güvenlik konusundaki hassasiyetlerini çok net göstermektedir.

⁶⁵ N. O. İzmit, 1951

⁶⁶ S. G. Sakarya, 1981

Farklı bir sosyal çevre ve farklı bir yaşam tarzı deneyimi yaşadktan sonra dini gruba dâhil olan bireyler için katılım sebebi, aidiyetlik duygusundan çok bireyin ihtiyaç duyduğu sosyal çevreyi dini grubun sunması olarak değerlendirilebilir:

*Farklı bir zihniyetten geldiğim için bakış açım çok değişti, dini daha bir derinlemesine öğrenmek istiyordum. Çok ağır solcularla beraberdim. Mitinglerine katılırdım. Yetmiyordu, hiçbir şey yetmiyordu, o kadar açtım ki koşarak gidiyordum, Kur'an okumak değildi, içindekileri çok merak ediyordum, tam yaşamak istiyordum. Sol âlemden çok çok öğrenmiştim. 1977-78 gibi tasavvufla tanıştım. Son derece karşıyken, son derece nefret etmişken, o kadar farklı bir zihniyetteyken bir anda Kur'an kursu eğitimi alıp Kur'an öğrenmemle birlikte fikrim tamamen değişti. Kur'an ı tasavvufla birlikte daha iyi anlayacağıma kanaat getirdiğim için de katıldım.*⁶⁷

Dini gruba girmeye karar veren her bireyin, grubun onu ulaştırmasını beklediği bir hedefi mutlaka vardır. Kişi ait olduğu grupta varmak istediği hedefine ulaşp kendini gerçekleştiremiyorsa grup aidiyetinden kolaylıkla vazgeçebilmektedir.

*Tarikatı lezzetle aşkla gidilebilecek bir yol olduğunu düşünüyorum. Belki bu yüzden ilk girdiğim tarikatta yol alamadım. . Belki burada da (Erenköy Cemaatini kast ediyor) seyr-ü süluk yapmadım ama bırakmadım da, bırakmadım daha doğrusu. Orada hiç bağ kuramadım, illa insanı yakalayan bir lezzet olması gerekiyor diye düşünüyorum.*⁶⁸

1960-1990 arasında doğan bireyler için dini gruba dâhil olma sebepleri ise bir önceki kuşaktaki manevi haz ve dini yaşamının ötesinde, dini konularda daha fazla bilgiye ulaşmak istemeleri ve dindar bir toplulukla birlikte olmanın dini yaşantıyı kolaylaştırdığına dair inançlarıdır:

*Haram neden tatlı? Ulaşılmadığı için. O dönemler Türkiye'nin geneli yasaklı yıllardı, inanan mütedeyyin insanlar açtı yani en ufak bir şeyi değerlendirme yolundaydılar, şimdiki gibi düğmelere basıp teknolojilerden her istediğimiz ilmi konuyu, ister tasavvuf olsun ister dini bilgiler olsun öğrenebilme imkânı yoktu. Biz 80'li yılları yaşadık, öyle bir devre ki biri garnizona telefon ediyor, "Dini eserler var filanın evinde" diyor mesela, geliyorlar evi basıyorlar, evde Kur'an-ı Kerim bulurlarsa alıp garnizona götürüyorlar, öyle devirler yaşandı 80'li yıllarda. Bunun için insanlar bu dönemde toplum olarak aç, yani bir şeyi bulduğunda sıkıca bu dini bilgilere sarılıyor.*⁶⁹

⁶⁷ S. T. İzmit, 1959, Lise, Ev Hanımı

⁶⁸ H. T. İzmit, 1970, Lise, Çalışan

⁶⁹ M. K. Bursa, 1963

Bir diğer katılımcı gruba giriş sürecini şöyle ifade etmiştir:

Bilinçli bir arayıştan sonra tasavvuf sürecim başladı. Arayışımın temel sebebi ise ben de dâhil Müslüman olup da dinimizi nasıl yaşamamız gerektiğini bilemeyişiğimiz oldu. Sokaktaki İslam'ın, dinin gerçeğini yaşanmadığını, eksik olduğunu gördüm. Örneğin benim babaannem ve dedem o zamana göre altı kere hac-umre yapmış olmalarına rağmen muameleleri çok sertti. Tavuklarımızın kanatlarını keserlerdi, bu benim çocukluğumda yaşadığım bir isyandı. Ben her şeyi burada öğrendim diyebilirim. İslam'ın merhamet çehresini burada tanıdım.⁷⁰

1960-1990 arası doğan bu bireyler için halk dindarlığının cazibesini yitirdiği söylenebilir. Bu dönemde okullaşma oranının arttığı ve pozitivist temelli eğitim anlayışının ülke genelinde uygulandığı düşünüldüğünde, bireylerin dini bilgileri ve dini yaşantıları sorgulamaları ve inançlarına dair hakiki bilgi arayışına yönelmelerine bir açıklama getirilebilir.

İbadet konusunda bu doğru muydu, doğrusu neydi, diye araştırmak yerine bunu doğru şekilde yapanların size göstermesi yapılmasını kolaylaştırıyor.⁷¹

Katılımcılarımızın burada ibadet kolaylığından kastı, nafîle olarak adlandırılan birçok ibadetler içinden hangi ibadetlerin yapılacağı konusundaki tercih kolaylığıdır. Dinin farz kıldığı ibadetler için böyle bir durum söz konusu değildir. Bununla beraber farz ibadetlerin yapılmasında gruba dâhil olmanın kolaylık sağladığını ifade eden grup mensubunun sayısı her kuşak döneminde oldukça fazladır.

1990 sonrası doğan katılımcıların gruba giriş süreçlerinin iki farklı şekilde geliştiği gözlenmektedir. İlk olarak, gruba -ikinci veya üçüncü nesil olarak- ailelerinin aracılığıyla dâhil olmaktadır. İkinci olarak, grubun adanmışları tarafından vakıf ve dernekler aracılığıyla desteklenen, gençlik ve kadın merkezleri, lise ve üniversite kulüpleri, kamp programları gibi sosyal ortamlarda gruba dair edindikleri olumlu düşünceler neticesinde gruba girmektedirler. Özellikle bu döneme ait katılımcılar için gruba giriş sebebi, ya aileden gelen bir geleneği devam ettirmek ya da cazibesi çok fazlalaşan dünya hayatında, dünya–ahiret dengesini kurabilmektir. Aileden gelen geleneği devam ettirerek gruba dâhil olan bireylerin dini gruba yükledikleri anlam daha çok aidiyet ihtiyacına verilen bir cevap niteliğindedir. Çünkü grup dışında var olma

⁷⁰ A. Ç. Körfez, 1970

⁷¹ S. G. Sakarya, 1981

biçimi deneyimlemeyen bu birey toplumda kendini tanımlayacağı başkaca bir konuma sahip değildir. Gruba ailesi aracılığı ile dâhil olan bireylerde farklı bir sosyal ortamla ilişki kurmaları halinde (okul, iş, eş vb.) gruba olan bağlarında gevşeme sıklıkla görülür. Dini bilgiye ulaşmak bu kuşak için dini gruba giriş sürecinde tercih faktörü olmaktan çıkmaktadır.

Bu bölümle ilgili sonuç şu şekilde ifade edilebilir: Dini gruba manevi hazları birlikte yaşayabileceği bir topluluk olarak bakan ilk kuşak yerini, dini bilgiye kolay ve doğru erişimi hedefleyen, dini hayatın birlikte daha kolay yaşanabileceği inanan kuşağa bırakmıştır. Genç kuşak için dini gruba dâhil olmak, dünya ve ahiret hayatında bir denge kurabilme arzusunu gerçekleştirme yolu olarak belirlenmiştir.

2.2. İBADET HAYATINDA FARKLILAŞMALAR

Bu başlık altında ve diğer birkaç başlıkta incelenecek konular yapılandırılmış soru tekniği ile hazırlanılmış bir form aracılığıyla elde edilen verilerdir. (bkz. Ekler, Soru Formu) Katılımcılara, “evet” , “bazen”, “hayır”, “önceden evet, şimdi hayır” ya da “önceden hayır, şimdi evet” şeklinde cevap verebilecekleri ifade edilerek soruları cevaplandırmaları istenildi. İbadet olarak kast edilen ise dinen yapılması zorunlu olmayan (nafile) ibadetlerdir.

Dini gruba giriş sürecinde kuşaklararası farklılıklar olmakla beraber gruba katılma kararıyla birlikte tüm bireylerde dinen yapılması zorunlu ibadetlerin (farzlar) haricinde yapılması tercihe bağlı ibadetlerde (nafile) bir artış yaşadığı tespit edilmektedir. Katılımcıların tamamı “gruba dâhil olduktan sonra nafile ibadetlerinizde artış oldu mu?” sorusuna “evet” cevabını vermektedirler. Bazı katılımcılarımız gruba katılmadan önce dinen zorunlu olan ibadetlerinde bulunan eksiklerini tamamladıklarını da ifade etmişlerdir. Artış gözlenen en önemli ibadet nafile namaz kılmaktır. Nafile namazlar içinde, teheccüd ve evvabin namazları en fazla devamlılık gösterilen namazlar olarak tespit edilmiştir.

Nafile namazlara düzenli olarak devamlık konusunda 1960 öncesinde doğan grup genellikle “evet” cevabı vermektedir. 1960-1990 arası doğan katılımcılarımızı, 80 öncesi ve sonrası olarak ayırma gerekliliği oluşmuştur. 80 öncesi doğumlu katılımcılarımız nafile namazlara devamlılık noktasında çoğunlukla “evet” cevabı

verirken, 80 sonrası doğan grupta “bazen” cevabı çoğunlukla gözlenmektedir. 1990 sonrası doğan grubun tamamı nafîle namazlara devamlılık konusunda “bazen” cevabını vermişlerdir. 1990 sonrası doğan grubun içinde, kendini gruba dâhil görmekte beraber nafîle ibadetlere yeteri kadar gayret edemediğini ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır.

1990 sonrası doğan gruptan nafîle namazlara devamlılık konusunda genel olarak “bazen” cevabının gelmesi Türkiye’de genç bireylerin namaz kılma oranlarının düşük olduğuna dair yapılan araştırmalarla paralellik arz etmektedir.⁷²

1960 öncesi doğan katılımcımız ibadet ve gündelik hayatındaki değişiklikleri şu şekilde ifade etmektedir:

Gruba dâhil olmak ibadet hayatımı çok değiştirdi, örneğin; çok hızlı çabuk çabuk namazlarımı kılariken daha bir farklılık meydana getirdi. Bir olay karşısında “ah, vah, tüh” gibi kelimeler yerine hasbinallah, suphanallah, estağfurullah gibi tespihatlar dilimden dökülmeye başladı.⁷³

Nafîle tutulan oruçlar konusu ile ilgili sorular 1960 öncesinde doğan grupta sağlık problemleri sebebiyle genellikle “önceden evet, şimdi hayır” şeklinde cevaplandırılmaktadır. 1960-1990 arası doğumlu katılımcılarımızın bu konuda belirgin bir davranış kalıbı bulunmamıştır. Cevaplar şıklara birbirine yakın oranlarda verilmiştir. 1990 sonrası doğanlar burada yaşça avantajlı grup konumunda olmalarına rağmen genel olarak nafîle oruç tutma konusuna “bazen” cevabını vermektedirler. Pazartesi- perşembe oruçları, Muharrem ayı oruçları ve kandil günlerinde tutulan oruçların içinde grupların tamamından “evet” cevabı alan oruç türü kandil günlerindeki nafîle oruçlardır.

Hac ve umre konusu, ibadet alanındaki farklılaşmalar başlığı altında incelenmek yerine, tutum ve davranışlarda meydana gelen değişimler olarak irdelenmiştir. Özellikle kadınların, yanlarında mahrem bir erkek olmadan 90 km’den uzağa gitmemesi hükmü ile ilişkili olarak en radikal farklılaşmanın gözleendiği alan olmaktadır. Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı’nın vermiş olduğu fetvanın⁷⁴ katılımcı grup tarafından genel kabul gördüğü anlaşılmaktadır. “Hac, umre veya gezilere turlar eşliğinde tek başınıza gider

⁷² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması*, Ankara, 2014, s.45

⁷³ S. T. İzmit, 1959

⁷⁴ <https://kurul.diyinet.gov.tr/Cevap-Ara/645/evli-bir-kadin--kocasinin-iznini-almadan-veya-yaninda-mahremi-olmadan-hac-veya-umreye-gidebilir-mi-> (e. t. 18.01. 2020)

misiniz?” sorusuna 1960 öncesi doğan grupta “önceden hayır, şimdi evet” şeklinde gelen cevap ve 1990 sonrası doğan grubun büyük çoğunluğunun bu soruya “evet” cevabını vermesi değişimi net bir şekilde göstermektedir. 1960-1990 arasında doğan grup bu soruya en fazla “hayır” cevabını vermiştir. Bu cevaplardan yaptığımız analiz neticesinde 1960-1990 yılları arasında yetişen kuşakta o döneme ait radikal İslamcı söylemlerin etkisinin devam ettiğini söyleyebiliriz.

İbadet hayatındaki farklılıklar konusunda son olarak, zorunlu olarak verilen zekâttan ziyade nisap miktarı olmayan sadakayı ele almayı uygun gördük. Sonuçta zekât vermek için belirli bir ekonomik seviye gerekli iken sadaka bahsi “yarım hurma ile de olsa” uygulanabilecek bir alan olarak her gelir grubunda rahat incelenebilecek bir başlıktır. Katılımcılar “Düzenli olarak sadaka veriyor musunuz?” sorusuna her kuşak döneminde yaklaşık aynı oranlarda “bazen” ve “evet” olarak cevap vermişlerdir. Kadınların bu soruya genel olarak “evet” cevabını vermeyişlerine sebep olarak ekonomik bağımsızlık durumunun etki ettiği söylenebilir. Bu kanıya varmamıza görüşme yaptığımız esnada kullandıkları ifadeler etkili olmuştur. “Bazen” cevabını veren çoğu katılımcımız “elime para geçtikçe” şerhini düşmüşlerdir.

2.3. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE SİYASET KONUSUNDAKİ FARKLILAŞMALAR

Dindar kadının toplum hayatında görünür olmaya başlaması ve sosyal statü kazanması ile hayata ve topluma dair algılarında farklılaşmalar gözlenmektedir. Bu değişimin en net gözleendiği alan ise dindar kadının cemiyet hayatına katıldığı sivil toplum kuruluşları ve siyasi partilerin kadın kollarıdır. Katılımcılar bir dini grupla bir sivil toplum kuruluşunun birlikte çalışmasını -farklı gerekçelendirmeler yapmış olsalar bile- gerekli olarak nitelendirmektedirler:

Vakıf müessesesi daha İbrahim (as.) devrinde başlamış, ashabın hayatına bakıyorsunuz o Asr-ı Saadet devrinde her biri ayrı bir vakıf müessesesi gibi. Cenab-ı Hak bize Kur'an'da zekâti, infakı emretmiş, hatta 'Birr'e, takva'ya eremezsiniz kendi ihtiyacınız olandan vermedikçe,' diyor. Bu dereceye kadar bir infak var. Sahabe öyle yaşamış, bizim ceddimiz öyle yaşamış. Her kesime ulaşmayı istiyorsanız hedefliyorsanız böyle bir müesseseseleşmeye de ihtiyacınız var. Elinizde ki üç kuruş para hiçbir işe yaramaz belki ama bir gölet gibi çok kişinin birleştiği bir müesseseseyle çok kişiye ulaşabilirsiniz. Bir aşevi olabilir, garip gurabanın yardımı olabilir, hastaların ilacı olabilir, ilim tahsil eden

gençlerin takviyesi olabilir, vakıf hizmetleri şart tabii. İnsansa idealiniz, insan yetiştirmekse hedefiniz, bu olmazsa olmaz kaçınılmaz bir şey yani.⁷⁵

Dini grupların vakıf/derneklerle ortaklaşa iş yapması konusunda hemfikir olan katılımcıların, gruba katılan herkesin mutlaka bu kurumlarda gönüllü olması konusunda fikir ayrılığı yaşadığı görülmektedir. Özellikle bu kurumlara dair geçmiş bir deneyimi olan katılımcılar olumsuz cevaplar vermektedirler.

1990 sonrası doğan grubun tamamı bu soruya dini grubun dernek/vakıfla çalışmasına “evet” cevabı vermektedir. Bu yaş grubu bireylerin dini gruba giriş süreçlerinde yapmış olduğumuz tespit (vakıf vb. kurumlar aracılığı ile gruba dâhil olmak) ile bu soruya verdikleri cevapları paralellik arz etmektedir.

Dini gruplarla bağlantısı olan vakıf/dernek gibi kurumlarda yaşanan sıkıntıları katılımcılar şu şekilde ifade etmektedirler,

Ehil olan insanların iş başında olması lazım ama ahvalin durumundan dolayı – ehil demek, tasavvufi yönde merhale kat etmiş demek. İç âleminde bir temizlemelere gidebilmiş demek. Nefsini tezkiye, kalbini tasfiye yolunda biraz merhale almış, zahiren biraz ilim sahibi olmuş, batınına da yönelmiş, ikisini de donatmış olması lazım hizmette belirli mevkiiler gelebilmek için - amma velakin ihtiyaç fazlalığından dolayı bu kabil ehil olmayan insanlarda devre devre iş başında olabiliyor, belirli yerlerde olabiliyor. Bu tarz insanın girdiği yerde mutlaka biraz sıkıntı oluyor ama asıl olan batını ve zahiri yönünü ihmal etmiş insanların hizmette olmasından oluyor. Dediğim gibi bu da talep çok fazla olduğu için açık çok fazla olduğu için.⁷⁶

Vakıf dernek işlerine girmeleri güzel ama sanki kendinden olmayana yardım etmiyorlar gibi bir durum da ortaya çıkabiliyor, bir dernek kurulduğu zaman; dindar değil, namaz kılıyor kılmıyor, bizden ya da bizden değil farkı gözetmeden aç olana yardım etmeleri lazım. Bu bütün gruplar için geçerli maalesef, ben ihtiyaç sahibini sana duyurdıysam senin artık bir sorumluluğun var. Bu konuda veballi olduklarını düşünüyorum. O zaman körler sağırklar birbirini ağırlardan öteye geçemiyor bu. Herkes kendi cemaatindekini koruyor.

-Bu normal bir şey değil mi sence?

-Bence değil.⁷⁷

⁷⁵ M. K. Bursa, 1963

⁷⁶ M. K. Bursa, 1963

⁷⁷ H. T. İzmit, 1970

Vakıf veya derneklerin grup üyelerinden maddi destek beklmeleri katılımcılar tarafından normal karşılanmaktadır. Ancak maddi desteğin bir zorunlulukmuşçasına dayatılması konusunda genel bir rahatsızlık söz konusudur.

Benim 9maddi durumumu sarsmayacak şekilde olduğu zaman çok tepkim olmaz, çünkü güven duyuyorum gideceği yere fakat sürekli bir rutine bağlanırsa beni bunaltır. Mesela her hafta sohbeta gittiğimde maddi bir şey vereceksiniz deseler ben gitmeyi bırakırım. Rutine bağlandı mı canımı sıkar. İstemenin üslubu da önemli.⁷⁸

Gözlemlerimiz esnasında katılımcılar dışındaki bir kişi “Daha önce benden para istediler diye bir grubu terk etmişim, burada ise (sadaka) vermeyi kendim istiyorum, bana cömertliği öğrettiniz,” ifadelerini kullanmıştır.

Tüm sosyal gruplarda birlikte yapılan sosyal faaliyetler grup sargınlığını arttıran eylemler olarak tanımlanmaktadır. Vakıf/dernek vb. oluşumlar da günümüzde dini grup için bu bağlamda bir işlev görmektedir. Doksanlı yıllarda dini grup içerisinde oluşan vakıf/dernek vb. oluşumlar grup yapısında önemli değişimlere zemin hazırlamıştır. (bkz. Ek. 3.) Dini grubun erkek katılımcıları ile başlayan bu faaliyetler, gruba dâhil olan kadınlar tarafından kısa sürede benimsenerek maddi ve manevi destek bulmuştur. 1990 sonrası dönemde dini gruba dâhil bireylerce, görüşme yaptığımız üç şehirde (İzmit-Bursa-Sakarya) vakıf/dernek vb. kurumlar teşekkül ettirilmiş ve zamanın konjonktürüne ve dini grubun düşünce yapısına uygun olacak şekilde çalışma alanları belirlenmiştir. (bkz. Ek. 4.) Fakat bu dönemde hala vakıf/dernek çalışmalarında kadınlara ait özel bir hizmet alanı olmayıp kadınlar erkek üyelerin destekçisi konumundadırlar. (bkz. Ek. 5.) Bu dönemde kurulan vakıf/derneklerin eylemleri daha çok toplumun genelinde Müslüman bireyin dini hayatını ikame ettirmeye ve dünya görüşünü teşekkül ettirmeye yönelik mekânlarının (genellikle Kur’an kursları olmakla beraber nadiren özel öğretim kurumları) inşasına yöneliktir.

1990 yılından sonra dernek ve vakıflar aracılığıyla düzenlenen programlarda genç kızlara tiyatro çalışmaları, defile programları, hobi kursları vb. sevdikleri eylemler aracılığı ile grup sargınlığını ve gruba bağlılığı oluşturacak zeminler hazırlanmıştır.

⁷⁸ H. T. İzmit, 1970

Özellikle ebeveynleri gruba dâhil olan gençler bu dönemde ailelerinden edindikleri dini birikimlerle diğer gençlere rehberlik etme misyonu yüklenmiştir

28 Şubat süreci ve 1999 Marmara Depremi sonrasında yaşanan sıkıntılar vakıf/dernek faaliyetlerinde yeni bir vizyon ve farklı bir misyon belirlenmesini gerekli kılmıştır. Bu dönemle birlikte vakıf/dernek çalışmalarında kadınlar daha aktif roller üstlenmişlerdir. Özellikle 28 Şubat süreciyle birlikte on iki yaş altı çocuklara din eğitiminin yasaklanması, çocuklara dini eğitim vermek isteyen aileleri çözüm arayışına sevk etmiş ve bu süreçte vakıf/dernekler cankurtaran rolü üstlenmek durumunda kalmışlardır. Belli bir süre Kur'an eğitimi almış kadınlar bu dönemde gönüllü rehberlikler yapmışlar ve bu rehberlik süreçlerini sistemli bir organizasyona dönüştürerek grubun gençlik ve kadın merkezlerini teşekkül ettirmişlerdir. Fakat siyasi ortam hala dini gruplar için sıkıntılı bir sürecin devamı niteliğindedir ve kadınlar bu süreçte “*resmi makamlarla muhatap olmamak*” adına vakıf/dernek yönetimlerinde bulunamamışlardır. Grup içinde halen çok onaylanmamakla birlikte, son on yılda kadınların yetkili veya kurucu oldukları sivil toplum kuruluşlarına veya eğitim kurumlarına rastlanabilmektedir.

Din ve siyaset insanın düşünce, söylem ve eylemlerinin belirleyicisi kurumlar olarak bireyin hayatında birbiri içine geçmiş konumdadırlar. İnançlar siyasi görüşlerin belirlenmesinde etkili olurken, siyaset insanın inandığı değerlere sahip çıkabilmenin bir aracı niteliğinde bireyin hayatına dâhil olmaktadır ve tarihsel süreçte olduğu gibi dini grup – siyaset ilişkisi dini gruba bağlı bireylerde tüm kuşaklar için farklı şekillerde olsa da varlığını sürdürmektedir. Dini grup mensuplarının siyaset ve dini grup ilişkisine bakışları temel üç başlıkta toplanabilir:

a) Siyaset ve dini grup ilişkisine olumlu bakmayanlar. Bunlar en sert söylem olarak siyaseti “ayrıştırıcı” olarak nitelemiş ve grup içinde olmaması gerektiğini belirtmiştir. 1990 sonrası doğan katılımcılarımızın tamamı bu kategoride yer almaktadırlar ve aynı zamanda hiçbir siyasi partide de aktif olarak görev yapmamaktadırlar.

Siyasetin yalansızı yoktur derler hani, çok büyük bir iş siyaset bana göre ülke yönetimi, insan yeri geliyor ailesini yönetemiyor. Başta demiştik insanlar körü körüne bağlanabiliyor diye, insanlar bir şey dendiğinde (siyasi yönelim vb.) bunun artısını

*eksisini düşünmeden onu yapabiliyor bu da lider için çok büyük bir vebal demek. Bu dönem için çok uygun bulmuyorum açıkçası.*⁷⁹

b) Siyaset ve dini grup ilişkisinin şart olduğunu düşünenler. Bunlar söz konusu ilişkiyi siyasetin “denge – kontrol mekanizması” olarak ele almakta ve yöneticilerin ikaz edilmesi gerektiği durumlarda bu ilişkiyi zorunlu olarak görmekte-dirler. Sayıca en az katılımcı bu düşünce-dir. Şart olduğunu düşünmekle birlikte aktif siyaset yapmamaktadırlar. Fakat geçmiş dönemlerinde aktif siyaset deneyimleri bulunmaktadır.

Bir diğer yorum, bu ilişkiyi

*Siyasilerle olan ilişkiye de olumlu bakıyorum, onlara da çeki düzen verilmesi gerekiyorsa onlarla da görüşülmeli, ikazlar yapılmalı. Dini grup her yerde olmalı; siyasette, vakıf-dernekte, ticarete, çünkü dürüst adam olmayı orda (tasavvufta) yavaş yavaş öğreniyorsun, tabii ki hakiki tasavvufta girmeyi başardıysan.*⁸⁰

c) Bu noktada orta bir yol tercih edilmesi gerektiğini düşünenler. Bunlar siyasetin tamamen “bireysel tercihler” olarak grup içinde var olması gerektiğini savunmaktadırlar.

*Çok sivrilmediği takdirde din ve siyaset ilişkisini olumlu değerlendiriyorum çünkü din insana birazcık daha kontrollü düşünen, merhametini geliştiren, karar vermede temkinli olmaya yönelen bir yapı katıyor. Ama siyaset işlerinde – on beş sene aktif siyaset hayatım da oldu, her kademesinde görev de aldım bu arada- uğraşırken insan bir zaman sonra merhamet duygusunu, anlayış duygusunu, hoşgörü ya da hatalara karşı kişiye zaman verme duygusunu zamanla kapatabiliyor kendini ve daha keskin daha sert kararlar vermeye başlıyorsunuz. Siyasi ortamda da bu kadar sert olmak ve agresif kararlar vermek o ülkeyi ciddi anlamda rahatsız eder. Bu yüzden siyasetçilerin bir dini önderle görüşüyor olmasını bu anlamda sakıncalı görmüyorum.*⁸¹

Dini grup-siyaset ilişkisi bağlamında araştırma evrenimiz olan dini grup, 1930 – 1984 yılları arasında liderleri olan Sami Efendi döneminde, önce AP, sonra MNP ve kurulma aşamasıyla birlikte MSP ile ilişkilendirilmiştir. Sami Efendinin MSP hareketini İslami Cihad hareketi olarak nitelendirdiği ve bu harekete her türlü desteği verdiği söylenmektedir.⁸² Fakat grup içindeki söylemler Sami Efendinin müridleri arasında farklı

⁷⁹ A. C. H. İzmit, 1987

⁸⁰ S. T. İzmit, 1959

⁸¹ S.G. Sakarya, 1981

⁸² Hulusi Şentürk, İslamcılık – Türkiye’de Siyasi Oluşumlar Ve Siyaset, s.344-346.

fikirde olan fertler olabileceği için oy kullanmayı tercih etmediği yönündedir. ANAP'ın kurucuları arasında yer alan Eymen Topbaş'ın Sami Efendiden sonraki lider Musa Topbaş'ın akrabası olması, grubun 80'li yıllarda ANAP'la ilişkilendirilmesinde en büyük etkendir.⁸³

Grup günümüzde siyasi duruş olarak Adalet ve Kalkınma Partisi ile birliktelik içinde gözükmektedir. Bu noktada grubun başkanlık sistemine geçiş sürecinde ve 15 Temmuz darbe teşebbüsünde siyasi söylemlerden çok devlet geleneğine sahip çıkılması adına iktidardan yana tavır sergilediği de açık olarak grup içinde ifade edilmektedir. Nakşibendi geleneğin tarihi boyunca devletle birlikte hareket ettiği düşünülecek olursa grubun bu davranışı geleneğin devamı niteliğinde gözükmektedir.⁸⁴

Bununla beraber grup genelinde AK Parti seçmeni çoğunlukta olmakla beraber, ülkücü-milliyetçi hareketlere mensup seçmenlerin de sayıca az olmadığı gözlenmektedir. Her kuşak dönemine ait katılımcıların ortak görüşü, gruplarında siyasi olarak kendilerine dayatılan bir görüş olmadığı ve seçimlerde özgür iradeleriyle karar verdikleri yönündedir. Bu ortak görüşün kaynağı olarak dini grubun haftalık ritüellerinden olan, grup bireylerinin düzenli olarak buluştukları haftalık sohbet toplantıları esnasında hiçbir siyasi söylemin yapılmasına müsaade edilmemesi gösterilmektedir. Katılımcılar herhangi bir şekilde toplantılarında siyasetin konuşulması durumunda genellikle sohbet etme yetkisi olan kişi tarafından uygun bir dille konunun kapatıldığını ifade etmişlerdir.

Grubun, bağlılarına direkt siyasi bağlamda talimatlar vermiyor olması, grubun genel bir siyasi görüşünün olmadığı anlamını taşımamaktadır. Grup üyelerinin siyasi görüşleri konu dışında tutulmuş olmakla beraber katılımcılardan edinilen izlenim; grubun Türkiye'nin genel sağ siyasi dağılımına yakın bir oranda siyasi görüşe sahip olduğu şeklindedir.

2.4. BOŞ ZAMAN ETKİNLİKLERİNDEKİ FARKLILAŞMALAR

İnsanın en temel ihtiyaçlardan biri dinlenmektir. Bireyin dinlenmek için ayırdığı zamanı kullanma biçimi ise ona ait pek çok düşünüş ve davranış kalıpları hakkında veri

⁸³ Hulusi Şentürk, *İslamcılık – Türkiye'de Siyasi Oluşumlar Ve Siyaset*, s.565.

⁸⁴ Nakşibendilik ve siyaset ilişkisi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet – Tekke Münasebetleri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1984, s.39-69.

sunma kapasitesine sahiptir. Boş zamanlar bireyin hiçbir iş yapmadan geçirdiği zaman olmaktan çok yapacağı işe özgürce karar vereceği zamanları ifade etmektedir.⁸⁵

Geleneksel tarım toplumlarında aile ne zaman çalışacağına, ne zaman dinleneceğine kendi karar verme gücüne sahipti. Sanayi devrimi sonrasında üretimi arttırmak için geliştirilen Fordist ve Taylorist sistemler üretim modellerini ve zamanını belirlemekle kalmamış, bireyin dinlenme zamanlarını üzerinden de yeni üretim biçimleri planlamışlardır. Boş zamanlar modern zamana ait üretilmiş zamanlardır ve bu zamanlar kapitalist düzende “çalışmanın yeniden üretimi için gerekli bir zaman/yaşam alanıdır.”⁸⁶

Her insan için sıradan bir eylem olması gereken, dinlenme ve zevk aldığı işleri yapma zamanları artık modern dünyanın tüketim aktörlerince şekillendirilen, kendi için üretime geçen ve kendine ait tüketim alanları oluşturan yeni bir kurumsal kimlik kazanmıştır. Boş zaman kurumu modern zamanların ürettiği bir kurum olarak hayatımızın içinde etkili bir şekilde yer almaktadır. Bunların içinde; görüntülü medya, müzik sektörü, tatil ve eğlence mekânları, alış-veriş merkezleri, hobi kurslarını vb. sayabiliriz.

İslam dininde birey için vakti boşa harcamak en büyük israf niteliği taşımaktadır.⁸⁷ Bu bağlamda dini gruba bağlı bireylerin özgür zaman tercihlerini, bu tercihlerin dine uygunluk seviyelerini ve zaman içinde tercihlerindeki değişim süreçlerini dört ana başlık altında inceledik.

2.4.1. Televizyon Programları ve Sosyal Medya

1930-1936 yılları arasında ABD ve Avrupa’da yerleşik yayınların başlaması ile kısa sürede dünya üzerinde televizyon kullanımı büyük bir hızla yayılmıştır. Televizyonda yayınlanan programlar aracılığıyla farklı kültürler arasında geçirgenlik artmış ve dünya tek tip kültüre doğru bir evrilme sürecini girmiştir. Dünya ve ülke tarihlerine bakıldığında, televizyon yayıncılığının başlamasını yarattığı farklılıkların büyüklüğü bakımından, değişimin itici bir gücü olarak nitelendirmek mümkün gözükmektedir. M. McLuhan, J. Baudrillard, Neil Postman gibi birçok isim medyanın etkileri ve toplumu değiştirme gücü üzerine eserler üretmişlerdir. Halen yapılan birçok

⁸⁵ Ömer Aytaç, “Boş Zaman Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 12, sayı: 1, 2002, s. 232.

⁸⁶ Aytaç, “Boş Zaman Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, s. 233.

⁸⁷ Murat Kaya, *Ebedi Yol Haritası- İslam*, İstanbul: Altnoluk Yayınları, 2009, s.391.

görgül çalışma da televizyonun toplum üzerindeki etkilerini ve dönüştürücü gücünü araştırmaya devam etmektedir.⁸⁸

1936 olimpiyatlarının naklen dünyaya yayınlanması ve Adolf Hitler'in açılış konuşması sırasında politizan davranışları, televizyonun siyasi bir güç aracı olarak kullanılabilirliğinin ilk örneği olarak verilebilir.⁸⁹ Televizyon yayıncılığının siyasi güç olarak kullanılmasından daha vahim sonuçlar doğuracak olan ise kapitalizmin, televizyon reklamları ve tüketici üzerinde ki etkileme gücünü keşfetmesidir. ABD'de 1941 yılındaki⁹⁰ yayımla başlayan reklam sektörü dünyaya farklı ürünler satmakla kalmayıp kültürel kodlar ve yeni imajlar da pazarlamıştır. Bu bağlamda Horkheimer ve Adorno kitle iletişim araçlarını kapitalizmin tahakkümünü yaygınlaştırma aracı olarak nitelendirmişlerdir.⁹¹ McLuhan, medyanın insanın farkına varmadan değiştirebilme gücünü narkoz etkisi olarak ifade eder ve bireylerin dönüştüklerinin farkına varmadan değişime uğradığını “hipnotize edilmiş hasta, soyut görsel denetimin buyruklarını yerine getirdi” sözleriyle ifade eder.⁹²

Türkiye'nin televizyon yayıncılığı, 1968 yılında TRT ile devlet televizyonu olarak başlamış ve 1990 yılında özel kanalların yayın hayatına katılmasıyla toplumsal dönüşümünde etkin rol üstlenmiştir. Türk toplumunun geneli tarafından çok sevilen ve kısa bir sürede herkesin evinde kendine yer bulan televizyon, toplum için yeni bir ilişki türü geliştirmiştir. Televizyon olan evlere komşu-akraba vb. toplanılarak birlikte televizyon izlenilmiş (özellikle televizyonda sinema gecelerinde, yılbaşı akşamları ve seçim akşamlarında) ve toplumda daha önce var olmayan yeni bir birliktelik modeli oluşturulmuştur. Televizyonun toplum hayatına dâhil olmasıyla, aile içi ve arkadaşlar arası sohbetlere dizi karakterlerine duyulan beğeniler veya senaryo gereği takınılan tavırlara eleştiriler gibi konular daha sıklıkla eklenmiş, hatta bazen bu konuşmalar tartışma boyutuna varmıştır. Daha önceleri seyrek zamanlarda sinema üzerinden yapılan bu tür sohbetler artık tüm zamanların hazır sohbet konusu haline gelmiştir. Bununla

⁸⁸ Türkiye de konu ile ilgili yapılan bir örnek olarak bkz. Selçuk Kırtepe, *Televizyon Dizilerinin Toplum Üzerindeki Etkileri Sosyo-Kültürel Bir Çözümleme (Erzurum Örneği)*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

⁸⁹ Mehmet Ozan Gülada, “1936 Berlin Olimpiyatları'nda Spor Yayıncılığının Propaganda Amaçlı Kullanımı: Olympia Filmi Üzerine İnceleme”, *TRT Akademi*, 2019, cilt 4, sayı 8, s.328.

⁹⁰ <https://www.aksam.com.tr/yasam/iste-dunyada-ilk-tv-reklam-haber-458883> (19.09.2020)

⁹¹ Jack Zipes, “Frankfurt Okulu ve Kültür Eleştirisi”, Çev. Erol Mutlu, *Kitle İletişim Kuramları*, Ankara: Ütopya Kitabevi, 2005. s.227-229.

⁹² McLuhan, *Gutenberg Galaksisi*, s.416.

birlikte televizyon yayınlarına karşı önemli eleştiriler getiren ve evine televizyon almaya karşı ciddi bir direnç gösteren kesimler de bulunmaktaydı. Bu kesimlerin içinde mütedeyyin insanları ve özellikle bir dini gruba bağlı bireyleri saymak gerekir. Dini guruplarca televizyona gösterilen tepkileri dini, milli, manevi değerlere zarar vermesi, genel ahlak yapısını dejenere etmesi, insanın vaktini gereksiz şeylere harcaması vb. olarak sıralamak mümkündür.

Dini gruba mensup bireyler için 1970’li yıllarda evinde televizyon bulunması manevi olarak bir eksiklik olarak algılanmaktadır. Bu dönemde evinde televizyon bulunduran dini grup mensupları televizyonlarını kilitli dolaplarda ya da ebeveyn odalarında bulundurmakla kendilerince çocuklarını ahlak dışı yayınlardan koruma yolu bulmuşlardır. 1975 yılında Nevzat Yalçıntaş’ın TRT Genel Müdürü⁹³ olarak atanması ve kurumun milli-manevi değerler çerçevesinde yeni bir yayın politikası benimsemesi mütedeyyin kesim için televizyonla arasına koyduğu sınırı kaldırması anlamına gelmektedir. Fakat dini grup mensupları için televizyon, zaman kaybı olarak görülmeye devam etmektedir. 1960 öncesi doğan dini grup mensupları için bu dönemde televizyon, haberlerin, belgesellerin, kandil programlarının ve cuma günleri Diyanet Saati programlarının izlenebileceği bir araç olmanın ötesine gitmemektedir.

1990’lı yıllara kadar televizyona yayınlarına karşı takınılan tepkisel tutum “*Biz onun ekranına, camına, düğmesine değil programlarındaki ahlaksızlığa karşıyız*” cümlesiyle mütedeyyin kesimde varlık bulmaktaydı.

1990 yılında getirilen yeni yasal düzenlemeler sonrasında özel televizyonlar yayın hayatına başlamış ve bununla birlikte toplumsal yapıda meydana gelen farklılaşmalar da ivme kazanmıştır. Toplumun her kesimi için yeni bir deneyim olan çok kanallı televizyon yayınları, dindar kesim içinse kendi fikriyatına uygun yayınları izleyebileceği televizyon kanallarına erişim imkânı olarak yorumlanmıştır. Bu dönemde açılan TGRT (1993), STV (1993), Kanal 7 (1994) gibi yayın kuruluşları dini grupların maddi-manevi destekleri sayesinde medya dünyasında varlık bulabilmişlerdir.

Necmettin Erbakan'ın "Bugün yapılmış olan cihadı televizyonsuz yapmanın imkânı yoktur. Bu inançla Kanal 7 için para vereceğiz" sözlerinin ardından 'bağışlarla' dünyaya

⁹³ https://www.trt.net.tr/kurumsal/m_KilometreTaslari.aspx?yil=1975 (e.t. 22.01.2020)

gelen Kanal 7, siyasi İslam'daki yükselişler, kavgalar, parti kapatmalar ve yine yıllar içinde değişen bağış toplama yöntemleriyle bugünlere geldi.⁹⁴

Özellikle bu dönemde, mutasavvıfların hayatını anlatan belgeseller ve dramalar sayesinde, toplumda bir nevi sır grubu şeklinde varlığını devam ettiren zühd hareketleri yeniden meşruiyet bulmuş ve toplum için bir merak konusu haline gelmiştir. Bu dönemde dini gruba dâhil olanların sayısı geçmiş dönemler göre belirgin bir artış göstermiştir. Yaş gruplarına göre belirlediğimiz katılımcılarımızda dini gruba bulma ve gruba katılma konusunda bu artış belirgin bir şekilde izlenmektedir. 1960-1990 yılları arasında doğanların gruba katılma zamanları bu tespitin yapılmasında etkili olmuştur. Bir dönem dindar kesim tarafından “deccal” olarak tanımlanan radyo ve televizyon, bu dönemle birlikte İslamcı hareketin politik ve kültürel alternatif sunma iddiasının büyük kitlelere ulaştırılmasının en etkin aracı haline gelmiştir.⁹⁵

Katılımcıların aşağıdaki ifadeleri, günümüzde televizyonun dini gruba bağlı bireylerde bile gündelik hayatın bir rutini haline dönüştüğünü açıkça göstermektedir:

Eskiden dindar kesimde televizyon seyreden sayısı azdı. Değil sıradan bir inanan, bu gün en sıkı bağıtlıym diyen “ihvana” bile televizyon seyretme desek sohbet edecek bir kişi bile bulamayacak hale geldik.⁹⁶

Kendimin yapmaya muktedir olamadığı şeyi nasıl başkalarına yapmayın diyeyim? Benim evimde televizyon köşede dururken ben kimseye sohbetlerde “Evinizden televizyonu çıkarın” diyemiyorum. Ancak seyrettiklerinizde seçici olun. Tabi bu da çok zor, nefis her an tetikte bekliyor, açık bir kapı bulsam da kalbi hemen istila etsem diye.⁹⁷

Bu gün televizyon yayınlarını en çok takip edenler 1960 öncesi doğan ve bir zamanlar televizyona karşı en büyük tepkileri veren yaş grubudur. Televizyonda dizilerin takip edilmesi konusunda sorulan soruya “kültüre, dine, geçmişe dair diziler” şerhi koymuş olmakla beraber “evet” cevabını vermişlerdir. Bu bireylerin yaş seviyelerinin ilerlemiş olması, aktif iş hayatının içinde daha az yer almaları, fiziksel olarak güçten düşmüş olmaları ve bu yüzden daha fazla evde vakit geçirmek zorunda oldukları

⁹⁴ <https://t24.com.tr/haber/kanal-7nin-oykusu,9491> (e.t. 22.01.2020)

⁹⁵ Umut Azak, “İslami Radyolar Ve Türbanlı Spikerler”, Nilüfer Göle, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, 4.Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s.91

⁹⁶ M. K. Bursa, 1963

⁹⁷ N. O. İzmit, 1951

düşünülecek olursa “televizyon dünyası” bu grupta yer alan bireyler için bir “yol arkadaşlığı” vazifesi üstlenmektedir:

Sabah kalkıyorum, kılacaklarımı kılıyorum, okuyacaklarımı okuyorum. Gün boyu da ibadette edilmiyor ki, ne yapayım bende televizyonu açıyorum bir ses bir nefes oluyor bana. Televizyona o kadar alışmışız ki geçen gün bozuldu, radyo gibi sadece sesiyle idare edelim dedik olmadı, hemen tamirci çağırdık.⁹⁸

1990 sonrası dönem katılımcılarımızın “Dizileri takip ediyor musunuz?” sorusuna genelinden gelen “hayır” cevabı televizyona olan ilgisizliklerini göstermektedir. Bu kuşakta internet üzerinden istediği zamanda, istediği mekânda, istediği filmi, diziyi, belgeseli, haber ya da tartışma programını izleyebilmek isteyen yeni bir seyirci profili oluşmuştur. Tüm dünyada ve aynı zamanda ülkemizde görsel medya artık bir zamanlar etkisi altına alarak değişimlerine zemin hazırladığı genç bireyler tarafından ikincil plana itilmiş konumdadır. Bu kuşağın gençleri artık kendi yayın akışlarını oluşturdukları sosyal medyada vakit geçirmeyi tercih etmektedirler.

İki binli yıllarla birlikte dini gruba mensup bireyler için evde televizyonun varlığı kanıksanmıştır. Bu dönemde AK Parti hükümeti tarafından yeniden düzenlenen RTÜK yönetmeliklerinin⁹⁹ özel kanalların yayın politikaları üzerindeki etkisi ve TRT’nin yeni yayın politikaları belirlemesi de etkili olmuştur.

Haber ve tartışma programları hala büyük bir çoğunlukta katılımcılar tarafından takip edilmektedir. Katılımcıların hepsi tarafından “Gündüz kadın kuşağı programlarını takip ediyor musunuz?” sorusuna gelen “hayır” cevabı ise tarafımızca tatmin edici bulunmamıştır.

1960 öncesi kuşak teknolojik sebeplerle sosyal medyayı kullanamamakla birlikte bu yaş grubunda olan katılımcılarımızın içinde You Tube, Facebook, Instagram, Pinterest uygulamalarını kullananlar da bulunmaktadır. 1960-1990 arası kuşakta da aynı sosyal medya uygulamalarının kullanımı ön planda gözükmektedir. 1990 sonrası kuşakta You Tube ve Facebook uygulamalarının popülerliğini yitirdiği, en popüler uygulamanın Instagram olduğu tespit edilmiştir. Bütün kuşaklarda Twitter uygulamasının kullanımı yok denecek kadar az sayıda kalmıştır.

⁹⁸ N. O. İzmit, 1951

⁹⁹ <https://www.rtuk.gov.tr/hakkimizda/3803/878/hakkimizda.html> (e.t. 22.01.2020)

You Tube, Facebook, ve Pinterest uygulamaları daha çok gündelik hayat, özel zevkler, bireysel becerilerin paylaşıldığı sosyal medya uygulamaları olarak bilinmektedir. Instagram, popüler hayatın yaşam stillerinin paylaşıldığı, şöhretli isimlerin veya bu ve benzeri uygulamalar sayesinde sosyal medya fenomeni olanların hayatlarının takip edildiği bir mecradır. Twitter ise ülke ve dünya gündeminin takip edildiği, siyasal, sosyal ve bilimsel tartışmalarının yapıldığı, hatta son dönemlerde toplumsal hareketlerin organize edilmeye başladığı (gezi eylemleri, sarı yelekliler, siyah yaşamlar değerlidir vb.) bir bilişim ağı niteliğindedir.

Katılımcılardan elde ettiğimiz verileri sosyal medya uygulamalarının genel kullanım alanları çerçevesinde analiz ettiğimizde, dini gruba mensup kadınların sosyal medyayı kişisel beğenileri veya güncel bilgi ihtiyaçları için kullanmayı tercih ettikleri söylenebilir. Twitter'ın katılımcı grup içinde kullanımının yok denilebilecek kadar az sayıda olması genelleme yapmak için yetersiz görülse bile gruba dâhil kadınların bu platformdan bilinçli olarak uzak durdukları kanaatini uyandırmaktadır. Görüşme yaptığımız bir katılımcımızın konuşma esnasında “*Aslında siyasete ve toplumsal olaylara ilgim çok fazla ama bir girersem bu alana bir daha kopmam diye korkup hiç bulaşmıyorum,*”¹⁰⁰ tarzında ifadelerde bulunması da düşüncemizi destekler niteliktedir. Gruba bağlı kadınların eğitim seviyeleri veya yaşları ne olursa olsun entelektüel bir bakış açısı geliştiremedikleri için sosyal ve siyasi konularda fikirlerin çatıştığı bu alanı tercih etmedikleri de söylenilebilir.

1990 sonrası kuşaktaki katılımcılarımızın çoğunluğu Instagram uygulaması kullanmaktadırlar. Instagram uygulamasının sosyal mecra olmanın ötesinde modern dünyanın popüler yaşam tarzlarının topluma dağıtım ve pazarlama aracı oluşu ayrıntısıyla birleştirildiğinde yeni kuşak dindar kadın profilini kitle kültürün şekillendirmeye başladığı söylenilebilir.

2.4.2. Müzik ve Dini Musiki

İnsanın varoluşuyla beraber his ve hayal dünyasında etkili olan melodik ritimlerin, İslam Fıkhı açısından hükmü tartışmalı bir konu olagelmıştır. Bu konu ile ilgili genel görüş müziğin caiz olmadığı yönündedir. Bununla beraber pek çok tasavvufi

¹⁰⁰ A. Ç. Körfez, 1970

geleneğe ait musiki türlerinin varlığı da mevcuttur. Özellikle Mevlevi gelenekte “sema” olarak yer bulan müzikal yapı günümüze kadar varlığını korumuştur. Mevlana, “ Musiki, Tanrı âşıkları için, ruhun gıdası olmuştur. Zira musikide sevgili ile birleşme ümidi mevcuttur,”¹⁰¹ diyerek müziğe özel bir misyon yüklemektedir. Mevlevi geleneğin haricinde birçok tarikatın da (Kadiri, Rufai, Nakşibendi, Gülşeni, Halveti vb.) dergâhlarına özel ilahi formunda eserleri mevcuttur. Bu eserler kimi zaman zikir halkalarında okunurken, kimi zaman da mübarek ay, gün ve gecelerde okunmaktadır.

Günümüzde pek çok farklı türleriyle toplumsal hayatın içinde var olan müzik olgusu dindar kesim için “şüpheli” olma konumunu halen korumaktadır. Dini grup bireyleri için müzik, ilk dönemlerde tamamen uzak durulması gereken bir mekruh, hatta haram hükmüne yakın bir durum olarak nitelenmektedir ve özellikle herhangi bir çalgı olmadan söylenen ilahi formundaki eserler kabul edilebilir nitelikteki müzik eserleridir. Tasavvufi gelenekle birlikte gelişen tarikatlarda musikiye olan yatkınlık, dini grup bireyleri için yadsınamaz bir gerçeklik olması bakımından önem arz etmektedir. Grup içinde, “*Elest ’te insan yaratılıp ruhu üflendikten sonra Rabbinin ona hitap eden nidasını duyan kul dünya hayatı boyunca hep o nidadaki güzelliği aramaktadır, bu yüzden de ritimler ona hoş gelir*” şeklinde bir anlatı bulunmaktadır. Bu insanın fitraten meyli olan fakat kendisine yasak olarak tanımlanan bir şeye meşruiyet arama çabası olarak yorumlanabilir.

Araştırmamızda bu konuyu destekler nitelikte veriler elde edilmiştir. Büyük bir çoğunlukla “ Müzik dinliyor musunuz?” sorusuna “ Evet” cevabı verilmiştir. Bu noktada müzik-dini musiki ayrımı yapılmamıştır. Dini gruba bağlı bireyler arasında 1990 öncesi doğan katılımcılar Türk halk ve Türk sanat müziğini tercih etmişlerdir. Pop ve arabesk müzik tercihi görece daha azdır. R&B, rap, hip hop vb. müzik türleri genel tercihler arasında yer almamaktadır. Bu tarz müzik yapan ve aynı zamanda kendini “dindar” olarak tanımlayan müzisyenler ve müzik grupları, katılımcıların geneli tarafından tanınmamaktadır. Tanınan isimler Türkiye’de görüntülü medya tarafından popülerlik kazanan Yusuf İslam, Sami Yusuf, Maher Zain ile sınırlı kalmıştır. Bu noktada bireysel tercihlerin belirleyicisi ve günlük bilginin kaynağı olarak yine medya ve kitle kültürü gözükmektedir.

¹⁰¹ Süleyman Uludağ, *İslam Açısından Musiki ve Sema*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1976, s. 357

Katılımcıların büyük çoğunluğu bilinçli bir şekilde müzikli bir eğlence mekânına gitmediklerini, ancak gittikleri yerde bulunan müzikten de rahatsız olmadıklarını belirtmişlerdir. Kadın sesinin haram olduğuna dair inanç ise gruptaki katılımcıların genelinde mevcuttur.

Müzik konusu dini gruba bağlı bireylerde kuşaklar arasında farklılaşma bağlamında en düşük ayrışmanın yaşandığı alan olarak tespit edilmektedir. Müzik dinlemek için bir mekâna gitmek dini hayatla bağdaştırılmazken gidilen mekânda çalınan müzik dini hayata aykırı hissedilmemektedir.

Bu konu ile ilgili ismini açıklamak istemeyen bir katılımcı şöyle demiştir:

On beş, on altı yaşlarımdaydım, babamdan gizli kaset dinlerdik. O zamanlarda bizim evde müzik dinlemek söz konusu değil tabii. Orhan Gencebay'ın, Ferdi Tayfur'un kasetlerine ulaşmamız neredeyse imkânsız. Bir arkadaştan ödünç bulup dinleyelim dedik. Bir gün okuldan döndük ki kasetler ortalıkta yok. Bizimkiler bulup sobada yakmışlar. Yıllar sonra bakıyorum evin içinde radyodan, televizyondan her türlü müzik çalıyor. Diyorum ki, kastınız bize miydi?

Aynı katılımcı çocukluk döneminde ailesiyle birlikte gittikleri düğünden annesinin apar topar çıktığını, çocukluk haliyle buna bir anlam vermediğini anlatıyor.

Sonradan öğrendim ki o dönemde (1975-1980 arasıydı galiba) annem yola yeni girmiş ve öyle ortamlardan uzak durmak gerektiğine dair tembihatlar almış, duyduklarına tereddütsüz itaat eden biri olarak da içine gelen sıkıntıya daha fazla dayanamayıp kalkıp o ortamdan kaçmış. Annem hala eğlenceli düğünlere katılmaz ama artık evin içinde rahatça müzik dinlenebiliyor. Zannedersem orada onu asıl rahatsız eden şey müzikten çok ortamda kadın erkek karışık olarak eğlenilmesiydi ¹⁰²

Bu katılımcımızın ifadelerinden anlaşılacağı üzere birey genel tutumlarını, inançlarını ve davranışlarını ait olduğu grubun yapısına göre şekillendirmektedir. Ama zaman içinde bu tutum ve davranışları hayatın doğal akışın içinde değişebilmektedir. Özellikle bu değişime kişinin olgun yaşlarına gelmesi ve tavırlarında fevriyetten kurtulması etkili olmaktadır. Bu durum kuşak kuramlarına getirilen “değişimlerin yaşa

¹⁰² (970’li yıllarda aile dini gruba dâhil olmuş, 2. nesil olarak gruba bağlı devam etmekte. 1986/87’li yıllar anlatılıyor)

bağlı olarak doğal seyrinde gerçekleşmektedir” şeklindeki eleştirilerle benzerlik göstermektedir.

2.4.3. Tatil Anlayışı ve Sportif Faaliyetler

Araştırmamız için belirlediğimiz, en yüksek nüfus yoğunluğuna sahip olan Marmara bölgesi yakın geçmişte kırsal hayat ve geleneksel toplum yapısından müteşekkildi. Büyük ölçekli işletmeler ve seri üretim yapan fabrikaların bölgede yoğunlukla açılmasıyla birlikte (Bursa-Merinos: 1935, Kelebek: 1935, SEKA Kâğıt: 1936, Good Year: 1961, vb.) sanayileşme sürecine girmiş ve bölgede toplumsal yapıda kısa sürede büyük farklılaşmalar meydana gelmiştir. Geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçiş bu bölgede belirgin bir şekilde gözlenmektedir. Aile yapısında, ekonomik gelir seviyesinde, çalışma alışkanlıklarında, akraba ilişkilerinde gözlenebilir değişimler mevcuttur. Bölgede açılan fabrikalarda kadınların vardiyalı işlerde çalışmaya başlaması bölge insanı için 1940’lı yıllarda alışılmadık bir durum olarak ifade edilmektedir. Örneğin bu dönemlerde gece vardiyasına giden kadınların yalnız başlarına geç saatlerde dışarıda dolaşmaları hoş karşılanmamış ve bir nevi toplumsal dirençle karşılaşmışlardır.

Çalışmamızda tatil kavramı da, bu değişim bağlamında ele alınmıştır. Bu bölgede yaşayan bireyler için yazın köye (ailelerinin işlere yardıma) gitmekten ibaret olan tatil algısı kısa bir süre sonra değişime uğramış, yıl içinde ağır işlerde çalışan birey için “mutlak dinlenmenin gerçekleşeceği bir vakit” e dönüşmüştür.

Modernleşme süreciyle birlikte insan hayatında farklı bir anlam kazanan tatil olgusu dinin emirlerine uygun bir hayat yaşama gayreti içinde olan birey için nasıl bir anlam ifade etmektedir, zamanın üretmeden geçirilmesi olarak yorumlanabilecek tatil kavramına Müslümanın yaklaşımı nasıl olmalıdır, tatil yapmanın İslami bir usulü nasıl olmalıdır, modernleşme ve dindar bireyde tatil anlayışı gibi konular; 1990 sonrasında dindar kesim arasında sıklıkla tartışmalarda yer bulmuş ve akademik çalışmalara da konu teşkil etmiştir.¹⁰³

¹⁰³ Bkz. Hacer Tuzcuoğlu, *Türkiye’de Dini Kesimin Eğlence Kültürü(1980-2005)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008. Bkz. Mücahit Bilici, “İslam’ın Bronzlaşan Yüzü: Caprice Hotel Örnek Olayı”, Nilüfer Göle, *İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri*, 4.Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s.216- 236.

Tatil ve dinlenme konusuna, araştırmamızın evrenini oluşturan Erenköy Cemaati liderlerinin yaklaşımları grup içerisinde sıklıkla tekrarlanan “ istirahat kabirde” söylemleri ile özetlenebilir. Grubun şu andaki lideri Osman Nuri Topbaş kendisine, “- Efendim çok yorulduunuz, biraz istirahat buyursanız.” diyen yakınlarına, “Mümine bu dünya hayatında istirahat yok, bizim istirahatimiz kabirde olacak inşallah.” cevabını vermiştir. Grubun 1999’da vefat eden lideri Musa Topbaş, vakıf hizmetleri esnasında çok yorulduklarına ifade eden bir kadın müntesibe; “Elbette yorulacaksınız, yorulduğunuz zaman “O halde boş kaldın mı, yine kalk (başka bir iş ve ibadetle) yorul.”* ayetini hatırlayacaksınız,” diyerek çalışma – dinlenme ilişkisine dair genel tavrını ortaya koymuştur.

Aynı dönemde gruba ait *Altınoluk* dergisinin yazı işleri müdürü Ahmet Taşgetiren’in *Yeni şafak*’ta yayımlanan; "Caprice Otel'in Penceresinden Çeçenistan Görünüyor Mu?"¹⁰⁴ başlıklı yazısı ile modern tatil anlayışına getirdiği eleştiriler grup içindeki öğretiyi şekillendirmede etkin olmuştur.

Katılımcılarımız “Tatil yapıyor musunuz?” sorusuna nadiren “evet” cevabı vermektedirler. Deniz kenarlarında tatil yapmayı istemekle birlikte genelde tatile gitmemektedirler. İleri yaşta olan katılımcılarımız kaplıcaya gitmek için ayırdıkları zamanı tatil olarak adlandırdıkları, yurt dışı deneyimlerinin hac ve umre ile sınırlı kaldığı, bununla beraber kadınların da uygun şartlar sağlanırsa yalnız yolculuk yapabileceğini düşündüklerini tespit ettik. 1990 sonrası doğan grubun tamamı bu soruya “hayır” cevabını vermişlerdir fakat bu konuda biz bu yaş grubunun dini duyarlılıklarından dolayı tatil yapmayı istememekten çok buna vakit ayıramadıkları kanaatindeyiz. Bunun sebebi bir sonraki soruda sorulan “Deniz kenarında tatil yapmak ister misiniz?” sorusuna istisnasız “evet” cevabını vermeleridir.

Grubun genel yapısında düzenli spor yapma alışkanlığı olmamakla beraber geç kuşakta bir spor merkeze giderek spor yapma konusunda pozitif bir yaklaşım görülmektedir. Gruba dâhil kadınların büyük çoğunluğunun hadislerde çocuklara öğretilmesi tavsiye edilen yüzme becerisine sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Yüzme bilenlerin içinde ise kapalı havuza gidenlerin oranı oldukça düşüktür. Bu konudaki engelin kadınların tesettür problemi olduğu belirtilmektedir. Yüzme bilenler ise genelde

* İnşirah: 7.

¹⁰⁴ Ahmet Taşgetiren, “Caprice Otel'in Penceresinden Çeçenistan Görünüyor Mu?” *Yeni şafak*, 16 Ağustos 1996.

kadınlar arasında bile olsa mahremiyete yeterince dikkat edilmediği için bu ortamları tercih etmediklerini belirtmektedirler.

Bisiklet ve motorlu araç kullanmayı bilmekle ilgili soruya 1970 yılı sonrasında doğan katılımcıların tamamına yakını “evet” cevabını vermiştir. Bu soruyu araştırmamıza katma amacımız otomobilin her şeyden önce bireyin kendisini ve konumunu yansıtmada önemli bir obje¹⁰⁵ olma olgusundan kaynaklanmaktadır. Her toplumda otomobil insanlara haz veren bir araç olarak kabul edilmekte, otomobil sürmek özgürlükle özdeşleştirilmektedir.¹⁰⁶ Dini gruba bağlı kadınların otomobil kullanma arzuları bu bağlamda ele alındığında bir özgürlük arayışı olarak anlam kazanmaktadır. Birçok kadının gündelik hayatta araç kullanmasa bile, motorlu araç kullanma ehliyetine sahibi olma arzusunu, kadının daha özgür olma arzusunun dışı yansıması olarak ifade etmek mümkündür.

Dini hayat sadece ibadet hayatından müteşekkil olmadığı için, bireyin “boş zaman” olarak tanımlanan vakitlerini de kapsamaktadır. Dini grup normlarında, televizyon seyretmek, müzik dinlemek eğlence mekânlarında bulunmak zühd hayatından uzaklaşmak, vakti israf etmek, kalbin kararıp katılaşmasına sebep olmak manasında kabul edildiği için ilk dönemlerde dini gruba bireylerin kesinlikle uzak kalması gereken eylemler olarak tanımlanmıştır. 1980 sonrasında başlayan tüm boş zamana etkinliklerinin veya eylemlerin İslami versiyonlarını üreterek meşrulaştırma akımı neticesinde bu eylemlere gösterilen tepkiler de şiddetini yitirmeye başlamıştır. Bu durum dindar birey için, modern hayat ve dini hayat arasında bir tercih yapma zorunluğunun kalkması anlamına gelmiş olmakla birlikte, İslami hareketin içinin boşaltılması eleştirilerine de zemin hazırlamış gözükmektedir. “İslami” ön eki getirilen televizyonlar, radyolar, müzik eserleri, kıyafet firmaları, tatil beldeleri vb. İslami hareketin 1960 -1990 arasında mücadele ettiği gayri İslami alanlar ve modernliğe karşı oluşturulan mevziler olma konumundan çıkmıştır. Bu durum, İslam kimliğinin modern(nist) tüketim kültürüne yenildiği alan olarak da ifade edilmektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Serkan Güneş, “Türk Toplum ve Otomobil”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, sayı:25, s.216.

¹⁰⁶ Güneş, “Türk Toplum ve Otomobil”, s.224.

¹⁰⁷ Bilici, “İslam'ın bronzlaşan yüzü: Caprice Hotel Örnek Olayı”, s.219.

2.5. EĞİTİM, ÇALIŞMA HAYATI ve FİNANSAL İŞLEMLERE KATILIMDAKİ FARKLILAŞMALAR

Dindar kadının eğitim imkânına ulaşmasına ve çalışma hayatına katılmasına dair yaşadığı sıkıntıları daha önce detaylı olarak irdelemiştik. Dini gruba bağlı bireylerin eğitim seviyelerini değerlendirmemiz neticesinde, eğitimin bireyin dini yaşantısında pozitif bir fark oluşturduğu söylenebilir. Eğitimin artması tasavvufi bilgiye ulaşmak ve anlamak konusunda kolaylaştırıcı bir etki yapmakla beraber, içinde bulunduğu ortamın manevi dokusunu hissetmesinde ket vuran bir etki de gösterebilmiştir.

İstedikleri eğitimi alma imkânına ulaşamayan bir kuşak ile eğitime ulaşma noktasında önünde bir engel bulunmayan kuşak arasında eğitim hayatına bakış aynıdır. Bu konu ile ilgili olarak “Zorunlu eğitim sonrasında kadınların üniversite okuması gerektiğini düşünüyor musunuz?” sorusuna tümüne yakın cevaplar “Evet” şeklinde verilmiştir. Eğitim özgürlüğü konusu dindar kadının kırmızı çizgileri içinde yer almıştır.

Kız-erkek öğrencinin eğitim ortamında birlikte olması sorusuna “Evet” cevabı genelde karma eğitimli sınıflarda, lise ve/veya üniversite okuyan katılımcılardan gelmiştir. Açıköğretim ve İmam Hatip Lisesinde ayrı eğitim görmüş bireyler bu konuda olumsuz görüş belirtmiştir. Bu konuyla ilgili olarak katılımcımız, “*Herkes erkek veya kadın gözüyle bakıp normal ilişki kuramıyorlar. Bu yüzden ergenlik dönemi geçene kadar ayrı olmalı*”¹⁰⁸ şeklinde bir açıklama yapma ihtiyacı hissetmiştir.

Dini grupta ikinci nesil olarak bulunan ve isminin verilmesini istemeyen bir anne kızının sözleri karşısında çaresiz kaldığını belirtmiştir:

Kızımın kız-erkek karışık bir ortamda lise eğitimi alınmasına razı değildim, kızımı Kur'an Kursu eğitimi alması ve liseye dışardan devam etmesi konusunda ikna etmek için uğraşırken kızım; 'Görün bakın size bunları söyleyen ablalarımızın hepsi kızlarını okutacak, bir ben bu şekilde kalacağım, ben kurslarda oturup senin gibi başkalarını dinleyen konumda kalmak istemiyorum, ben oralarda ders veren olmak istiyorum,' dedi.

Bu katılımcımız ailesinin kendisini, gruba olan bağlılıkları yüzünden okutmadıklarını ise sonra öğrendiğini ve aynı öğretinin bir devamı niteliğinde farkında

¹⁰⁸ H. T. İzmit, 1970

olmadan kızına bu telkinlerde bulunduğunu aktarmıştır. Bugün kızının haklı çıkıyor olmasının ise kendisi için ayrı bir acı olduğunu ifade etmiştir.

Gruba aidiyet hissinin çok güçlü olması ve grup normlarına olan sıkı bağlılık neticesinde birey dâhil olduğu grupla özdeşim sağlamaya başlar ve bu durum bir zaman sonra bireyi grubun isteklerini sorgulamaktan alıkoyar. Dini bir gruba katılmak bireye belki dini hayatı yaşama noktasında kolaylık sağlamış olsa bile bir zaman sonra grup tarafından eylenen her tutum ve davranışı, pek çok sosyal grupta olduğu gibi, sorgusuz kabul etme yanılığısına itebilmektedir.

1990 sonrası doğan bir katılımcı ise eğitim sürecini grup içindeki bir çocukluk hatırasına bağlamıştır:

Annemle birlikte sohbete giderdik. Orada başka çocuklar da olurdu. Annesi üniversite mezunu olan bir arkadaş 'Benim annem buradaki ilk üniversite okuyan kişi' dediğinde adeta okuma isteğim perçinlendi.¹⁰⁹

2002 sonrası AK Parti hükümetinde dinin kamusal alanda daha rahat yaşanmaya başlaması ile birlikte dini gruba mensup kadınların eğitime katılım süreci değişmiştir. Özellikle üniversitelere başörtüsü ile girilebilmesine imkân tanıyan düzenleme ile birlikte ön lisans ve lisans mezunu olan kadın sayısı belirgin bir artış göstermiştir. Araştırmamız çerçevesinde rastgele seçtiğimiz örneklem grubumuzun büyük oranda lisans mezunu olması tesadüfi bir durum olarak kabul edilemez. Eğitim konusu değerlendirilirken özellikle 1960-1990 arası kuşak grubunda yer alan katılımcılarımızın tahsillerini ileriki yaşlarında aldığı bilgisi dikkate alınmalıdır. Belgelendirilmiş bir eğitim sahibi olma isteği dindar kadın için bilgi sahibi olmanın ötesinde kamusal, toplumsal ve özel alanda daha önce yaşadıkları problemlere bir tepki veriş biçimi olarak önem kazanmaktadır.

Dini gruba bağlı farklı kuşaklardan olan katılımcılarımızın eğitim hayatına dair tecrübeleri farklı olsa bile şu anda bu konuya bakış açıları benzerlik göstermektedir. Buna göre, dindar kadınlar hem eğitim imkanına sahip olmak hem de çalışma hayatına kendi inisiyatifleri ile katılmak istemektedirler. Bu noktada Göle'nin, kentli üniversiteli kızın var olan stil ve tavırlarıyla geleneksel İslamcı kadından daha çok kentli modern kadına benzediği tespiti paralellik arz etmektedir.

¹⁰⁹ N.Ö. İzmit. 1991.

Toplumsal değişime paralel olarak araştırma evrenimizi oluşturan dini grubun kadının öğretime katılmasına dair anlayışında da değişimler gözlenmektedir. Bu tutum değişikliği grup liderinden çok, liderin yardımcısı konumunda olanlarda görülmektedir. Ancak bu değişim gruba bağlı kadın bireyler arasında bir polemik konusu teşkil etmektedir. Özellikle geçmiş dönemlerde grubun, İslami kurallara uygun olmayan lise ve üniversite ortamlarında kızların okutulmasına karşı takındığı genel tavır ile günümüzde okumuş grup üyesi kadına gösterilen saygın tutum arasındaki çelişkinin bir problem olarak grup içinde varlığını hissettirdiği gözlenmektedir. Bu durum yukarıda yaptığımız “belgelendirilmiş eğitime sahip olma isteği” konusuna da açıklık getirmektedir.

Katılımcıların kadının öğretimi konusundaki sorulara verdikleri cevaplar ışığında gruba dâhil olan kadınların öğretime bakış açılarını tespit etmiştik; fakat bu tespitimiz grup liderinin öğretime bakış açısıyla örtüşmemektedir.

Kur’an kurslarımız öğretimden ziyade eğitimi hedeflemeli, bir fazilet yuvası olmalıdır. Zira istikbalin şeref sayfalarını dolduracak anneler, ancak bu müesseselerin mahsulü olacaktır. Burada okuyan kızlarımız mezun olup hayatın sürprizleriyle karşılaştıkları zaman, İslam’ın güzelliklerini orada sergileyebilmelidirler.¹¹⁰

Eğitim ailede başlar. İnsanın ilk mürebbisi annesidir.”¹¹¹ “Günümüzde de hanımlar; dinlerini öğrenme, zahiri ve batını bilgilerle mücehhez olma yolunda, gayreti elden bırakmamalı, sahabe hanımlarını örnek almalıdır. Bir Müslüman hanımefendiye, bir Müslüman anneye gereken asıl tahsil budur. Çünkü gerçek istikbal uhrevi istikbaldir.¹¹²

Akıyla birlikte onun kalbi de eğitilebilirse, fitratında mevcut olan (menfi) temayüllerin hakka ve hayra yönlendirilmesi ancak o zaman mümkün olabilir.¹¹³

Yukarıdaki paragraflardan anlaşılacağı üzere kadın için eğitimli olmak; bilimsel bilgi ve öğretim almaktan ziyade, İslami kurallar çerçevesinde şekillenen kadının toplumsal rollerine uygun becerileri elde etmek, Müslüman kimliğin görünür yüzünü temsil yetkisine haiz bireyler olma beceresini kazanmak olarak tanımlanmaktadır. Gerçek eğitimin diplomalarla elde edilemeyeceği, hatta kalpte irfana dönüşmeyen bilginin

¹¹⁰ Osman Nuri Topbaş, *Dünyadaki Cennet- Huzurlu Aile Yuvası*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2006, s.155.

¹¹¹ Osman Nuri Topbaş, *Saliha Hanım*, İstanbul: Yüzakı Yayıncılık, 2016, s. 43.

¹¹² Topbaş, *Saliha Hanım*, s.48-49.

¹¹³ Osman Nuri Topbaş, *Hizmet: Manevi Zirvelerin Ulvi Basamağı*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2010, s.126

sahibini felaketlere sürükleyeceği de vurgulamaktadır. Bu bağlamda grup içinde lider, görevli kadrolar ve taban arasında önemli bir fikir ayrılığı tespit edilmiştir.

Tanımlanmış bir ücret karşılığı çalışan kadın sayısı, katılımcılar arasında oldukça düşük seviyede kalmıştır. Çalışan kesim genellikle 1980 yılı sonrasında doğan bireylerden oluşmaktadır. Kadının tanımlanmış bir ücret karşılığı “mutlaka” bir işte çalışmasına dair genel kanı olumsuz yöndedir. Katılımcıların büyük bir kısmının lisans mezunu olmasına rağmen genelin çalışma hayatına olumsuz baktıkları tespit edilmiştir. Bu veri bize dindar kadının eğitilmiş olmayı genelde maddi kazanç beklentisinden çok toplumsal statü kazanma aracı olarak elde etmeyi arzuladığı fikrine götürmüştür.

Tüm katılımcı gruplarda kadın ve erkeğin aynı ortamda çalışması yaşanan toplumsal değişim süreçlerine rağmen halen problem olarak görülmektedir. Şayet zorunlu olarak çalışılacaksa uygun ortam sağlanması gerekliliğine dair görüş belirtmişlerdir.

Katılımcılarımızın bu konudaki ortak kanaatlerinin oluşmasının kaynağı olarak grup lideri O.N. Topbaş’ın bu paragraftaki cümleleri gösterilebilir:

Erkek, dini sınırlara dikkatli olmalı, mecbur kalmadıkça kadın ve erkeklerin birlikte çalıştığı karma ortamlarda bulunmamaya gayret etmelidir. Kendi iradesi dışında böyle mekânlarda çalışmak mecburiyetinde kalırsa, gözüne ve hareketlerine dikkat etmeli, dinimizin emrettiği edep ve hassasiyetleri gözetmelidir. Eğer işveren mevkiinde ise böyle karışık çalışma ortamına vesile olmamalı, erkekler ve kadınlar gerekirse ayrı çalışma zaman ve mekânları düzenleyerek, hatalara düşülmesinin önüne geçmelidir.¹¹⁴

Kadınların her türlü işi yapması konusunda ise kuşaklar arası bir uzlaşma tespit edilememiştir. Bu soruyu katılımcıların daha çok “fiziki güç” bağlamında ele aldıkları için kararsız kaldıkları düşünülmektedir; çünkü kadının her türlü işte çalışması konusunda grup liderinin şu cümleleri kanaatimizce grubun genel tavrını belirleyici niteliktedir:

Kadınları erkeklerin hoyrat dünyasında erkeklerle aynı şartlarda koşturmaya, kadının canını çıkarmaya, kadına hak vermek mi diyorlar? Annelikten mahrum bırakılan hanımı; mesaiye tabi, cazibesini işinde kullanmaya memur ve mecbur bir iş kadını yapmaya lütuf mu diyorlar? Kadını; bir tarafta aile, evlat ve anne-baba, diğer tarafta yüksek tahsil, kariyer ve iş arasında bocalar vaziyette bırakmanın adına kadına pozitif ayrımcılık mı diyorlar?¹¹⁵

¹¹⁴ Topbaş, *Dünyadaki Cennet- Huzurlu Aile Yuvası*, s. 82.

¹¹⁵ Topbaş, *Saliha Hanım*, s.37.

Çağımızda kadınlarla erkekler arasında uydurma bir eşitlik yarışı başlatılmıştır. Yaradılıştaki hususiyetlere zıt olan bu yarış, hanımlık ve annelik vazifelerini zedelemiştir. Mühim olan her alanda bir eşitlik değil haklar ve vazifeler arasında bir dengedir.¹¹⁶

Araştırmamız esnasında gruba ait müesseselerde (vakıf, dernek, gençlik merkezleri, eğitim binalar vb. alanlar) çalışma ortamlarının kadın – erkek mahremiyetine uygun düzenlenmeye çalışıldığı görülmüştür.

İslam dini emeğin korunmasını esas alan bir ekonomik yapıyı teşvik eder, faizi ve faizin her türlüünü ise “haram” olarak tanımlar.¹¹⁷ Bu kaide çerçevesinde düşünülecek olursa faizin sistemleştiği bankalar ve bu bankalar aracılığı ile yapılan işlemler, dindar bireyin gündelik yaşantısında ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Bankacılık sektörü ve faizli sistemler İslam ticaret hukuku çerçevesinde akademik araştırmaların konusudur. Konunun bu çalışmada ele alınma sebebi dini gruba bağlı bir bireyin, direkt veya dolaylı olarak faizle iş gören kurumlarla olan ilişkisini belirlemek içindir. Bu gün ekonomik yapının her kademesinde var olan bankacılık sisteminin toplumun genel hayatının dışında tutulması zaten şu an için mümkün gözükmemektedir.

Toplumun genel yapısından farklılaşarak, zühd hayatı yaşamayı tercih eden bireyin finansal işlemler konusunda ki tutum ve davranışlarında gözlemlerimizi şu şekilde sıralayabiliriz: Genel olarak bankaların verdiği kredi kartları kullanılmakla birlikte, kart ödemelerinde faizsiz ödeme seçeneği tercih edilmektedir. Özellikle internet üzerinden yapılan alımlarda ve kurumlara ait borç ödemelerinde (elektrik, su, doğalgaz vb.) internet bankacılığı kullanılmaktadır. Bu konuda 1960 yılı öncesinde doğanlar için teknolojiye adaptasyon sorunu mevcuttur. Ev- araç veya ihtiyaç kredisi kullanımında genel olarak hayır cevabı verilmekle birlikte kredi kullananların, faizsiz sistemle çalışan kurumları tercih ettikleri ifade edilmiştir. Kredi kullananlar genel olarak yaşça genç sayılacak bireylerdir.

2.6. KIYAFET SEÇİMİ VE TUVALET KONUSUNDAKİ FARKLILAŞMA

Tüm dinlerde, dini inanışın toplum içindeki görünürlüğü belli semboller aracılığıyla gerçekleşmektedir. Kipa, haç, hilal, çan, ezan vb. bunların hepsi dinleri

¹¹⁶ Topbaş, *Dünyadaki Cennet- Huzurlu Aile Yuvası*, s. 147-148.

¹¹⁷ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/282/275-ayet-tefsiri> (e.t. 24.02.2020)

toplumun içinde temsil eden dini semboller olarak karşımıza çıkmaktadır. Semboller dinin kendisi olmamakla beraber bireyin ait olduğu dine bağlılığının birer nişanesi konumundadır. İnsan inandığı bir kutsala, bir fikre, bir ideolojiye sadece inanarak kendi varlığını tamamlanmış hissetmemekte, bu inancını başkalarıyla da paylaşma ve diğer inanan bireylerle bütünleşme ihtiyacı duymaktadır. Hatta inancını paylaşmaktaki gayesi başkalarına inancını “aktarmaktan” daha çok, toplumda bu inancıyla “kabul görme” beklentisidir.

Dindar kadın için tesettür dini inançlarının bir neticesi olarak tanımlansa bile, taşıdığı sembol değeri sebebiyle İslamcı hareketin bir aktörü olarak tanımlanmaktan kurtulamamaktadır. Müslüman kadının kıyafet seçimi dini bir vecibe olarak değil de bu bağlamda bir sembol olarak irdelenecek olsa bile, kadının kıyafet seçimi konusunda toplumun genel hassasiyeti çok yüksek gözükmektedir. Neredeyse hiç bir sembol, bir kadının inancını temsil eden kıyafet seçimi kadar tartışma konusu olmamıştır. Kadının İslam Fıkhı çerçevesindeki tesettür ölçüsü belli olmasına rağmen hemen hemen her dini vaaz mutlaka kadının tesettür ölçüsünün ele alındığı bir konuşma şekline dönüşebilmekte; siyasi veya toplumsal içerikli sıradan bir haber programı, tesettürün laiklik ve modernlikle uyuşmadığına dair cümlelerin kurulduğu bir arenaya dönüşebilmektedir. Dindar kadının kıyafet seçimleri her kesim tarafından eleştirilebilecek bir konu konumdadır. Bir kesim tesettürlü bir hayatı tercihinden dolayı dindar kadını temel insani haklarından mahrum etmek isterken, yine aynı kadın din adına konuşanlarca, dini geleneğe uygun olmamakla, dini dejenere etmekle itham edilmektedir.

Kadın dindarlığı açısından iki farklı kutbun buluştuğu ortak bir nokta vardır. Her ne şekilde olursa olsun dindar kadının toplum içinde görünürlüğünün minimize edilmesi gerekmektedir. Bir kesim, toplum içinde dindar kadının örtüsüyle var olmasını modern dünyanın görsellik algısıyla bağdaştıramadığı için yok sayma çabasındadır; diğer kesim ise dindar kadını toplumdan uzak tutarak modern dünyanın girdaplarında kaybolmaktan kurtaracağı inancı çerçevesinde kadını toplumda görünmez kılma çabasındadır. Dindar kadın içinse asıl problem, ne yaparsa yapsın örtünme meselesini siyasetin malzemesi

olmaktan kurtaramamaktır. “Örtünme meselesi sadece kadınların yaşam koşullarıyla sınırlı kalmayıp bir kültür ve medeniyet meselesine dönüşmektedir.”¹¹⁸

Bütün bu söylemlerle birlikte özellikle dini gruba bağlı kadınlar için kıyafet seçimi, dindarlığının ve takva hayatının yegâne göstergesi gibi algılanmaktadır. Dindar kadının kıyafet tercihleri 2000’li yıllara kadar ait olduğu dini grubu temsil eder bir konum içermektedir. Dış kıyafet seçimlerinden, eşarp renklerine hatta eşarpların bağlanış şekline kadar pek çok unsur adeta dindar kadının ait olduğu dini topluluğu ifade etmekteydi.

1992 yılında Tekbir giyim tarafından düzenlenen defile¹¹⁹ ile ilk defa dindar kadının kıyafet tercihi, kapitalist düzenin metalaştırma sürecine dâhil olmuştur. Böylece dindar kadının örtünmesi ile ilgi mücadele etmesi gereken alana bir yenisi daha eklenmiştir. Bu mücadele alanını, son derece cazip şekillerde tasarlanan, kendine ait bir tarz oluşturan yeni stil kıyafetler aracılığıyla üretilen (kentli - üniversiteli) dindar kadın modeli ile yıllardır alışageldiği örtünme biçimleriyle, bir dönem uğrunda mücadeleler verdiği “mücadele kadın” kimliği arasında bir uzlaşma sağlama çabası olarak tanımlanabiliriz.

Siyaset ve dini söylemlerin konusu olmaktan çıkıp modanın konusu olan yeni tesettür olgusu, dindar kadının hayatında kıyafet seçimlerinde, modellerden renk seçimine kadar birçok farklılıklar oluşturmaya başlamış ve dindar kadının gündelik hayatında kendine kalıcı yer bulmuştur. Araştırma evreni olarak tespit ettiğimiz dini grupta 90’lı yılların sonlarına doğru kadınların tesettürü konusundaki bir tutum bu bağlamda oldukça dikkat çekicidir. Grup içindeki anlatılara göre, o dönem hayatta olan Musa Topbaş kendisini ziyarete gelen kadınların kıyafetlerindeki aşırı gösterişli tavırlardan hoşnut olmamış ve “*Eskiden annelerimizin düz düz örtüleri vardı onları takarlardı, şimdi o tarz örtüler yok mu da bu hanım kardeşlerimiz bu kadar gösterişe, ışıltıya düşkün olmuş,*” şeklinde memnuniyetsizliğini dile getirmiş. Bunun duyulması üzerine gruba bağlı bazı kadınlar düz renk eşarp kullanmaya ve daha sade kıyafetler tercih etmeye başlamışlardır.

¹¹⁸ Selim Sözer, *Modernleşme Sürecinde Geleneksel Dinî Gruplar: “İskenderpaşa Cemaati” Örneği*, Doktora Tezi, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 100.

¹¹⁹ Milliyet, “Tesettür Podyumda” 26.05.1992, s.15. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Tekbir%20Giyim/>

Bir katılımcının o döneme dair anlattıkları çok dikkat çekicidir:

O dönemde altın yıldızlı eşarp modası diye bir şey çıkmıştı. Döneme göre çokta pahalı bir üründü. Parası olan da olmayan da alıyordu nerdeyse. Hatta bu yüzden evlerde huzursuzluk bile çıktığını duymuşluğum vardır. Bir kardeşimizin beyi de devlet memuru, o dönem aldığı maaş belli, neyse kardeşimiz taksitle maksitle illa bir yol bulup kendine bu eşarplardan bir tane aldırılmış. Sonra Musa Efendimizin bu tavrı veya talebi diyeyim, ihvan arasında duyulunca kardeşimiz aldığı eşarabın etiketini bile daha sökemeden geriye vermeye niyet etti. O dönemde tabii bağlılıklar da başka, şimdikiler olsa yapar mı bilmem? Hoş o kardeşimiz de şimdi aynı şeyi yapar mı ondan da pek emin değilim. Asıl ilginç olansa eşarabı geri verdiğinde yerine aldığı ürünler... bir pardösü, bir etek, bir buluz, bir gömlek hatta çorap çamaşır gibi birkaç şey daha. Bu olayı bana anlatırken “N..... ablacım büyüklerimiz hem ahiretimizi kurtarmamız için bize nasihat ediyorlar hem de bu dünyamızı kolaylaştırıyorlar. Eşarabı verip yerine aldığım şeyleri görünce kendimden utandım. Boş yere ne huzursuzluklar çıkarmışım meğer.”¹²⁰

Bir süre çok yoğun olarak devam eden bu tutum şu anda etkinliğini yitirmiş gözükmektedir.

Katılımcılarımıza dışarıya ait özel kıyafetler giymeleri ile ilgili sorduğumuz soruya büyük oranda “evet” cevabı alınmıştır. Dış kıyafet olarak genellikle pardösü tercih edilmektedir. Kıyafet tercihi grubun içindeki statüye göre de şekillenebilmektedir. Görevli kadınların kıyafet tercihlerini genellikle “takva ölçüsünde” belirledikleri ve genellikle koyu renkleri tercih ettikleri söylenebilir. Kadınların pantolon giymesi ile ilgili olarak sorulan soruya ise büyük oranda “ hayır” cevabı verilmiştir. Pantolon giydiğini belirtenler bulunmakla birlikte bu cevabı veren kesimin; gruba bağlılık ve kendini gruba ait hissetme düzeyi ile ilgili soruya negatif yönde cevap verdikleri (bağlılık seviyeleri düşük) belirlenmiştir.

Elde ettiğimiz veriler gruba ait bireylerin genel olarak dış kıyafet tercih ettiklerini, kıyafetlerin şekil bakımından farklılıklar içerebildiğini, bununla birlikte grupta belli mevkilerde olan kadınların kıyafetlerinin rol model alındığını göstermektedir. Toplumda var olan yeni tarz tesettür akımlarından görece etkilenildiğini, fakat grup aidiyetinin artmasıyla kıyafetlerin daha sade ve koyu renk tercih edildiği gözlenmiştir. Gruba yeni katılanların kıyafet tercihleri konusunda zorlama olmasa bile, İslami temel

¹²⁰ N. O. İzmit, 1951

tesettür ölçüsü grubun genelince uygulanmaktadır. Başörtüsü olmayan grup üyesine rastlanmamıştır. Grup içi söylemlerle 2000’li yıllarla birlikte artış gösteren tesettür moda akımlarına karşı bir direnç oluşturulmaya çalışıldığı tespit edilmiştir.

Ayakkabı tercihleri genel olarak ayağı tamamen kapatan tarz ayakkabılar olarak belirlenmiştir. Yazlık sandalet tarzı ayakkabılar genel olarak tercih edilmemekle birlikte 1990 sonrası doğan kuşaktaki katılımcılar arasında kullanılmaktadır.

Tuvalet konusunda katılımcılarımızın tercihleri şu şekilde belirlenmiştir: Kadının güzel koku sürerek dışarı çıkmasının haram olmasına dair sahih kabul ettikleri hadis çerçevesince genel olarak çok keskin kokulu parfümleri kullanmayı tercih etmemektedirler; bununla birlikte ter kokusunu engellemeye yönelik olan hafif kokulu parfüm ve deodorantlar kullanılmaktadır. Genel olarak el-yüz bakım kremleri kullanılsa bile makyaj malzemeleri kullanımı çok sınırlıdır.

Saçlarda boya vb. maddelerin kullanımı ancak 1990 yılı sonrasında doğan grup içinde rastlanmaktadır. Saç boya malzemelerinin kullanımının helal olması bahsine şüpheyle bakılmaktadır. Estetik merkezlerine giderek kişisel bakım yaptırmak, makyaj malzemesi kullanmak aynı şekilde 1990 sonrası kuşak tarafından kabul edilebilir bir durumdur. Makyaj, parfüm veya saç boyama gibi tuvalet konularının dini gruba açısından kabul edilebilirliğin belirleyicisi ise –özellikle sohbetlerine devam ettikleri ablaları tarafından- genç eşlerinin olması veya eşlerin bu konuda isteklerini belirtmiş olması olarak belirlenmiştir.

3. SÜRELİ YAYINLAR VE FARKLILAŞMA

Bir grubu tanımak, sahip oldukları düşünce yapılarını anlamak ve grup hakkında karar vermek için o grubu ait kitap, dergi vb. şeyleri incelemek gerekir. Çalışmamızın bu bölümünde gruba ait süreli yayınları incelemeye tabi tuttuk ve grubun geçirdiği farklılaşmaları belirlemeye çalıştık. Çalışmada gruba ait *Altınoluk* dergisinin yayın hayatına başladığı 1986 yılına ait sayılar, 1998 yılına ait sayılar ve 2020 yılının ilk beş sayısı incelenecektir. Ayrıca gruba ait olarak bilinen farklı dergiler hakkında da genel bir çerçeve oluşturulacaktır.

1986 yılında “Andını Hatırla” kapak sloganı ile yayın hayatına başlayan *Altınoluk* dergisi bugüne kadar kesintisiz olarak yayımlanmaya devam etmektedir. Dergi

çıkış gayesini ilk sayısında “ümme inşası” olarak belirlemiş ve her Müslüman bireyi de bu inşadan mesul tutmuştur. Konu seçimleri, unutulmuş Müslüman âlimlerin ve fikir adamlarını hayatları ve eserleri, tarihten “şanlı ve ibret verici” hatıralar, dünyada yaşanan İslami hareketler, mazlum Müslüman halkların sıkıntıları, sosyal hayatta Müslüman ahlakına uygun davranmaya yönelik görgü kuralları vb. şeklindedir. Dergi tasavvufi bir yapı tarafından çıkartılmış olmasına rağmen tasavvuf ve zühd hayatına görece daha az yer verilmiş, Müslümanın dünya hayatını İslami merkeze alacak şekilde tanzim etme çabasına girilmiştir. Bu dönemde özellikle İslam ve Batı medeniyetini karşılaştıran, Müslümanı kendi kültürünü tanımaya ve sevmeye yönelten, Batı’da yapılan İslam araştırmalarını ele alan, kültürel karşılaştırma yazılarına sıkça rastlanmaktadır. Yazar seçimleri özellikle akademik çalışma yapan isimlerden tercih edilmiş gözükmektedir. Yayın kadrosunda kadın yazar bulunmamaktadır. Dergide 1987 yılının Şubat sayısına kadar grubun o dönemdeki lideri Musa Topbaş’ın yayınlanan yazısı bulunmamaktadır. Şubat ayında (ölümünün sene devriyesi münasebeti ile) Sami Efendi’nin hayatını anlattığı yazı Sadık Dana müstear ismi ile yayınlanmıştır. Bu yazı ile başlayan gelenek günümüze kadar devam etmiş ve derginin orta sayfası grup liderinin yazılarına tahsis edilmiştir.

Derginin baskı kalitesi dönemin teknolojik şartlarına göre yüksek seviye olarak değerlendirilebilir. Sayfa sayısı 50 olarak belirlenmiştir. Dergide yayınlanan yazılara bu dönemde telif ücreti verilmektedir. Derginin yurt içi abonelik fiyatı 5000 TL, yurtdışı ülkeler için 20 Dolar olarak belirtilmiştir. Dergi abone olanlara her yıl ciltli bir eser vererek yıllar içinde her evde bir kütüphane oluşturmayı hedeflemektedir. Derginin ilk on iki sayısında çok az reklama yer verilmektedir ve alınan reklamların geneli farklı yayın evlerinin çıkardığı eserlerin tanıtımı şeklindedir. Al-Baraka Türk’ün tam sayfa reklamı faizsiz kar payı dağıtan kuruluşların yeni yeni ortaya çıkmaya başladığı dönemde grubun bağlılarına verdiği örtük bir mesaj niteliğindedir.

Dergiyle birlikte hediye olarak verilen *Yuvamız* ekinde ise kadın ve çocuklara yönelik yazılara yer verilmektedir. Bu kısımda yer alan yazılar aile saadeti, çocuk yetiştirme teknikleri, tabiat harikaları, dini hikâyeler ve kıssalar şeklinde sıralanabilir. Bu dönemde kadınlar tarafından yazılmış çok sınırlı sayıda yazı yer almaktadır. Dergi saman kâğıda ve düşük bir baskı kalitesinde çıkmaktadır.

1998-1999 dönemine ait incelenecek ilk sayının kapak yazısı “Modernist Çizgi Nereye Koşuyor” dönemin toplum yapısını ve grubun döneme bakışını özetler niteliktedir. Bu dönem bir yandan 28 Şubat süreci sonrasında dindar kesimin -özellikle de dindar kadının- mağduriyetler yaşadığı süreç olarak önem taşıırken diğer yandan da modernist çizginin Kur’an ve Sünnetin yeniden değerlendirilmesi ve yorumlanmasını gündeme taşımıştır. Birçok akademisyen ve fikir adamı modernizm ve İslamcı modernist çizgi üzerine açıklamalar getirerek; modernizmin Aydınlanma sonrasında bilimsel bilginin Hristiyanlığı sorgulama ve toplum hayatında etkisizleştirme süreci olduğu, Hristiyanlığın felsefi ark planı olan bu sorgulamaya cevap verebilecek bir akideye sahip olmadığını, modernist çizginin de bu süreci İslam dünyasına ihraç etmeye çalıştığı şeklindeki olaya bakış açılarını belirtmişlerdir.

1988 Nisan sayısı, kapağında İstanbul Üniversitesi’nin tarihi kapısının önünde derslere alınmayarak dışarıda bırakılan onlarca başı örtülü kızların resminin kullanıldığı “İslamla Barışmak” başlığıyla bu dönemin diğer problemini el almıştır. Yaşanan bu problemler, 75 yıl önce din ve devlet arsında kurulan negatif ilişkinin neticesi olarak yorumlanmış ve çözümü devletin toplumdaki yok edemediği dinle barışması olarak tespit edilmiştir.

Bu dönemde yazı işleri müdürü olarak Ahmet Taşgetiren adı yer almaktadır. Dergide yayınlanan birkaç şiirin haricinde hiçbir kadın yazarın adı geçmemektedir. Kadın ve çocuklar için verilen *Yuvamız* ekinde bu bağlamda önemli bir farklılaşma olarak kadın yazar sayısında ciddi bir artış vardır. Fakat hala sorumlu kadrolarda kadınlar yer almamaktadır.

Derginin baskı kalitesi yüksek olmakla birlikte bu dönemde dijital baskıya geçtikleri düşünülmektedir. Bir önceki dönemde farklı kuruluşlara yaptırılan dizgi ve baskı işleri artık Erkam Yayınları’nın kendi bünyesinde yapılmaya başlamıştır. Bu dönemde derginin abonelik bedeli 3.500.000 TL, yurt dışı bedel ise 40 Dolar olarak tespit edilmiştir. Ülkede yaşanan ekonomik çalkantıların şiddeti dergi bedeli olarak belirtilen rakamlarda çok net gözlenmektedir. Ayrıca Balkan ülkeleri ve Müslüman Türk dünyası da derginin yayın ağına girmiştir.

Bu dönemde dergide ilk olarak mart ayında yayınlanan devre mülk tatil köyü reklamının nisan sayısında tamamen farklı bir konseptte yayınlanması derginin yayın

politikalarında kesin çizgilerini göstermektedir. Mart ayında “beklediğiniz tatil”, “tatil için aradığınız her şey” spotlarıyla ve banyo havuzu yanında bornozu ile oturan genç bir kız çocuğu resmi ile yayınlanan reklam bir sonraki ay “fikir birliği yapabileceğiniz, gönül dostlarınızla birlikte olacağınız ortam”, “kaplıca şehri” spotlarıyla yer almıştır. (bkz.Ek.6.)

Bu dönemde dergiye reklam veren şirket sayısında artış ve çeşitlenme gözükmektedir. Özellikle hac ve umre organizasyonu yapan şirket reklamlarındaki artış dindar kesimde yükselen ekonomik seviyenin göstergesi olması bakımından önemlidir. Yayınlanan yazılara telif ödendiğine dair bir veri bu dönemde görülmemektedir.

2020 yılına gelindiğinde göze çarpan ilk değişim derginin çıktığı ilk günden beri devam eden paspartulu kapak tasarımının kaldırılmış olmasıdır. (bkz. Ek 7.) Dergide kapak resimlerinin etrafındaki çerçeve, bu güne kadar grubu toplumdan ayıran, kendi yapısını koruma altına almaya çalışan, kendini kendi dünya görüşü ile sınırlandıran fakat bunu yaparken kapıları farkında olmadan diğerlerine kapalı tutan bir anlayışın ürünü olarak kullanıldığı hissini oluşturmaktadır. 2019 yılında kullanılmaya başlayan tasarım, kapakta başlayan bütünleşmeyi topluma yayma, fark etmeden örülen duvarları yıkma, kendi duruşuna güvenmenin bir yansıması olarak kendini göstermektedir.

Derginin çıktığı günden itibaren konu seçimleri mutlak bir tutarlılık içerisinde gözükmektedir. Ülke ve dünya gündemine dair konular “inşası için çalışılan ümmetin her bir ferdinde Müslüman bakış açısını oluşturma gayretiyle” tasarlanmış gözükmektedir. İnceleme fırsatı bulduğumuz dergilerden edindiğimiz izlenim, derginin 34 yıllık yayın hayatı süresinde üstlendiği misyon ve oluşturduğu vizyon dışına çıkmadığıdır. Dergide yaşanan en radikal değişim kurucu kadroda yer alan ve derginin ilk sayından itibaren yazıları yayınlanan Ahmet Taşgetiren’in, düşünce ayrılıkları neticesinde görevinden ayrılmasıdır.

Dergi eki olarak verilen *Yuvamız*, 2000’li yıllarla birlikte *Şebnem* ve *Altın Çocuk* adında iki farklı ek olarak verilmeye başlanmıştır. *Şebnem* eki genellikle kadınların kaleminden yazıların yer aldığı bir dergi konumundadır. Böylelikle *Altınoluk* sayfalarında yer verilmeyen kadın yazarların kendilerini ifade edebilecekleri bir platform oluşturulmuş gözükmektedir. *Şebnem*’in yayın kurulunda kadınların da yer alması grubun kadın-erkek cinsiyetçi rollerindeki genel tutumu açısından büyük bir değişimin göstergesi

niteliğindedir. Asıl değişim göstergesi ise *Altınoluk* dergisinin sayfalarını bir kadın yazara düzenli olarak açılmış olmasıdır. Son dönemde Rabia Brodbeck'in yazılarına düzenli olarak yer verilmeye başlanılmış, bununla birlikte farklı birkaç kadın yazarın yazıları da dergi sayfalarında kendine yer bulabilmiştir. Bu noktada dergide en uzun soluklu yer bulan kadın yazarın bir mühtedi olması da toplumsal değişim bağlamında grup için farklı bir kilometre taşı niteliğindedir.

Son dönem dergiler, değişen teknolojik gelişmelerin takip edildiğinin açıkça görüldüğü bir tasarıma sahiptir. Dergi basımında kullanılan kâğıt ve basım tekniğı olarak gözü yormayacak bir tercih yapıldığı görülmektedir. Derginin günümüzde abonelik bedeli 190 TL, yurtdışı bedeli ise 70 Euro'dur. Daha önceleri dolar üzerinden bildirilen abonelik bedeli bu dönemde değiştirilmiştir.

Reklam politikalarında bir değişim gözlenmemektedir. Son dönemde genellikle Erkam Yayınları'nın çıkarttığı kitapların tanıtımı ve gruba bağılı yardım kuruluşlarının ilanları bulunmaktadır.

Grubun 2017 yılında çıkardığı *Genç: Ebedi Gençlik Dergisi* dizayn ve içerik olarak farklı gözükmeyle birlikte seçilen konular ve konulara getirilen yorumlarda aynılık devam etmektedir. *Genç* derginin ilk sayılarında görülen erkeğe özgü olma hali son dönemle birlikte yumuşatılmış gözükmektedir. Dergi ilk çıktığı yıllarda dönemin gençlik dergilerinin birçoğunda olan karışık grafik tasarım, spot yazılar tarzında ve kuşe kâğıda basılı çıkarken günümüzde tasarım sadeleşmiş bununla beraber daha uzun yazıların yer aldığı bir yapı kazanmıştır. Bu değişim derginin gençler istediğini vermek yerine gençlerden ne istediğini gençlere sunmayı hedefleyen bir yayın politikası belirlediği izlenimini oluşturmuştur.(bkz. Ek 8.)

Grup 2004 yılında *Yüzakı* adıyla kültür sanat ağırlıklı bir dergi daha çıkarmıştır. Dergi ilk yıllarda bu anlamda faaliyet göstermiş olsa bile bu dönemde dergi içerik bakımından *Altınoluk*'tan çok da farklı bir dergi görüntüsü vermemektedir. Grup ayrıca Türkiye dışındaki dünyaya hitap edebilmek için *Sufi Wisdom* adında İngilizce bir dergi çıkarmaktadır.

4. DİNİ GRUPTA FARKLILAŞMAYA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Dini gruplarda değişime neden olan faktörler genel olarak toplumsal değişimin gerçekleşmesinde etkili olan faktörlerden farklı olmamakla beraber; bilinen bir gerçektir ki kapalı gruplar yapıları gereği bazen toplumda gerçekleşen sosyal, ekonomik ya da teknolojik gelişimlere kendilerini kapatabilmektedirler. Amerikan *Amişleri* bu tarz gruplar içinde en bilinen örnektir.¹²¹ Genelde grup yapılarında topluma bu denli kapalı tutumlar sıklıkla gözlenmez; fakat kesin olan, gruplar toplumun bütününden belli oranlarda ayrıştıkları sürece varlıklarını sürdürebilirler.

Araştırmamız çerçevesinde incelediğimiz dini grubun değişimini etkileyen faktörleri, değişim süreçlerini ve değişimlere karşı geliştirdikleri duyarlılıkları tespit etmeye çalıştık.

4.1.SİYASİ YAPILARIN İLİMLİ POLİTİKALARI

Grubun değişim sürecinde en etkili faktör olarak ülkenin genelinde de geçerli olan siyasi gelişmeleri belirledik. Ülke genelinde siyasi yapının 80 sonrasında dini hayata dair getirdiği ılımlı politikalar sayesinde toplumda dini eğilim hızlanmıştır. Bunun akabinde dini gruplara dâhil olan üyelerin geniş bir sosyal yelpazeye sahip olması grup içinde değişimin başlangıcı olarak kabul edilebilir.

Geçmiş dönemlerde siyasi yapıların ve devlet mekanizmasının dini gruplara yönelik sert tutumlarını deneyimleyen dindar bireyler, bilinçli olarak dini gruplarla aidiyet kurmak istememişlerdir. Özellikle askeri darbelerle birlikte dini gruplar da kendi kapalı yapılarını çekilmişler ve gruba dâhil olacak bireylerin kabul edilmesi sürecinde çok seçici tavır sergilemişlerdir. Bu süreçte gruba giren bireyler ise aidiyetlerini açıkça söylemekten korkmuşlardır.

Araştırmamız çerçevesinde 1960 öncesi bireylerin bir gruba aidiyetlerini ifade etmekte yaşadıkları tedirginliklere karşı, 1990 sonrasında doğan bireylerin kendilik algılarında dini gruba bağlı bireyler olduklarını rahat ifade edebilmelerini sağlayan faktör; siyasi kadroların devlet eliyle toplumun inanç alanına getirdikleri özgürlüklerdir. Baş

¹²¹ <https://www.sabah.com.tr/yasam/2020/03/31/amis-nedir-amisler-kimdir-kimlerdir-nerde-yasarlar> (e.t. 21.07.2020)

örtülü diye devlet dairesinde işlem yaptırmaya dahi hakkı olmayan kadın, bugün başı kapalı olarak, devlet dairesinde işlemleri yapan konuma gelmiştir.

Bu bağlamda siyasi faktörlerin grup üzerindeki etkisini şu şekilde ifade edebiliriz. Siyasi otoritenin grup üzerinde kuracağı baskı grubu toplumsal alandan uzaklaştırıp kendi içine kapattığı zamanlarda, grup bireylerinin toplumsal değişimlere karşı gösterdiği direnç artarken; siyasi otoritenin dini inançlara karşı ılımlı politikalar izlediği dönemlerde grup toplumsal değişimleri bünyesine almaya açık hale gelmektedir.

Çalışma alanımızı oluşturan grup açısından bu rahatlama neticesi olarak gruba katılan yeni bireyler ve bu bireylerin kendilerine ait kültürel kodları grubun genel dinamiklerini etkilemiştir. Bir katılımcımız yaşanan bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: *“Eskiden biz bu yola girerdik ve yolun terbiyesini kuşanırdık, şimdi bakıyorum da yeni gelenler yola kendi tavırlarını, ahlaklarını sokuyorlar.”*

4.2.EĞİTİM DÜZEYİNİN YÜKSELMESİ

Siyasi faktörler neticesinde başlayan, 90’lı yıllarla birlikte dini grupların toplum tarafından tanınması ve kabul görmesiyle devam eden değişim süreci; dini grupla aidiyet ilişkisi kuran üniversite mezunu ve çalışan kadın profiline eklenmesiyle birlikte ivme kazanmıştır.

1990 yılı öncesinde dini gruba ait bireylerin eğitim seviyeleri genel olarak ilköğretim veya lise seviyesindedir. Lise ve üniversite mezunlarının dini gruba girme oranları arttıkça grup içi hiyerarşide yer edinme oranları da yükselmiştir. Genç kuşakların rol model olarak eğitilmiş bu grup üyelerini benimsemesi, 1990 yılı öncesinde Erenköy Cemaatinin kız çocuklarının okutulması konusundaki mesafeli duruşunu da yıkıma uğratmıştır. 28 Şubat süreci sonrasında kız çocuklarının okula gönderilmesine karşı grup içinde oluşturulan tepkisel yaklaşımlar ve pasif eylemler, etkin konumlara gelen eğitilmiş bireylerle birlikte anlam yitimi yaşamıştır.

Eğitilmiş kadının iş hayatına katılımı ile birlikte Nakşi geleneğin en önemli ritüeli olarak tanımlayabileceğimiz sohbet saatlerinde çalışan kadınlara göre ayarlamalar yapılmıştır.¹²² Bu uygulama, değişen toplumsal yapıya dini grubun kendini uyarlaması

¹²² Şeyma Midilli, *Erenköy Cemaatinde Kadın Sohbetleri: İçerenköy Senti Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s.60-61.

olarak yorumlanabilir. Kadının evde olması gereken saatler olarak toplumda kabul gören vakitlerde gruba bağlı kadınlar evlerinin dışındaki bir dini sohbete devam edebilir konuma gelmeleri grup için olduğu kadar toplum için de önemli bir değişim olarak nitelenebilir. 80'li yılların sonuna kadar grubun kadınlar için böyle bir uygulamada bulunması ihmal dâhilinde gözükmemekteydi.

90'lı yıllarla birlikte grup hiyerarşisinde bir konuma gelmenin, eğitim seviyesiyle bağlantılı olduğu kanısı grup içinde dillendirilmeye başlasa da, bu doğal bir sürecin neticesi olarak da kabul edilebilir. Gruba dâhil olan kadın profiline eğitim seviyesi yükseldikçe grupta görev alan kadınların eğitim seviyesi de doğal olarak yükselmektedir.

Araştırma alanımız olan dini grupta 28 Şubat sürecinde din eğitime getirilen yasaklardan sonra çocuk ve gençlerin eğitime yönelik faaliyet programları oluşturuldukları, bu programlarda çocukların dini bilgileri ve değerler eğitimi gibi konulara ağırlık verdikleri gözlenmiştir. Bu dönemde çocuk ve gençlik programlarının uygulayıcı rehberleri olarak genç kadınlar tercih edilmiş ve bu rehberlere pedagojik eğitimler verilmiştir. Grup 2000'li yıllara gelindiğinde çocuk ve gençlik merkezleri gibi kurumların açılmasına ehemmiyet vermiş, bu dönemle birlikte üniversite mezunu kadınlara yönelik ihtiyaç da doğal olarak artış göstermiştir. Resmi bir kuruluş açmak ya da o kuruluşta görev alabilmek için devletin getirdiği diploma ile tanımlanmış bir eğitime sahip olma şartı eğitimli kadın ihtiyacını fazlaştırmıştır. Bilgili ama belgesiz olan dini gruba bağlı birçok kadın bu dönemle birlikte bilgilerini belgelendirme çabasına girmişlerdir. Bu döneme kadar grup içinde kadına belirlenen geleneksel statü yeni bir form kazanmış ve çalışan kadın grup içinde onay bulmuştur.

4.3.MEDYA KULLANIMININ YAYGINLAŞMASI

Araştırma alanımız olan dini grubun genel yapısında meydana gelen değişimlerin bir kaynağı da medya olarak tespit edilmiştir. Daha önce medyadan ve medyanın toplumu değiştirme gücünden bahsetmiştik. Medyanın toplumu değiştirme gücünden dini gruba bağlı bireylerin etkilenmemesi düşünülemez.

Grup 90'lı yıllarla birlikte her şeyin İslami olanını yapmak tarzında başlayan toplumsal dönüşüm sürecinde, dini yayın yapan televizyon ve radyo kurma

çalışmalarından bilinçli bir şekilde uzak durmuştur. Özellikle tabandan yukarı iletilen televizyon ve radyo kurulması yönündeki talepler 2000'li yıllara kadar kabul görmemiştir. Fakat günümüze gelindiğinde Erkam Radyo ve Erkam TV ile medyadaki yerini almış gözükmemektedir. Google Play ve App Store uygulamalarının yanı sıra Facebook, Twitter, Instagram, Pinterest ve You Tube hesaplarının da bulunması grubun sosyal medya arenasında kendine güçlü bir yer edinme çabası olarak değerlendirilmiştir.

Erkam TV olarak internet üzerinden yayın yapılmakla birlikte bilindik manada bir televizyon kanalı olmaktan çok uzakta; daha çok bir You Tube video kanalı şeklinde görülmektedir. Gruba ait radyo ve TV yayınlarının yayın akışı incelendiğinde ise yayınların tamamının dini, milli ve manevi duyguları aktaracak sohbetler tarzında olduğu görülmektedir. Burada asıl dikkat çekici olan programcılar arasında henüz hiçbir kadın yapımcıya yer verilmemiş olmasıdır. Buna benzer bir durum gruba ait vakıf/dernek, gençlik merkezleri ve eğitim kuruluşlarında da yönetici kadrolarda kadınların yer bulamaması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum grubun kadının çalışma hayatına katılımına dair görüşleriyle örtüşmektedir.

Tabanda gruba bağlı kadınların çalışma hayatında var olması, (eğitim, sağlık, esnaf vb.) kendine ait bir gelirin olması grubun normlarıyla ters düşmezken, konu grubun kendini topluma deklare ettiği kuruluşlara (vakıf/dernek, merkez vb.) geldiğinde kadın kimliği problemleri bir alana dönüşmektedir. Bu durum grubun iç dinamikleri arasında ki tutarsızlığı göstermesi bağlamında önemli görülmektedir.

Gruba bağlı kadın bireylerde medya ve kitle kültürünün olumsuz etkileri en çok kadının gündelik hayat pratiklerinde kendini göstermektedir. Bu olumsuz etkiler, tesettürden taviz vermeden modayı takip etme gayreti, ev dizaynlarından sofraya düzenlemelerine kadar tüketim kültürünün etkisiyle hareket etmek ve bunların bireysellikten kopararak grubun geneline yayılmaya başlaması olarak tespit edilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak gözlemlediğimiz en dikkat çekici vaka şudur: Vakıf bünyesinde yapılan 2015-2016 bahar şenliği programında, genellikle gruba bağlı kadınların katıldığı “en güzel pasta süsleme yarışması” şeklinde bir etkinlik düzenlenmiş ve yarışmaya katılan pastalar sonrasında satışa sunularak gelir elde edilmiştir. Modern dünyanın rekabetçi yapısı İslam’ın “Hayırda yarışınız” düsturuna monte edilmiştir. Bu dönemin, *Yemekteyiz* programının toplumsal etkilerinin yüksek ve reyting oranlarının medya

analizlerinde¹²³ yer aldığı bir dönem olması; medyanın, toplum ve dini grup üzerindeki etkilerine dair yaptığımız tespit açısından önem arz etmektedir.

4.4.EKONOMİK SEVİYENİN YÜKSELMESİ

1980 sonrası dönemde ülke ekonomisi, uygulanan neo-liberal politikalar sayesinde küresel sermaye ve dünya ekonomik sistemiyle birleşmiş, devlet denetiminde olan ekonomik hayat özgürleşmiş ve ülkenin maddi zenginliklerinin dağılımında merkezden çevreye doğru bir kayma olmuştur¹²⁴. Bu süreçte ekonomik olarak güç kazanan birçok hareket kendi gruplarına ait şirketler kurmuşlar ve gruba ait sermayeyi kontrolleri altına almışlardır.

Araştırma evrenimizi oluşturan Erenköy Cemaati'nin bu manada bir şirketi bulunmamakla birlikte grubun şu anki lideri Osman Nuri Topbaş'ın ailesine ait olan şirketler gruba ait şirketlermiş gibi bilinmektedirler. Liderin ekonomik seviyesine bakarak grubun genelde zengin kimselere hitap ettiği dillendirilse bile şuan grubun genel yapısı üst-orta ve orta gelir grubuna ait kişilerden oluşmaktadır. Grubun geçmişe dair ekonomik yapısı incelendiğinde genel yapı, orta ve ortanın altı şeklindedir. Bir katılımcımız 1980'li yıllarda grubun içinde ekonomik olarak yaşadıklarını şu sözlerle ifade etmiştir: *O dönemde İstanbul'dan sohbet etmek için ablalar gelirdi, ihvanda onları karşılayıp sohbetin olacağı eve götürecek bir araç bulamazdık. Şimdi herkesin arabası altında, böyle hizmet etmeye ne var ki.* İfade edilen bu durumun ülkenin genel ekonomik refah seviyesinin yükselme süreciyle ilişkili olduğu açık olarak görülmektedir.

Bu dönemde vakıf/dernek çalışmaları öncelikle grup içi bireylerden ihtiyaç sahibi olanlara maddi ve ayni yardım, sonrasında Kur'an eğitimi hizmetlerine destek olmak amacı düşünülerek başlatılmıştır. Günümüzde bu çalışmalar birçok yabancı ülkede ihtiyaç sahiplerine yardım etme, su kuyusu açtırma, kurban kesim organizasyonları vb. tarzda devam etmektedir. Ekonomik seviyenin yükselmesiyle birlikte gruba ait vakıf/dernek sayılarında hızlı bir artış görülmüştür. Alan araştırması yaptığımız Kocaeli ilinde 90'lı yıllarda gruba ait tek bir vakıf bulunurken, 2020 itibari ile gruba ait altı farklı vakıf/dernek bulunduğu tespit edilmiştir.

¹²³ Yemekteyiz'i Neden İzliyoruz?, <https://t24.com.tr/haber/yemekteyizi-neden-izliyoruz,24234>, (e.t. 22.07.2020)

¹²⁴ Taslaman, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de İslam*, s.170-173.

SONUÇ

Kuşak farklılaşması bağlamında dini gruba mensup kadın bireylerde dini inanç, tutum ve davranışlarda meydana gelen değişimlerin araştırıldığı bu çalışmada Türk toplumunun tarihsel süreçlerine, sosyal, kültürel, ekonomik değişimlerine, teknolojik gelişimlerine, ahlak ve inanç sistemlerine uyumlu bir kuşak tasnifi yapılmış ve Türkiye için üç farklı kuşak bölümü tespit edilmiştir. Bu çalışmada ülkenin genelini kapsayacak bir kuşak tasnifi yapılmamış olup, kuşakların davranış tipolojileri çalışmada sadece dini gruba bağlı kadın bireylerin dini inanç tutum ve davranışları çerçevesinde incelenmiştir.

Araştırmamız neticesinde kuşakların dini gruba girme süreçlerinde farklılaşmalar olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılaşma 1960 öncesi gruptaki “dini birlikte yaşama” duygusundan, 1960 – 1990 arası grupta “dini olması gerektiği şekilde yaşama” düşüncesine dönüşme ve 1990 sonrasında “inancını yaşama hakkına sahip olma isteği” şeklinde özetlenebilir.

Dini bir gruba dâhil olmak her kuşakta “dini ibadetlerin yapılması konusunda” bireyi pozitif olarak etkilemektedir. İbadetlerin yapılma şekli konusunda en büyük farklılaşmanın, kadının hac ibadetini yanında bir mahremi olmadan yapabileceğine dair bir kabulün oluştuğu şeklinde tespit edilmiştir.

Bireyin, dini gruba ailesinden kalan bir miras gibi dâhil olması ile kendi iradesi çerçevesinde bir dini grubu araştırıp gruba girmesi arasında belirgin farklılıklar vardır. Dini grup normları çerçevesinde büyüyen ve gruba bu şekilde kendiliğinden dâhil olan bireyin grup sargınlığı yüksektir ve birey grubun temel normlarını kolaylıkla benimsemektedir. Gruba kendi araştırmaları sonrasında katılan birey, devamlı bir sorgulama-kabul süreçlerinin tekrarı ile normları kabul etmektedir ve grup sargınlığı ancak belli bir süreç sonrasında oluşmaktadır. Çocukluğunda grup içerisinde büyüyen birey, grup sargınlığının kaybolması ve grupta olmaktan haz almaması durumunda gruptan ayrılmanın bedelini ödemeyi genelde göze alamamakta ve grupta kalmaya devam etmektedir. Gruptan ayrılabilmesi grup ilişkilerine dair ciddi bir problem veya duygusal bir travma sonrası gerçekleşebilmektedir. Gruba belli bir yaşa gelip kendi tercihleri doğrultusunda katılmaya kararı veren grup üyeleri için ödenecek bedel daha düşüktür ve bu kişiler haz almadıkları ortamı terk etme kararını çok daha kolay verebilmektedirler.

Neticede gruba ait kapalı bir ailede ve sosyal ortamda büyüyen bireylerde kuşaklararası farklılaşmanın etkisi daha az gözlenmekte ve bu bireyler geleneksel yapıya daha yakın davranış kalıpları sergilemektedirler. Dini gruba belli bir yaşın üzerinde (25 ve üzeri) ve kendi iradeleri neticesinde dâhil olan bireylerde kuşaklararası değişim daha fazla gözlenmekte ve değişime daha açık davranış kalıpları sergilemektedirler.

Grup içinde uzun yıllar geçirmiş olan bireylerin geçmiş dönemlerdeki pek çok siyasi, sosyal ve ekonomik olumsuzluğa rağmen, yaşadıkları manevi hazlara dair bir özlem içerdikleri, gruba yeni katılan bireylerin de geçmişe zamanlara dair anlatılan manevi hallere ve hazlara öykündükleri görülmektedir. Bu durumu toplumun genel manevi yapısındaki dejenerasyonun grup ortamına yansımalarının sonuçları ve etkileri şeklinde yorumlamak mümkündür.

Bireyin grup içi rol ve statülerinin sosyal değişime direnç göstermesinde etkin bir rolü vardır. Grup içinde belli bir statüye gelmiş ve grup hiyerarşisinde yükselmiş bireyler, kendilerini diğer grup üyelerine karşı bir nevi rol model olma sorumluluğunda hissetmekte, tutum ve davranışlarını buna göre sergilemektedir. Grubun merkezine ve etkin kişilerine yakın konumda olmakta davranışlarda benzer bir etki göstermektedir.

Gruba mensup birey açısından, sosyal pratiklerdeki değişimi eleştirme, değişime direnme, değişimi reddetme grup içi statünün yükselmesiyle paralel olarak artmakta iken; grubun genel değişimi açısından, grup üyelerinin sosyal statüleri, eğitim seviyeleri ve ekonomik düzeyleri grup içi değişimin başat aktörleri konumunda yer almaktadır.

Gruba mensup bireylerin tutum ve davranışlarında modernite ve popüler kültür etkili olmaktadır. Bireylerde itikadi anlamda bir farklılaşma olmamakla beraber gündelik yaşam pratiklerinde (sosyal ve siyasal etkinlikler, boş zaman pratikleri, eğitim ve çalışma hayatı vb.) bu etkiler gözlenmektedir. 1990 sonrası doğan bireylerde yoğun bir şekilde gözlenen bu değişimler grup için yeni neslin ihtiyaçlarına göre yeniden yapılanmayı gerekli kılmıştır. Özellikle 1990 yılı sonrası doğan gençlere ulaşabilmek adına grup, iki binli yılların başlarında gençlik için etkin yapılanmalara yönelmiş, gençlik merkezleri, gençlik kampları, gençlik kulüpleri gibi birçok alanda yenilikler yapmıştır. Erenköy Cemaati olarak İslam'ın temel esaslarına bağlı kalınmak kaydıyla, toplumdaki kuşak farklılaşmalarını analiz etme ve genç nesle uygun programlar oluşturma çabası içinde oldukları tespit edilmiştir. Kuşak farklılaşması, sosyal bağlamda kapalı bir yapı olarak

nitelenen dini gruplarda bile yeni neslin istek ve ihtiyaçlarına göre yapısai değişiklikleri zorunlu kılması bakımından, dikkatle ele alınması gereken sosyal bir olgu olarak önem taşımaktadır.

15 Temmuz darbe teşebbüsü toplum nezdinde bir anda dini grupların itibar kaybetmesine, köklü bir gelenek olan tasavvuf ve tarikat yapıları hakkında şüphelerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu noktada Erenköy Cemaati'nin, iktidara etki grubu olma niteliği taşımak yerine, tasavvufi söylemlere bağlılık ve yakınlığıyla tarikat yapıları arasında kendini konumlandırma çabasında olduğu görülmüştür. Toplumda bu tarz dini yapılara karşı oluşan şüphelerin giderilmesi ve bu müesseselerin daha şeffaf toplumsal yapılar haline dönüşebilmeleri için; dini grupların sosyolojik yapıları ve işleyişlerinin, akademik çalışmalarda daha fazla araştırmacı tarafından detaylı olarak ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz.

Araştırmamız neticesinde ulaştığımız bir diğer sonuç, sosyal bilimler alanında Türkiye'nin tarihsel süreçlerine, kültürel geçmişine, sosyolojik yapısına ve ekonomik gelişimine uygun ülke genelini kapsayacak detaylı bir kuşak tasnifi yapılması gerekliliğidir. Kuşak tasnifleri çerçevesinde toplumumuza ait özgün kuşak tipolojilerinin çıkarılacağı görgül çalışmaların yapılmasının sosyal bilimler alanında önemli bir eksikliği gidereceği kanaatini taşımaktayız.

BİBLİYOGRAFYA

- AĞLARGÖZ Feyza, “ Kuşaklararası Sosyal Medya”, *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış*, ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayrakdaroğlu, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017 ss. 173-198.
- AĞLARGÖZ Ozan, “ Kuşaklar ve Çalışma Hayatı”, *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış*, ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayrakdaroğlu, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017, ss. 27-49.
- ALTUNTUĞ Nevriye, “Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:1, 2012.
- ARANSON Elliot, Timothy D. WILSON, Robin M. AKERT, *Sosyal Psikoloji*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012.
- ARSLAN Aykut, Selva STAUP, “Kuşak Teorisi ve İçgirişimcilik Üzerine bir Araştırma”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt:6, Sayı:11, 2015, ss.1-24.
- ATEŞ Süleyman, *İslam Tasavvufu*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992.
- AYDIN Mehmet Zeki, “Nesiller Arası İletişimsizliğin Sonucu: Kuşak Çatışması”, *Din ve Hayat*, Sayı: 22, İstanbul: 2014.
- AYTAÇ Ömer, “Boş Zaman Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:12, Sayı: 1, 2002, ss.231-260.
- AZAK Umut, “İslami Radyolar Ve Türbanlı Spikerler”, Nilüfer Göle, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, 4.Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, ss.91-109.
- BAKIRTAŞ Hülya, Sevilay U. DİVANOĞLU, Cemil AKKAŞ, *Y Kuşağı; Farkı Ne? Neyi, Niçin, Nasıl Alır ya da Aldırır?*, Bursa: Ekin Yayınevi, 2016.
- BAYKAL Ömer, “Türk Siyasetinde Refah Partisi Hanımlar Komisyonu Deneyimi”, *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami Ve Politik Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 2, 2017, ss.117-125.
- BİLGİN Vejdi, *Bizi Kuşatan Toplum /Sosyolojiye Giriş*, 6. Baskı, Bursa: Emin Yayınları, 2015.

- BİLİCİ Mücahit, “İslam'ın Bronzlaşan Yüzü: Caprice Hotel Örnek Olayı”, Nilüfer Göle, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, 4.Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, ss. 216-236.
- BILLINGTON Rosamund, Sheelag STRAWBRIDGE, Lenore GREENSIDES, Annette FITZSIMONS, “Kültür’ü Tanımlamak”, *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, ed. Anthony Giddens, çev. Günseli Altaylar, 2.Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2010 ss. 33-39.
- CEVİZCİ Ahmet, *Felsefenin Kısa Tarihi*, Ankara: Say Yayınları, 2012.
- CEYHAN Semih, “Zühd”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, C.44, 2013, ss.530-533.
- CLARK Peter B., *Din Sosyolojisi: Çağdaş Gelişmeler*, Çeviri Ed. İhsan Çapçioğlu, Ankara: İmge Kitabevi, 2012.
- CUFF E. C., W.W. SHARROCK, D. W. FRANCIS, *Sosyolojide Perspektifler*, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- ÇAMURCU Hayri, “Dünya Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar,” *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 13, ss. 87-105.
- ÇAYIR Kenan, “İslamcı Bir Sivil Toplum Örgütü: Gökkuşuğu İstanbul Kadın Platformu”, Nilüfer Göle, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, ss. 57-67.
- DEMİR Ali, Hatice ÖZKOÇ, Uğur DAMGACI, “Kuşakların Yaşam Memnuniyeti Açısından Farklılıklarının İncelenmesi,” *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış*, Ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayrakdaroğlu, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017, ss. 77-98.
- DEMİRTAŞ Mehmet Can, “Seçmen Davranışlarında Kuşak Faktörünün Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme,” *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış*, ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayrakdaroğlu, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017, ss.151-170.
- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI, *Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması*, Ankara, 2014.

- DURKHEIM Emile, *Ahlak Eğitimi*, çev. Oğuz Adanır, 22. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- DRUCKER Peter F., “ Bilgi Devriminin Ötesinde”, *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, ed. Anthony Giddens, çev. Günseli Altaylar, 2.Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2010, ss. 66-70.
- DURMUŞ Savaş, M. Şebab POLAT, “Sanal Para Bitcoin”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt: 9, Sayı: 18, 2018, ss. 659-673.
- ERMİŞ, Barış, “Günümüz Dini Grupların Siyasetle İlişkisi: Altınoluk/Erenköy Cemaati”, Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- FOUCAULT Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 1992.
- FREYER Hans, *Din Sosyolojisi*, Çev. Turgut Kalpsüz, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013.
- GÖLE Nilüfer, *Melez Desenler- İslam ve Modernlik Üzerine*,4. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- GÖLE Nilüfer, *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*, İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- GÖLE Nilüfer, *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar*, İstanbul: Metis Yayınları, 2015.
- GÜLADA Mehmet Ozan, “1936 Berlin Olimpiyatları'nda Spor Yayıncılığının Propaganda Amaçlı Kullanımı: Olympia Filmi Üzerine İnceleme”, *TRT Akademi*, Cilt:4, Sayı: 8, 2019, ss.328-345.
- GÜNAY Ünver, *Din Sosyolojisi*, 15. baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- GÜNDÜZ İrfan, *Osmanlılarda Devlet – Tekke Münasebetleri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1984.
- GÜNEŞ Serkan,“ Türk Toplumunu ve Otomobil”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:25, 2012, ss.216-230.
- GÜRBÜZ Sait, “ Kuşak Farklılıkları: Mit mi, Gerçek mi?” *İş ve İnsan Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, 2015, ss.39-57

- HANİ Muhammed b. Abdullah, *Adap*, çev. Ali Hüsrevoğlu, İstanbul: Erkam Yayınları, 1985.
- HANİ Muhammed b. Abdullah, *Büyük Sürur/ Adap*, çev. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul: Fetih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, 1976.
- HELD David, Anthony McGREW, David GOLDBALTT, Jonathan PERRATON, “Küreselleşme”, *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, ed. Anthony Giddens, çev. Günseli Altaylar, 2.Baskı, Ankara: Say Yayınları, 2010, ss. 71-75.
- KALIN İbrahim, *Ben, Öteki Ve Ötesi - İslam Batı İlişkileri Tarihine Giriş -*, 7. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- KARA Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 10. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- KARA Mustafa, “Evrâd”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, C.11, 1995, ss.533-535.
- KAYA Murat, *Ebedi Yol Haritası- İslam*, İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2009.
- KAYAOĞLU Aysel, Yavuz TUNA, *Psikolojiye Giriş*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.
- KIRTEPE Selçuk, *Televizyon Dizilerinin Toplum Üzerindeki Etkileri Sosyo-Kültürel Bir Çözümleme (Erzurum Örneği)*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014
- KONGAR Emre, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 19.Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017.
- KURT Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, 8.Baskı, İstanbul: Sentez Yayınları, 2015.
- KUŞEYRİ Abdulkerim, *Kuşeyri Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, 10.Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- KÜÇÜK Abdurrahman, Günay TÜMER, Mehmet Alparslan KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*, 4. Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.
- KÜÇÜKALP Kasım, Ahmet CEVİZCİ, *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010.

- MANNHEIM Karl, “ İdeoloji”, Sosyolojide Temel Fikirler, Martin Slattery, ed. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, 9.Baskı, Ankara: Sentez yayınları, 2017, ss.248-253.
- MARDİN Şerif, *Din Ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- McLUHAN Marshall, *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*, çev. Gül Çağalı Güven, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınlar, 2014
- McLUHAN Marshall, Bruce R. POWERS, *Global Köy*, çev. Bahar Öcal Düzgören, 2. Baskı, İstanbul: Scala Yayıncılık
- MİDİLLİ Şeyma, *Erenköy Cemaatinde Kadın Sohbetleri: İçerenköy Senti Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- MORSÜMBÜL Şebnem, *Değerlerin Kuşaklar Arası Değişimi: Ankara Örneği*, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- NEWMAN David M., *Sosyoloji: Günlük Yaşamın Mimarisini Keşfetmek*, Çev. Ali Arslan, Ankara: Nobel Yayınları, 2013.
- ONUR Bekir, “ Kuşak Kavramı Ve Kuşaklararası Diyalog” *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5461/1626> (16.07.2020)
- ÖCAL Mustafa, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- ÖZEL Çağıl Hale, “Kuşak Kavramı Ve Turizm Yansımaları”, *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış*, ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayrakdaroğlu, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017, ss. 1-21.
- ÖZELCE Gözde, *Türkiye'de Kadın Sufileri Rehber Edinenler Üzerine Nitel Bir Araştırma: Cemalnur Sargut Ve Hayat Nur Artıran Örneği*, Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- ÖZYÜREK Esra, *Müslüman Olmak Alman Kalmak*, İstanbul. İletişim Yayınları, 2015.
- PADEN William E., *Kutsalın Yorumu*, çev. Abdurrahman Kurt, İstanbul: Sentez Yayınları, 2008.
- PLOTNİK Rod, *Psikolojiye Giriş*, çev. Tamer Geniş, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009,

- POLAT Yılmaz, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'deki İslamcı Akımlar*, İstanbul: Milenyum Yayınları.
- PRENSKY Marc, "Digital Natives Digital Immigrants", *On The Horizon*, MCB University Press, Vol. 9, No. 5, 2001.
- RABBANİ İmam-ı, *Mektubat-ı Rabbanide Şeriat Ve Tasavvuf*, Çev. Necdet Tosun ve diğ., İstanbul: Erkam Yayınları, 2014.
- ROSTOW W.W, "Modernleşme Teorisi", *Sosyolojide Temel Fikirler*, Martin Slattery, ed. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, 9. Baskı, Ankara: Sentez Yayınları, 2017, ss. 310-317.
- SARIBAY Ali Yaşar, *Türkiye'de Modernleşme Din Ve Parti Politikası "MSP Örnek Olayı"*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985.
- SÖZER Selim, *Modernleşme Sürecinde Geleneksel Dinî Gruplar: "İskenderpaşa Cemaati" Örneği*, Doktora Tezi, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- SUBAŞI Necdet, *Türk Aydınını Din Anlayışı- 1980 Sonrası Örneği*, 2. Baskı, Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- SUMAN Defne, "Feminizm, İslam Ve Kamusal Alan", Nilüfer Göle, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, ss. 68-92.
- ŞENTÜRK Hulusi, *İslamcılık – Türkiye'de Siyasi Oluşumlar Ve Siyaset*, 3. Baskı, İstanbul: Çıra Yayınları, 2015.
- TASLAMAN Caner, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de İslam*, 4.Baskı, İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2013.
- TAYLOR Shelley E., Letitia Anne PEPLAU, David O. SEARS, *Sosyal Psikoloji*, çev. Ali Dönmez, 3.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2012.
- TOPBAŞ Osman Nuri, *İmandan İhsana Tasavvuf*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2002.
- TOPBAŞ Osman Nuri, *Dünyadaki Cennet- Huzurlu Aile Yuvası*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2006.
- TOPBAŞ Osman Nuri, *Hizmet: Manevi Zirvelerin Ulvi Basamağı*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2010.

- TOPBAŞ Osman Nuri, *Salih Hanım*, İstanbul: Yüzakı Yayıncılık, 2016.
- TOSUN Necdet, “Rabita”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, C.34, 2007, ss. 378-379.
- TUZCUOĞLU Hacer, *Türkiye’de Dini Kesimin Eğlence Kültürü(1980-2005)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- TWENGE Jean M., *Ben Nesli*, 4. Basım, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013.
- ULUDAĞ Süleyman, *İslam Açısından Musiki ve Sema*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1976.
- WEBER Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Milay Köktürk, 2.Baskı, Ankara: Bilge Su, 2013.
- YALÇIN Buse, Derya KELGÖKMEN İLİC, “Y Jenerasyonunun Farklılaşan İş Değerleri Ve Liderlik Algılamaları,” *Journal of Yasar University*, Cilt:12, Sayı:46, 2017, ss.136-160.
- YELDAN Erinç, *Küreselleşme, Kimin İçin*, İstanbul: Yordam Kitap, 2008.
- YILMAZ Gaye Gökalp, “Gündelik Hayatta Kuşaklararası Farklılıklar: Almanya’daki Türkler Üzerine Bir İnceleme”, *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış*, ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayrakdaroğlu, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017, sa.59-74.
- YILMAZ H. Kamil, *Altın Silsile*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1994.
- YILMAZ H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 12. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.
- ZIPES Jack, “Frankfurt Okulu ve Kültür Eleştirisi”, Çev. Erol Mutlu, *Kitle İletişim Kuramları*, Akara: Ütopya Kitabevi, 2005. ss.227-232.

İNTERNET SİTELERİ

<http://www.tdk.gov.tr>

<https://www.tccb.gov.tr/yurt-ici-ziyaretler/354/31900/kocaeli>

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30567>

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

<https://www.rtuk.gov.tr/hakkimizda/3803/878/hakkimizda.html>

<https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=23991&lst=MansetListesi>

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/282/275-ayet-tefsiri>

<https://www.aksam.com.tr/yasam/iste-dunyada-ilk-tv-reklamı/haber-458883>

https://www.ebs.org.tr/ebs_files/files/yayinlarimiz/149-egitimbersen.org.tr-149.pdf

<https://www.fikriyat.com/galeri/biyografi/sule-yuksel-senler-kimdir-sule-yuksel-senlerin-hayati>

<https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/sovyet-sosyalist-cumhuriyeti-birligi-sscb-310>

https://www.trt.net.tr/kurumsal/m_KilometreTaslari.aspx?yil=1975

<https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/merve-kavakci-islam/siyasi-hayatima-da-mal-olsa-8964.html>

<https://www.yenisafak.com/secim-1950/secim-sonuclari>

<http://blog.milliyet.com.tr/bir-zamanlar--hayat-mecmuasi--vardi/Blog/?BlogNo=374645>

http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/modullerpdf/Radyo%20Televizyon%20Tarihi.pdf

<https://www.youtube.com/watch?v=H7WONXi57qM>

<http://www.dogusyayingrubu.com.tr/hakkimizda/markalarimiz/Televizyon/star>

<https://www.sabah.com.tr/yasam/2020/03/31/amis-nedir-amisler-kimdir-kimlerdir-nerde-yasarlar>

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Hatice%20Babacan>

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Tekbir%20Giyim/>

<https://t24.com.tr/haber/yemekteyizi-neden-izliyoruz,24234>

EKLER

Görseller

Ek 1: İslamcı kadınlar tarafından çıkarılan Şadırvan dergisine ait ilk sayılarda milli – manevi ve kültürel değerlere ağırlıklı olarak yer verildiği gözlenmektedir.

Ek 1, Resim 1.

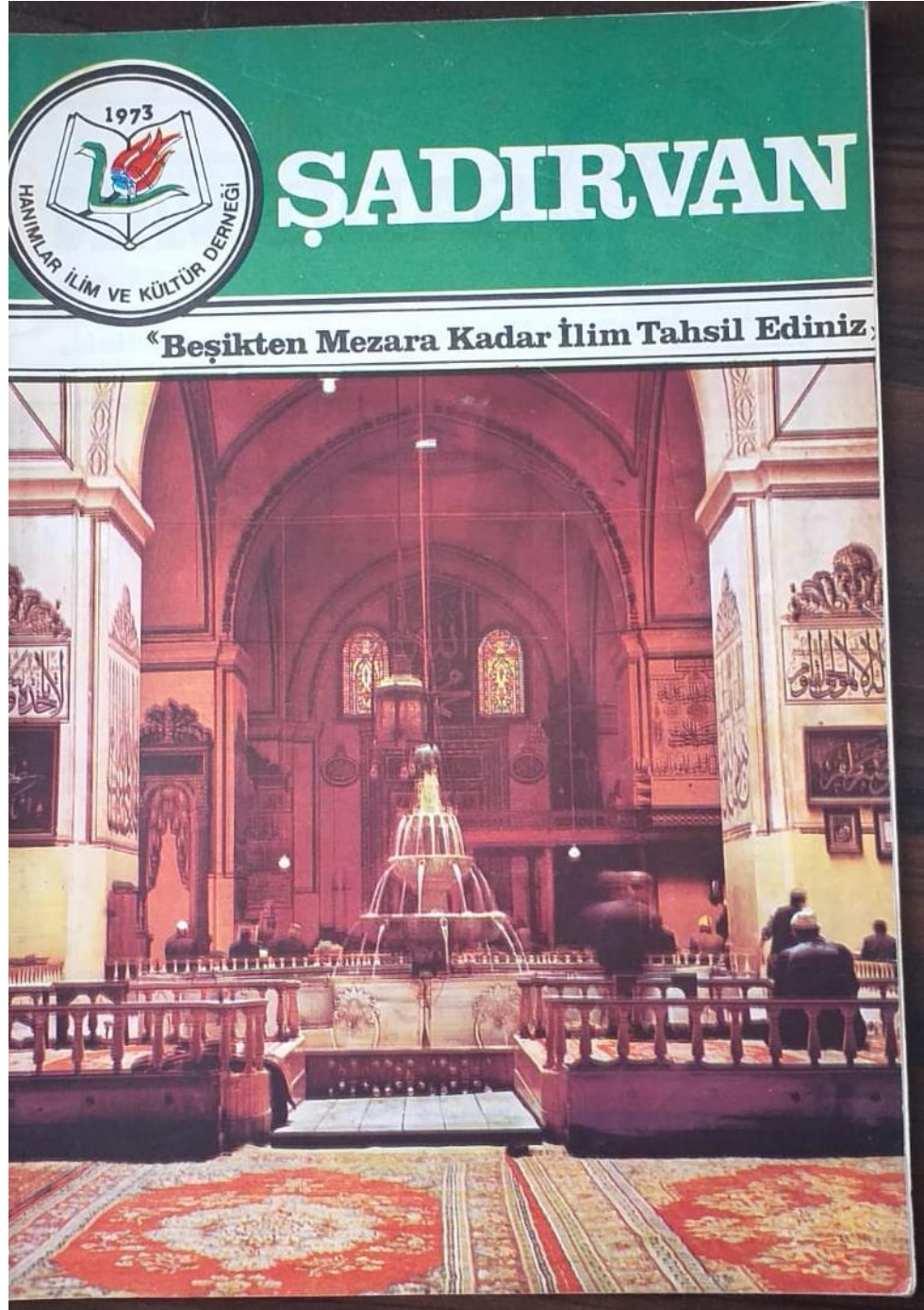
İÇİNDEKİLER	
– ŞADIRVANDAN SİZLERE 2	Hayrunisa ÖZNER 24-25
– KADIN MESELESİNDEKİ YANLIŞLAR Av. Hicran GÖZE 3	– TARİHTEKİ İZLER Hayrunisa AÇIKGÖZ 26
– 30 AĞUSTOSU KUTLARKEN Hanımın İlim ve Kültür Derneği 4	– BİZİM ELLER Mukâddes ÇITLAK 27-28-29
– A. ŞEREF GÜZELYAZICI HOCAMIZI KAY. Keşer GÜZELYAZICI 5-6	– ÇOCUKLARIMIZ Ayşe ESRA 30
– BİR ALEM GÖÇTÜ Ayşe GÜLDEN BAYO 7-8	– GENÇLİĞİN SESİ Seyhan KAYAR 31
– GENÇLİĞİN BUNALIMI Doç. Dr. Erman TUNCER 9-45	– BASINDAN SEÇMELER 32-33
– SÜNNET Doç. Dr. Asaf ATASEVEN 10-11	– BİR KİTAPLIK KURUYORUZ Reyhan ÇITLAK 34
– BENLİK VE-KAMİL İNSAN Ayten LERMİOĞLU 12	– BU KİTABI OKUDUNUZ MU? Ferhan AĞAÇHAN 35
– EZANSIZ SEMTLER Yahya KEMAL BEYATLI 13	– DERNEGİMİZDEN NOTLAR Fatma ÇALIKAVAK 36
– MAHALLE (Pembe mendilden) Cemal KUTAY 14-15	– FEYZ PINARINDAN Ayşe ESRA 37
– KİYMETLERİ UĞURLARKEN (Şiir) Mukâddes ÇITLAK 16	– KORKULARIMIZ Dr. Fatma BETÖL 38
– İKTİBASLAR 17	– GENÇ KALEMLER (Çocuk) Kamuran GENÇ 39
– PARİS MEKTUPLARI Nuriye AKIN 18-19	– RAHLE Tevhide Mualla MİNNETOĞLU 40
– KABENİN YOLLARI Siray UĞUR 20-21	– SORULAR ve CEVAPLAR Dr. Gülsen ATASEVEN 41
– İLK YARDIM Dr. Gülsen ATASEVEN 22	– SELAM GÖTÜRÜN (Şiir) Cemal OĞUZÖCAL 42
– A.E.T. ve TÜRKİYE Av. Meliha YALÇINTAŞ 23	– BATI HAYRANLARINA (Şiir) Verdi KANKILIÇ 43
– KADIN DÜNYASI	– FEZA VE BİZ N. Fazıl KISAKÖREK 44
	– ANONSLAR 45

Şadırvan/İlim - Fikir - Sanat ve Eğitim Dergisi / Kuruluşu : 29 Mayıs 1976 / Şimdilik 3 ayda bir çıkar / Sahibi ve Mes'ul Müdürü : HANIMLAR İLİM VE KÜLTÜR DERNEĞİ adına, Av. MELİHA YALÇINTAŞ / Neşriyat Müdürü: Av. HİCRAN GÖZE / Yayıncı: DOĞAN ÖÇER

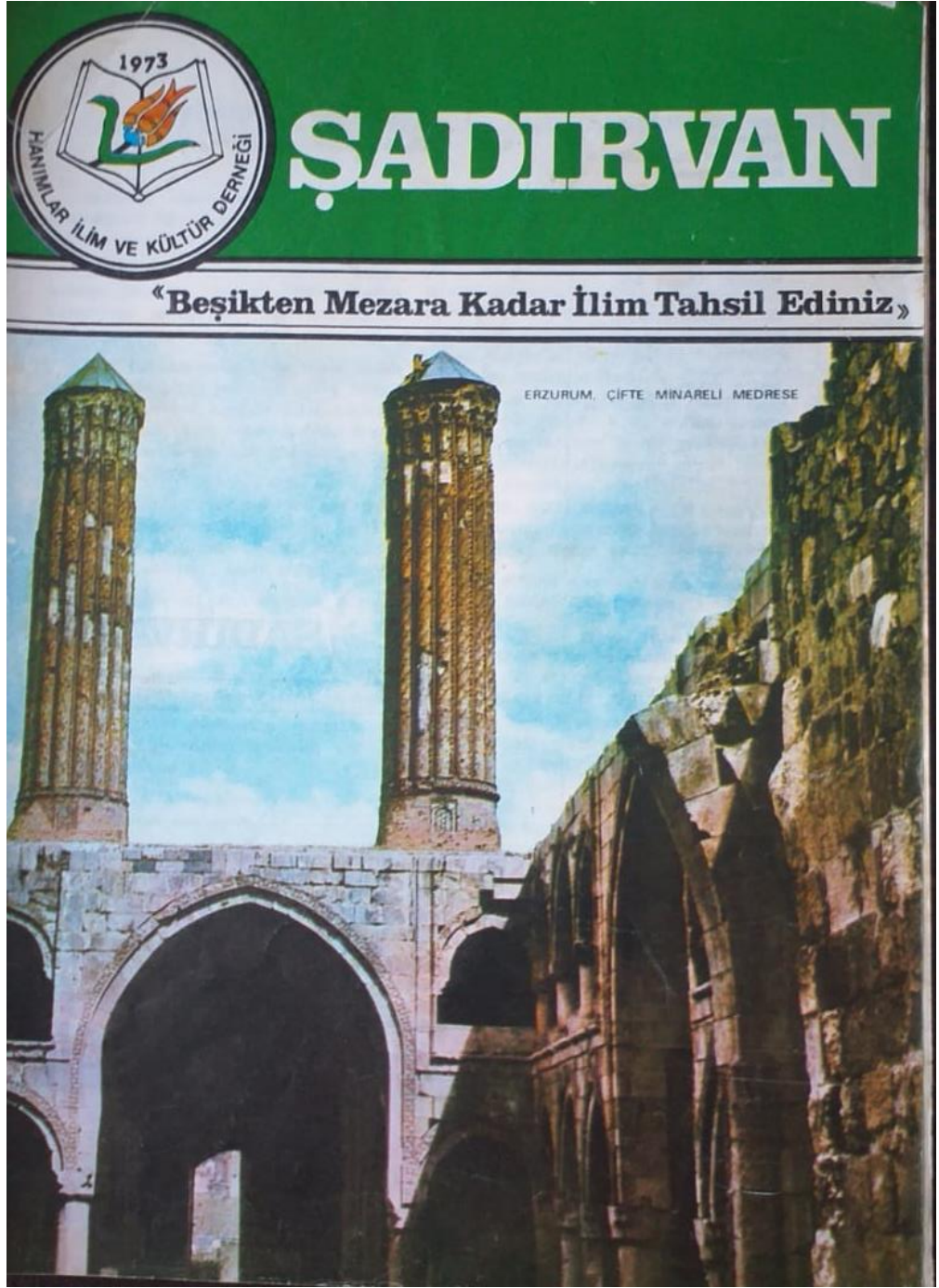
ADRES: Fethi Bey Caddesi, Çukurçeşme Sokağı, No: 3, Kat: 2 / Mürşiyen Apartmanı, Laleli - İSTANBUL. Telefon: 26 61 39 / Abone Şartları: Yıllık 40 - TL. Dış ülkeler için 80 - TL. Dergimizin ismi zikredilerek iktibas yapılır. Posta Çek No: (106658)

İLAN TARİFESİ : Dışkapak, renkli 3000 TL/İç kapak 2500 TL / Tam sahife siyah-beyaz: 2000 TL / Yarım sahife 1000 TL
DİZGİ: KOLEKSİYON (Opr. Vedat ÖZGÜN)
BASKI: AKIŞIK MATBAASI
RESSAM: ŞADAN MEMİŞ
MONTAJ: CENK OFSET Organizasyon (26 76 90)

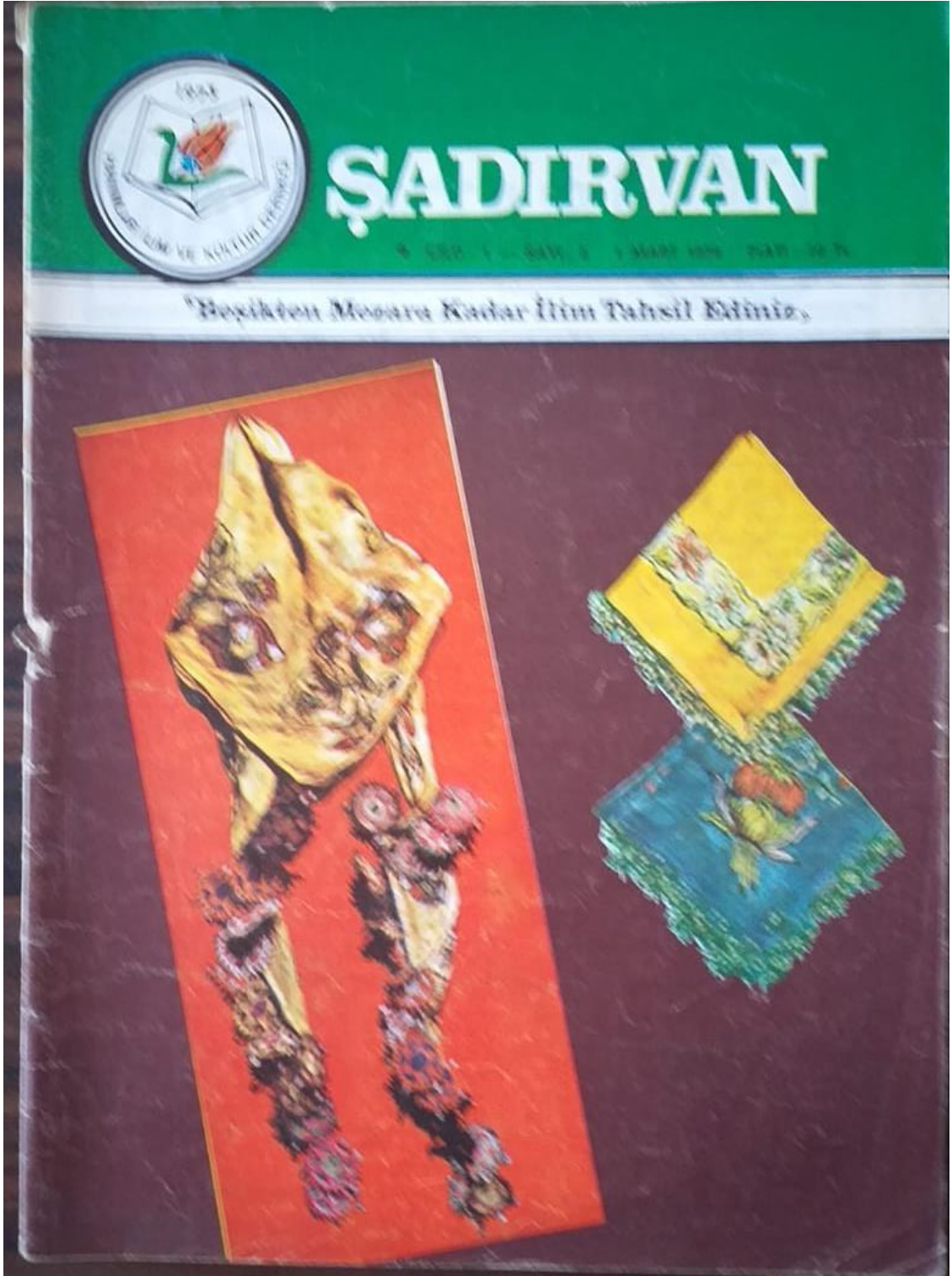
Ek 1, Resim 2.

Ek.1, Resim 3.

Ek 1, Resim 4.

Ek. 2: 2011 yılında *Aliyyül Âlâ* adıyla çıkan ve geleneksel dindar kadına; modern, şehirli, okumuş, dindar kadın olmayı öğreten kadınların çıkardığı dergi.

Ek 2, Resim 1.

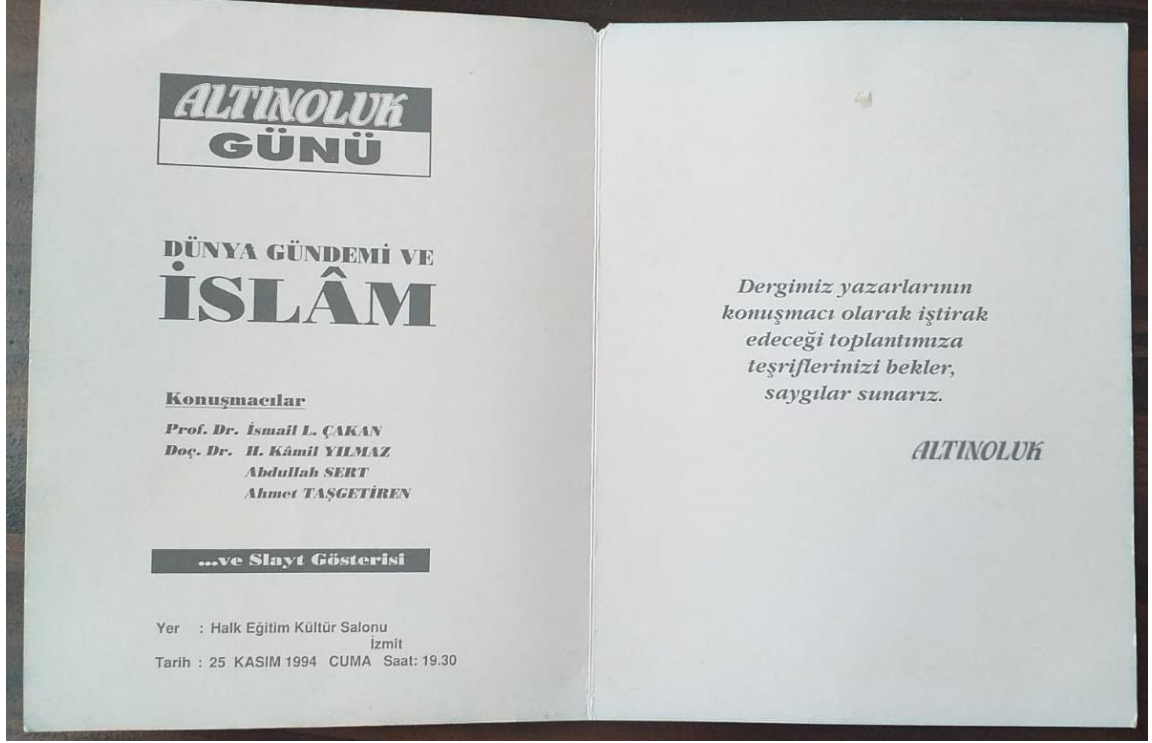

Ek. 3: Döneme ait vakıf/ dernek açılışlarına örnek açılış davetiyesi.

Ek 3, Resim 1.

Ek 4, Resim 2.

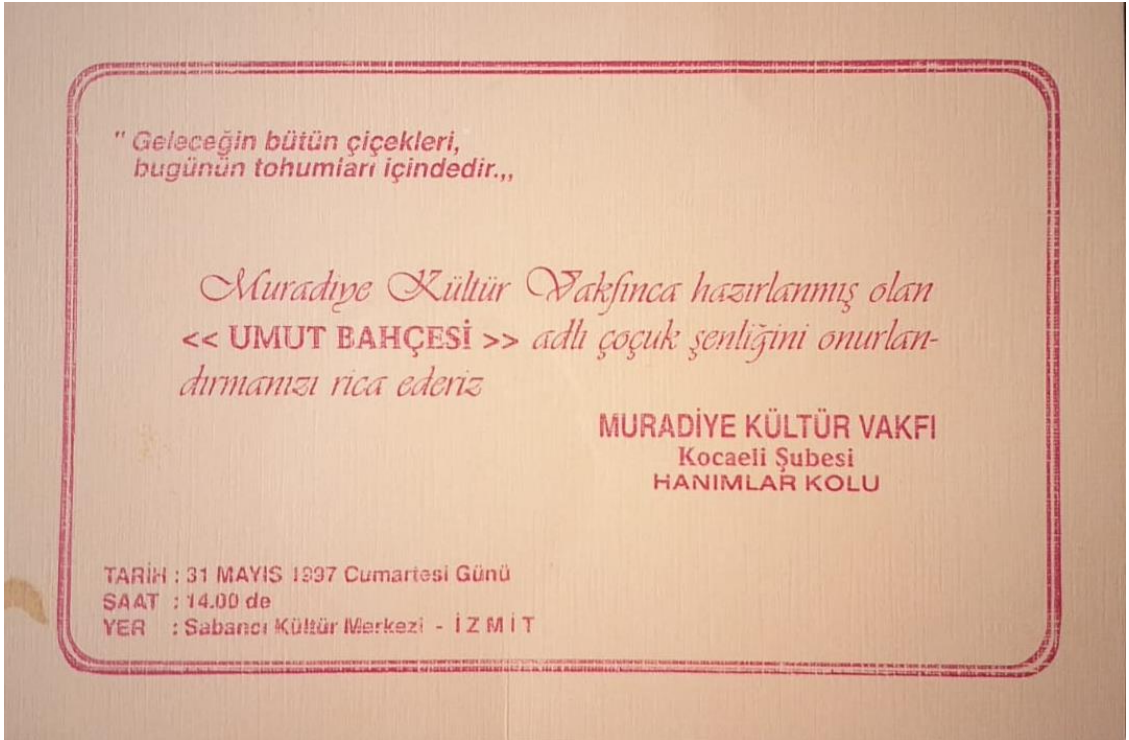

Ek 5: Vakıf/dernek çalışmalarında erkeklere destekçi konumunda ki kadınların düzenlediği kermes ve program davetiye örnekleri.

Ek 5, Resim 1.

Ek 5, Resim 2.

Ek 6: *Altınoluk* dergisinde çıkan reklam grup içinden gelen tepkiler nedeniyle yeni bir formda yayınlanmıştır.

Ek 6, Resim 1.

İŞTE BEKLEDİĞİNİZ TATİL...

DÖNEM MÜLKLE SAĞLIKLI TATİL

Sağlıklı ve Keyifli Bir Tatil İçin Aradığınız Her Şey Burada

Şifalı Manyas Kaplıca Suyu.... Kendi Evinizden Akacak! Hem de, her gün 24 saat! Mükemmel Sosyal Tesisler, Kusursuz Hizmet, Derhal Tapu

Huzur-Manyas Kaplıca Şehinde
Her bangoda 1.40 x 2.20 cm
minigatür havuz.
Devre mülkinizde, ister çift yataklı odalı
ister tek yataklı odalı daireler.
Termal, şifalı içme suyu.
Kadınlara özel, erkeklere özel,
yarı olimpik yüzme havuzu
Çamur, parafin, bitki kökleri,
Kum ve yosun bangoları
Sağlıklı zayıflama seansları
24 Saat Basılabileceğiniz
özel sağlık servisi.
Modern araç gereçlerle donatılmış fizik
tedavi, rehabilitasyon merkezi.
Sauna, Türk hamamı, çocuk havuzları
tenis kortları
futbol, voleybol, basketbol sahaları
Çiğence ve Dinlenme Üniteleri v.d.

MÜKEMMEL SOSYAL TESİSLER, DERHAL TAPU

- Show-Room
- Çay Bahçesi
- Çocuk Bahçesi
- Kültür Merkezi
- Doğal Galeri
- Spor Alanı
- Kitüphane
- Mağara
- Bisiklet Yolu
- Cami
- Selaleler
- Hoşu Yolu
- Akşeris Merkezi
- Anfi Tiyatro
- Otoparklar
- Çarşı
- Balık Hovuz
- Kafeterya
- Restaurant
- Fışkıyeli Havuz
- Çeşmeler v.d.

Huzur-Manyas Kaplıcaları üs
sıcaklık derecesinde akan, kalsiyum
magnezyum oranı yüksek, bir çok
için şifalı kaynağıdır. Tesislerdeki
evlerde, havuzlarda ve rehabilita
merkezinde bu suyun tedavi ed
hücreleri genişletici özelliklerini
modern yöntemlerle yararlanı

35° Su :
İçme suyu olarak mide ve bö
rahatlıklarına iyi gelir. kum
yardımcı olur.
40° Su :
Kireçlenme, bel, boyun, s
rahatlıklarına, sinirsel feli
bozuklukları ve romatizmaya c
70° Su :
Kadın Hastalıkları, kısırlık
rahatlıklarına iyi gelir.
yenilenmesine yardımcı

Altınoluk Okurlarına Özel İndirim !

Kare
PAZARLAMA A.Ş.

Merkez : Fevzipaşa Cad. Kınalızade Sk.13/3 Fatih / İST.
Tel : 0(212) 635 69 00 Pbx. Fax : 635 69 07

HUZUR
MANYAS

HER SICAK SU KAPLICA DEĞİLDİR..!
Şeker, Kolesterol, Tansiyon, Mide, Böbrek ve Tüm İç Hastalıkları olanlar...
Romatizma, Kireçlenme, Sinirsel Felç ve İskelet Bozukluğu olanlar...
Kadın Hastalığı, Kısırlık ve Cilt Hastalığı olanlar...
Stresten Bunalanlar, Nefes Darlığı Çekenler...

İÇME... ILICA... KAPLICA...
35° İÇME, 48° ILICA ve 70° KAPLICA Suyu, birarada
Bol Oksijenli Temiz Havası,
Araba gürültüsü, Egzoz Dumanı, Sanayi ve artığından uzak,
Dinlenirken Tedavi olabileceğiniz mekanlar...
Mavi ile Yeşilin birleştiği noktada:

HUZUR MANYAS KAPLICA ŞEHİRİ
Burası Tabiat Harikası Kuş Cennetinin Hemen Yanbaşında Büyük Bir Kaplıca.
Kusursuz Hizmet Anlayışı, Konforlu Bir Hayatın İçinde,
Fikir Birliği yapabileceğiniz, Gönül Dostlarınızla Beraber Olabileceğiniz Bir Ortamda,

Hayatınızın Akışı Değişecek

✓ Huzur Manyas Kaplıca Suları 3 Farklı sıcaklık derecesinde akan. Halsiyum ve Magnezyum oranı yüksek, birçok hastalık için şifa kaynağıdır. Tesislerdeki tüm evlerde iki farklı derecede akan; havuzlarda ve rehabilitasyon merkezindeki tedavi edici ve hücreleri yenileyici özellikleri olan bu sulardan en modern yöntemlerle yararlanacaksınız.

✓ 35° su: İÇME suyu olarak mide ve böbrek rahatsızlıklarına iyi gelir. şeker, kolesterol ve tansiyonu düşürür.

✓ 48° su: ILICA suyu olarak kireçlenme, bel, boyun, sırt ağrılarına, sinirsel felç, iskelet bozuklukları ve romatizmaya iyi gelir.

✓ 70° su: KAPLICA suyu olarak, kadın hastalıkları, kısırlık ve cilt rahatsızlıklarına iyi gelir. hücre yenilenmesine yardımcı olur.

Huzur Manyas Kaplıca Şehri'nde Her banyoda 1.40 x 2.20 cm minyatür havuz • Devre Mülkünüzde ister tek yatak odalı, ister çift yatak odalı daireler • Baylara özel, Bayanlara özel, yarı olimpik yüzme havuzu ve Türk Hamamından ücretsiz faydalanma imkanı • Sauna, Çamur, parafin, bitki kürleri, kum ve yosun banyoları • Sağlıklı zayıflama seansları • 24 saat başvurabileceğiniz özel sağlık servisi, • Modern araç gereçlerle donatılmış fizik tedavi ve rehabilitasyon merkezi • Futbol, voleybol, basketbol sahaları • Eğlence ve dinlenme üniteleri...

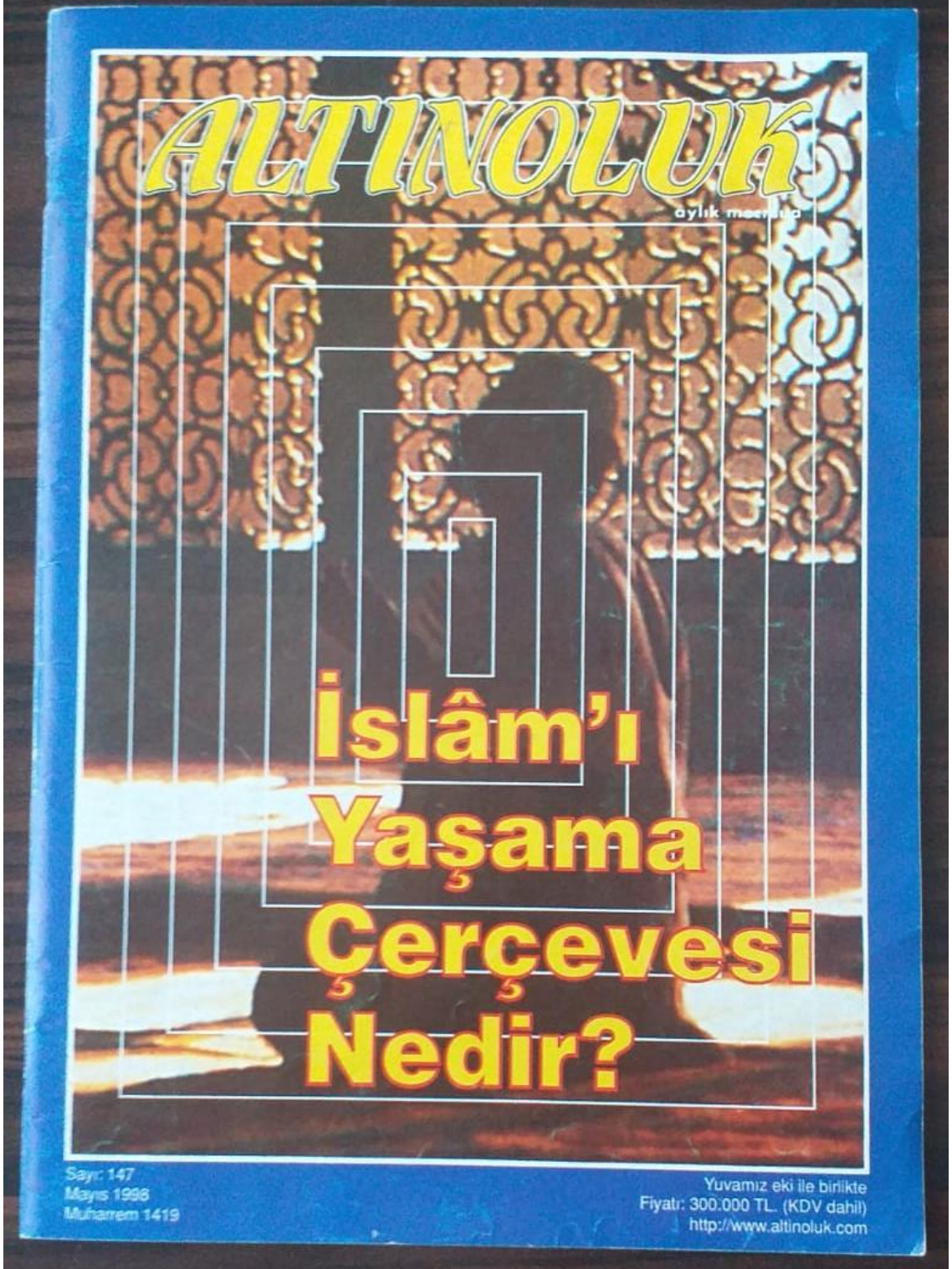
Kare
Pazarlama A.Ş.

Merkez : Fevzipaşa Cad. Kınalızade Sk.13/3 Fatih / İST.
Tel : 0(212) 635 69 00 Pbx. Fax : 635 69 07

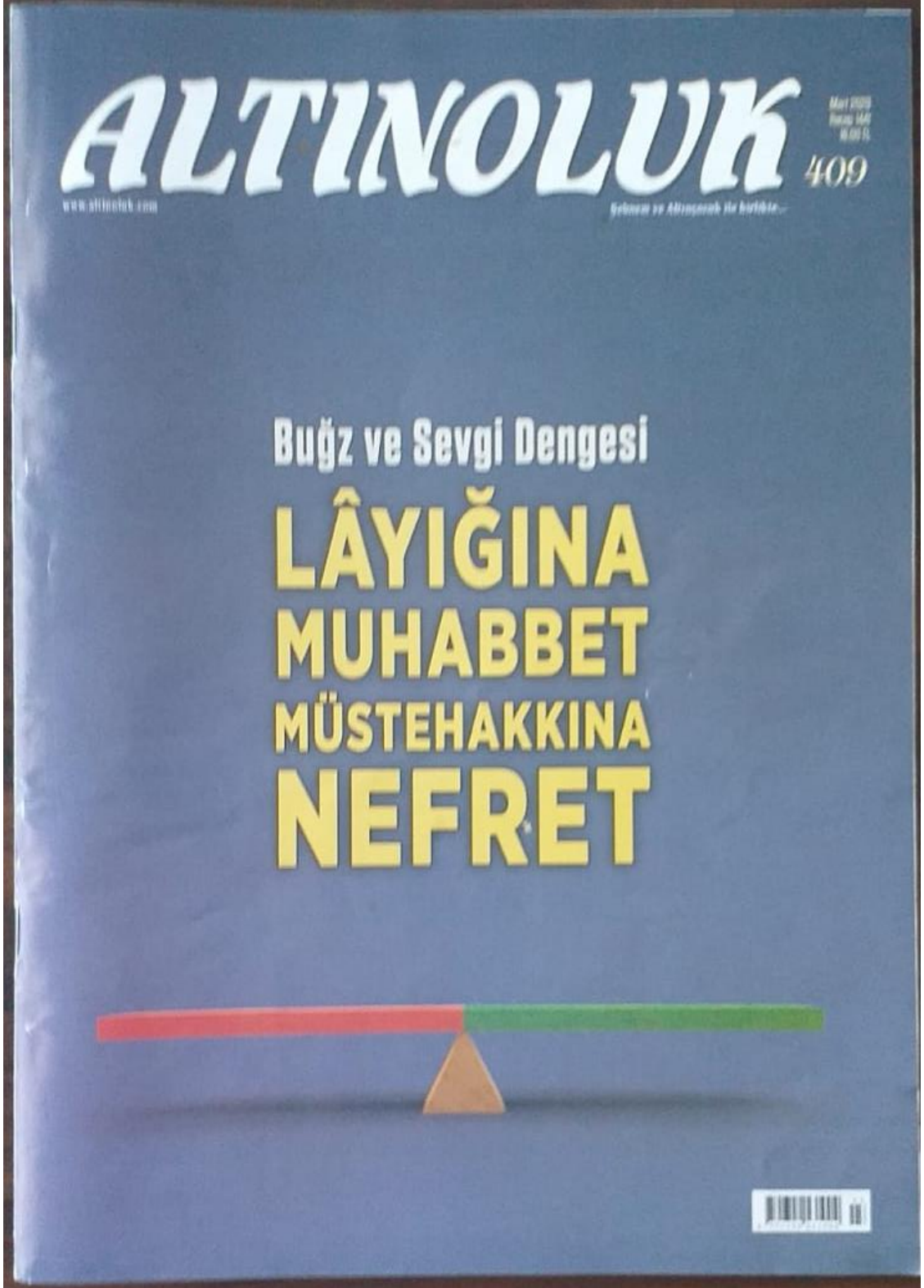

Ek 7: Değişen kapak tasarımları.

Ek 7, Resim 1. Eski kapak tasarımları

Ek 7, Resim 2. Yenilenen kapak tasarımları

Ek 8: Genç Dergi'nin değişen yüzü

SORU FORMU:

DİNİ GRUP MENSUBU BİREYLERDE KUŞAKLAR ARASI FARKLILAŞMA: MÜLAKAT SORULARI

1. Dini gruba giriş sürecinizde sizi etkileyen faktörler nelerdir? (ekonomik, kültürel, sosyal veya dini)
2. Bireyin dini bir hayat yaşamasında dini gruba katılımının etkileri sizce nelerdir ve bu mutlaka gerekli midir?
3. Dini gruba katılmadan önceki dini inanç tutum ve davranışlarınızda katılım sürecinden sonra bir farklılaşma var mıdır? Örneğin ibadet hayatınızda belirgin bir değişim yaşandı mı?
4. Dini grubun lideri (üstad) sizin için ne anlam ifade ediyor? Lidere itaat nasıl olmalı? Liderin tutum veya davranışlarının eleştirilmesi hakkında ki bakış açınız nedir.
5. Dini grup – siyaset ilişkisi hakkındaki görüşleriniz nelerdir. Grubun sizi yönlendirdiği veya dayattığı bir siyasi görüş mevcut mudur?
6. Dini grup – vakıf / dernek ilişkileri hakkında ne düşünüyorsunuz? Bu tarz çalışmalar esnasında grup içinden gelen maddi beklentiler sizi nasıl etkilemekte.
7. Kadının eğitim süreçleri ve çalışma hayatı hakkında genel bakış açınız nedir? Kendi yaşantınızda bu süreçlere dair deneyimleriniz nelerdir?
8. Kendinizi gruba güçlü şekilde bağlı olan biri olarak tanımlayabilir misiniz?

MÜLAKAT DETAYLANDIRMA SORU FORMU

A. Kişisel Bilgiler Modülü:

1. Ad – Soyad:
2. Doğum Tarihi:
3. Eğitim Durumu:
4. Mesleki Durumu:
5. Yaşadığı Şehir:
6. Gruba Dâhil Olduğu Tarih:

B. İbadet Hayatı ve Dini Grup Modülü:

1. Dini gruba dâhil olduktan sonra, nafîle ibadetlerinizde bir artış yaşadınız mı?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
2. Teheccüd namazı kılıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
3. Kuşluk namazı kılıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
4. Evvabin namazı kılıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
5. İşrak namazı kılıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
6. Hacet namazı kılıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır

7. Pazartesi – Perşembe orucu olarak bilinen sünnet oruçlarını tutuyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
8. Recep ve Şaban aylarında nafile oruç tutuyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
9. Kandil günlerinde oruç tutuyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
10. Muharrem oruçlarını (onuncu – on birinci – on ikinci gün) tutuyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
11. Düzenli olarak sadaka verir misiniz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır

C. Sivil Toplum Kuruluşları ve Dini Grup Modülü:

12. Sadakalarınızı veya zekâtlarınızı vakıf – dernek vb. kuruluşlar aracılığı ile yapmayı tercih eder misiniz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
13. Vakıf – dernek vb. kuruluşlarda gönüllü olarak çalışıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
14. Vakıf – dernek vb. kuruluşların dinî gruplarla olan bağlantısını onaylıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
15. Dinî gruba mensup bireylerin vakıf – dernek vb. çalışmalarına mutlaka katılmaları gerektiğine düşünüyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır

D. Eğitim, Çalışma Hayatı ve Modülü:

16. Zorunlu eğitimden sonra kadınların örgün – formel eğitime devam etmesi gerektiğini düşünüyor musun?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
17. Size göre kadınlar, okul ortamlarında ve eğitim hayatlarında kadın – erkek bir arada bulunup eğitim alabilirler mi?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
18. Kadınlar ücret karşılığı bir işte mutlaka çalışmalı mı?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
19. Ücret karşılığı bir işte çalışıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
20. Size göre, çalışma ortamında kadın – erkek bir arada çalışabilir mi?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
21. Size göre, kadınlar her türlü işi yapabilir mi?
a) Evet b) Bazen c) Hayır

E. Siyaset ve Dini Grup Modülü:

22. Siyasi bir partide aktif olarak çalışıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
23. Dini grubun siyasetle ilişkili olmasını uygun buluyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır

F. Popüler Kültür, Ana Akım Medya, Sosyal Medya Modülü:

24. TV dizilerini takip ediyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
25. TV gündüz kuşağını takip ediyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
26. TV haber programlarını (siyasi, kültürel, bilimsel) takip ediyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır

27. TV tartışma programlarını takip ediyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
28. Müzik dinler misiniz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
29. Eğer müzik dinliyorsanız aşağıdaki müzik türlerinden hangisi veya hangilerini tercih etmektesiniz? İşaretleyiniz.
() Türk Halk Müziği
() Türk Sanat Müziği
() Arabesk Müzik
() Yerli Pop Müzik
() Yabancı Pop Müzik
() R & B
() Yerli Rock Müzik (Anadolu Rock)
() Yabancı Rock Müzik
() Hip Hop
() Rap
() House Muzik
30. Aşağıdaki isimlerden kimleri tanıyorsunuz?
() Yusuf İslam
() Maher Zain
() Outlandish
() Yuna
() Sami Yusuf
() Deen Squad
() Junoon Salman Ahmed
() Poetic Pilgrimage
31. Müzikli bir eğlence mekânına gidiyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
32. Gittiğiniz bir mekânda (kafeterya, lokanta vb.) müzik çalınması sizi rahatsız eder mi?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
33. Kadın sesinin duyulmasının haram olduğunu düşünüyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
34. İnternet kullanıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
35. Sosyal ağları kullanıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
36. En çok kullandığınız sosyal medya(lar) hangileridir? İşaretleyiniz.
() You Tube
() Facebook
() Twitter
() Snapchat
() Instagram
() Pinteres
()Diğer
37. İnternet üzerinden gazete ve köşe yazısı takip ediyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
38. İnternet üzerinden alışveriş yapıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır

G. Boş Zaman Aktiviteleri Modülü:

39. Düzenli olarak spor yapıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
40. Bir spor merkezi vb. üye misiniz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
41. Tatile gidiyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
42. Tatil için deniz kenarlarını tercih ediyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
43. Yurt dışında tatile gidiyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
44. Hac, umre veya gezilere turlar eşliğinde tek başına gider misiniz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
45. Yüzme biliyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
46. Araba kullanmayı biliyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
47. Bisiklet kullanmayı biliyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
48. Sadece eğlence amacıyla dışarıda yemeğe gidiyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
49. Misafirlerinizi evde mi ağırlıyorsunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
50. Nişan, nikâh, düğün, canlı müzik vb. eğlence ortamlarına katılıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
51. Lokanta, matine vb. yerlerde kadınlar arasında yapılan günlere katılıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır

H. Kişisel Bakım Alışkanlıkları ve Tuvalet Modülü:

52. Çarşaf, Pardösü vb. dış kıyafetler giyiyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
53. Pantolon giyiyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
54. Yaz aylarında terlik, sandalet, önü açık ayakkabı vb. giyiyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
55. Parfüm kullanıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
56. Saçınızı boyatıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
57. Yüz, el kremi kullanıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
58. Makyaj malzemesi kullanıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
59. Estetik merkezlerinde kişisel bakım yaptırıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır

İ. Finansal İşlemler Modülü:

60. Kredi kartı kullanıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
61. İnternet bankacılığı kullanıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
62. Ev, araç veya ihtiyaç kredisi kullanıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır

J. Sigara Kullanımı Modülü:

63. Sigara kullanıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
64. Topluma açık yerlerde kadının sigara içmesini onaylıyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır

K. Kendilik Algısı ve Dini Grup Modülü:

65. Kendinizi tanımlarken dini gruba aidiyetinizi vurgular mısınız?
a) Evet b) Bazen c) Hayır
66. Geçmişteki yaşam tarzınız ile şimdiki arasında belirgin bir fark olduğunu düşünüyor musunuz?
a) Evet b) Bazen c) Hayır

KATILIMCI LİSTESİ: 1960 öncesi doğanlar

1. R. Y. İlkokul, 1949
2. S. T. Lise, 1959
3. N. O. İlkokul, 1951

1960 -1990 arası doğanlar

1. M. K. Lisans, 1963
2. A. Ç. Lise, 1970
3. G. K. Lisans, Çalışıyor, 1976
4. H. T. Lise, 1970
5. Z. S. Yüksek Lisans, 1972
6. F. K. Lise, 1987
7. H. R. Lise, 1985
8. S. Ç. Lise, Çalışıyor, 1981
9. A. C. H. Lise, 1987
10. A. K. Ön lisans, 1982

1990 sonrası doğanlar

1. A. K.Y. Lise, Ön Lisans okuyor, 1991
2. A. A. Lisans okuyor, 1995
3. A. K. Ön Lisans, 1993
4. D. S. Lisans, 1994
5. M. K. K. Ön Lisans, 1991
6. B. K. Lisans, 1990
7. Y. K. Lisans, 1991
8. F. Ç. Lisans, 1993